અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==

[૨૦૧૪] ૧૪ એસ.સી.આર. ૭૪૪

આસામ સંમિલિતા મહાસંઘા તથા અન્ય

વિ.

ભારત સંઘ તથા અન્ય

(રિટ અરજી (સિવિલ) નં.૫૬૨/૨૦૧૨)

ડિસેમ્બર ૧૭, ૨૦૧૪

[રંજન ગોગોઈ અને રોહિન્ટન ફાલી નરીમાન, ન્યાયમૂર્તિ]

નાગરિકત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૫: કલમ ૬એ *(*જે આસામ કરાર તા*.* ૧૫*.*૮*.*૧૯૮૫ ને અમલમાં મૂકવા માટે ૧૯૮૫ના સુધારા અધિનિયમ દ્વારા સમાવવામાં આવી હતી*)* – તેની બંધારણીય માન્યતા – કલમ ૬એની બંધારણીય માન્યતા સંબંધિત પ્રશ્નો બંધારણના અર્થઘટન વિષેના મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો છે – તેથી, તેમનો નિર્ણય ઓછામાં ઓછા ૫ ન્યાયાધીશો દ્વારા થવો આવશ્યક છે – પરિણામે, પ્રશ્નો વિશાળ ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલવામાં આવ્યા – તેમ છતાં, જ્યાં

સુધી બંધારણીય ખંડપીઠ આ મામલે નિર્ણય ન કરે ત્યાં સુધી કલમ ૬એ માન્ય છે, અને કેસના તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતા, દેશમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશને રોકવા માટે અસરકારક પગલાં લેવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા; કલમો ૬(૩) અને ૬(૪) ની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવા માટે ૧.૧.૧૯૬૬ થી ૨૪.૭.૧૯૭૧ દરમ્યાન આવેલા વર્ગના વિદેશીઓને શોધી કાઢવા; તથા ૨૫.૩.૧૯૭૧ પછી આસામ રાજ્યમાં આવેલા તમામ ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓને શોધી કાઢી તેમને દેશનિકાલ કરવા માટે યોગ્ય દિશાનિર્દેશો જારી કરવું આવશ્યક છે – ભારતનું બંધારણ – અનુચ્છેદો ૫ અને ૬ – વિદેશીઓ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ – પ્રવાસીઓ (આસામમાંથી હકાલપટ્ટી) અધિનિયમ, ૧૯૫૦ – આસામ કરાર તા. ૧૫.૮.૧૯૮૫ – વિદેશીઓ ન્યાયાધિકરણ આદેશ, ૧૯૬૪.

વિલંબ/ઉદાસીનતા – બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજી – શું તેને વિલંબ/ઉદાસીનતાના આધાર પર ફગાવી શકાય – ઠરાવાયું: જ્યારે જીવનના મૂળભૂત અધિકાર અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના ઉલ્લંઘનોનો પ્રશ્ન આવે છે, ત્યારે માત્ર વિલંબ અથવા ઉદાસીનતા પોતાના બળે કોઈપણ અરજદાર માટે અદાલતના દરવાજા બંધ કરવા પૂરતી ગણાવી શકાય નહીં – હાલની અરજી આસામ રાજ્યની સમગ્ર જનસંખ્યાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે અને તેમાં પડોશી દેશના ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારો દ્વારા ભારતની સર્વભૌમસત્તા અને અખંડિતતા પર આક્રમણ થયાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે – આ પ્રવાહને કારણે આવર્તક અથડામણો ઉદ્ભવે છે,

જેના પરિણામે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૨૯નું ઉલ્લંઘન થાય છે – વધુમાં એવો પણ આક્ષેપ છે કે બંધારણનો અનુચ્છેદ ૧૪ સતત ભંગિત થતો રહે છે, કારણ કે નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એ(૩) થી (૫) (જેની બંધારણીય માન્યતા હાલની અરજીમાં પડકારવામાં આવી છે) સમયમર્યાદાથી અવરોધિત નથી, પરંતુ સતત અમલમાં રહેલી છે–આવી અરજીને પ્રારંભિક તબક્કે ઢીલના આધાર પર ફગાવી શકાય નહીં – ભારતનું બંધારણ – અનુચ્છેદ ૩૨, ૧૪, ૨૧, ૨૯ અને ૩૫૫ – નાગરિકત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ – કલમ ૬એ.

પાંચ ન્યાયમૂર્તિની ખંડપીઠ સમક્ષ નિશ્ચિત પ્રશ્નો સંદર્ભિત કરતાં, ભારત સંઘ અને આસામ રાજ્યને દિશાનિર્દેશો જારી કરતાં, અને બાબત મુલતવી રાખતાં, અદાલતે ઠરાવ્યું:

૧.૧ કાયદામાં થયેલા વિકાસને કારણે અનુચ્છેદ ૨૧ ને તેનો નવો પરિમાણ આપવામાં આવ્યો છે, અને આ નવા પરિમાણના અનુસંધાને વિશાળ સંખ્યામાં અધિકારો અનુચ્છેદ ૨૧ ના રક્ષણક્ષેત્ર હેઠળ આવ્યા છે. નિષ્કર્ષાત્મક રીતે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે તમામ મૂળભૂત અધિકારોનો પરિત્યાગ થઈ શકતો નથી. કાયદામાં થયેલા આ મહત્વપૂર્ણ વિકાસોને ધ્યાનમાં લેતાં, હવે આ અદાલત માટે એવું કહેવાનો સમય આવી ગયો છે કે ઓછામાં ઓછું જ્યાં જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના મૂળભૂત અધિકારના ઉલ્લંઘનનો પ્રશ્ન હોય ત્યાં, માત્ર વિલંબ અથવા ઢીલાશ પોતાના બળે અને વધુ કશું વગર, કોઈપણ અરજદાર માટે

અદાલતના દ્વાર બંધ કરવા પૂરતા ગણાઈ શકશે નહીં. [ફકરો ૩૨][૧૮૨–એફ–એચ]

મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા ૧૯૭૮ (૨) એસ.સી.આર. ૬૨૧ : (૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮ ; તિલોકચંદ મોતીચંદ વિ. એચ.બી. મુનશી (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦ ; કપિલા હિંગોરાણી વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર ૨૦૦૩ (૧) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૭૫ : (૨૦૦૩) ૬ એસ.સી.સી. ૧ ; ઓલ્ગા ટેલિસ અને અન્ય વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ૧૯૮૫ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૧ : (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૫ – ઉલ્લેખિત.

૧.૨ વર્તમાન કેસમાં, વિવિધ રિટ અરજીઓમાંના અરજદારો સમગ્ર એક જનસમુદાયનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે — આસામ રાજ્યની આદિવાસી અને ગેર–આદિવાસી વસ્તીનું. પોતાની અરજીઓમાં તેમણે એવો આક્ષેપ ઉઠાવ્યો છે કે પાડોશી દેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓના વિશાળ પ્રવાહને કારણે ભારતની સર્વભૌમસત્તા અને અખંડિતતા પોતે જ જોખમમાં મુકાઈ છે, અને તેથી આ બંધારણીય મૂળભૂત મૂલ્ય પર આંચકો પહોંચ્યો છે. આવો પ્રવાહ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૫ ના અર્થમાં "બાહ્ય આક્રમણ" સમાન છે. આ વિશાળ પ્રવાહના પરિણામે ભારતના નાગરિકો અને આ સ્થળાંતરીઓ વચ્ચે સમયાંતરે

અથડામણો થતી રહી છે, જેના પરિણામે જાનમાલનું નુકસાન થયું છે, અને તેથી સમગ્ર આસામી જનતાના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ અને ૨૯ ના ઉલ્લંઘનની સ્થિતિ ઊભી થઈ છે. આસામ રાજ્યના નાગરિકોના જીવન પર જ નહીં, પરંતુ તેમની જીવનપદ્ધતિ પર પણ આક્રમણ થયું છે. સમગ્ર એક જનસમુદાયની સંસ્કૃતિ એવી રીતે ખંડિત થઈ રહી છે કે અંતે તેઓ એવા લોકોથી ઘેરાઈ જશે જેમને આ દેશમાં રહેતા રહેવાનો કોઈ અધિકાર નથી. વધુમાં એવો દાવો પણ કરવામાં આવ્યો છે કે નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એ(૩) થી (૫) સમયમર્યાદાબદ્ધ નથી, પરંતુ સતત અમલમાં છે, તેથી અનુચ્છેદ ૧૪ નો પણ સતત ભંગ થઈ રહ્યો છે. આ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતા, આ પ્રકારની અરજીઓ વિલંબ/ઉપેક્ષા ના આધાર પર પ્રારંભિક તબક્કામાં જ ફગાવી શકાય નહીં. [પરા ૩૦, ૩૧][૭૮૧–ડી–એચ; ૭૮૨–એ–સી]

રબીન્દ્રનાથ બોઝ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય ૧૯૭૦ (૨) એસ.સી.આર. ૬૯૭ : (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૮૪ ; રામચંદ્ર શંકર દેવધર વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર ૧૯૭૪ (૨) એસ.સી.આર. ૨૧૬ : (૧૯૭૪) ૧ એસ.સી.સી. ૩૧૭ ; એક્સપ્રેસ પબ્લિકેશન (મદુરાઈ) લિ. વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા ૨૦૦૪ (૨) એસ.સી.આર. ૧૦૯૮ : (૨૦૦૪) ૧૧ એસ.સી.સી. ૫૨૬ ; ટી.કે. ડિંગલ વિ. સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ ૨૦૦૮ (૧૫) એસ.સી.આર. ૧૯૪ : (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૬૮ ; બેંગલોર

સિટી કો–ઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી વિ. સ્ટેટ ઓફ કર્ણાટક ૨૦૧૨ (૩) એસ.સી.આર. ૨૯૫ : (૨૦૧૨) ૩ એસ.સી.સી. ૭૨૭ – નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૨. નીચેના પ્રશ્નોના યોગ્ય પીઠ દ્વારા ઉત્તર આપવામાં આવવા જરૂરી છે, કારણ કે તેમાંના મોટા ભાગના પ્રશ્નો સંવિધાનના અર્થઘટન સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો છે, જેઓનો નિર્ણય અનુચ્છેદ ૧૪૫(૩) હેઠળ ઓછામાં ઓછા ૫ ન્યાયાધીશો દ્વારા કરવો આવશ્યક છે. પ્રશ્નો નીચે મુજબ છેઃ

(૧) શું ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૦ અને ૧૧ નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬અના અધિનિયમનને એવી હદ સુધી મંજૂરી આપે છે કે, કલમ ૬અ, અનુચ્છેદ ૬માં નિર્ધારિત કપાત–તારીખથી ભિન્ન કપાત–તારીખ નિર્ધારિત કરતાં, અનુચ્છેદ ૬માં જ કોઈ "ફેરફાર" કર્યા વિના આવું કરી શકે; ખાસ કરીને, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૬૮(૧) સાથે વાંચવામાં આવતા અનુચ્છેદ ૪(૨)ની શબ્દરચનાને ધ્યાનમાં રાખીને?

(૨) શું કલમ ૬એ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨૫ અને ૩૨૬નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ રીતે કે તેણે આસામ રાજ્યના નાગરિકોના રાજકીય અધિકારોને ક્ષીણ કર્યા છે;

(૩) અનુચ્છેદ ૨૯(૧) માં અંતર્નિહિત મૂળભૂત અધિકારનો વ્યાપ શું છે? શું તે મૂળભૂત અધિકાર તેની શરતો મુજબ સંપૂર્ણ છે? ખાસ કરીને, "સંસ્કૃતિ"

શબ્દપ્રયોગ અને "સંરક્ષિત રાખવું" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ શું છે? શું કલમ ૬એ અનુચ્છેદ ૨૯(૧)નું ઉલ્લંઘન કરે છે?

(૪) શું કલમ ૬અ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૫નું ઉલ્લંઘન કરે છે? બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૫નો સાચો અર્થઘટન શું છે? શું ભારતના કોઈ રાજ્યમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોના પ્રવાહને "બાહ્ય આક્રમણ" અને/અથવા "આંતરિક અશાંતિ" ગણવામાં આવશે? આ અનુચ્છેદમાં આવેલ "રાજ્ય" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ માત્ર પ્રાદેશિક વિસ્તાર સુધી મર્યાદિત છે કે તેમાં રાજ્યમાં વસતા લોકોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેમાં તેમની સંસ્કૃતિ અને ઓળખનો સમાવેશ થશે?

(૫) શું કલમ ૬એ અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ અર્થમાં કે તે અન્ય સરહદી રાજ્યોમાંથી (જે એક વિશિષ્ટ વર્ગ બને છે) આસામને અલગ પાડે છે અને તેની સામે ભેદભાવ કરે છે. તેમજ, શું આસામમાં પ્રવેશતા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોને નિયમિત કરવા માટે દેશના બાકીના ભાગની સરખામણીએ અલગ કટ–ઓફ તારીખ નક્કી કરવા માટે કોઈ તર્કસંગત આધાર નથી; અને

(૬) શું કલમ ૬એ અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ રીતે કે બાંગ્લાદેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓના વિશાળ પ્રમાણમાં પ્રવેશને કારણે આસામના નાગરિકોના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા પર પ્રતિકૂળ અસર પડી છે.

(૭) શું વિલંબ એવો પરિબળ છે કે જેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ અરજીમાં રાહતને યોગ્યરૂપે ઘડવામાં ધ્યાનમાં લઈ શકાય?

(૮) શું, પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી આવેલા મોટી સંખ્યામાં સ્થળાંતરિત વ્યક્તિઓએ ૪૦ વર્ષથી વધુ સમય સુધી ભારતના નાગરિકો તરીકેના હકોનો ઉપભોગ કર્યા બાદ, હાલના કેસોમાં દાખલ કરાયેલ અરજીઓમાં કોઈ રાહત આપી શકાય?

(૯) શું કલમ ૬એ બંધારણ અને નાગરિકત્વ અધિનિયમના મૂળભૂત આધારનું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તે એવા નાગરિકોને, જેઓએ કથિત રીતે પૂર્વ પાકિસ્તાનની પોતાની નાગરિકતા ગુમાવી નથી, ભારતના અનુમેય નાગરિક બનવાની પરવાનગી આપે છે અને તેથી આવા વ્યક્તિઓને દ્વિ નાગરિકતા પ્રદાન કરે છે?

(૧૦) શું નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એ નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૫(૧) ના પરંતુક તથા કલમ ૫(૨) ના મૂળભૂત આધારનું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તે બાંગ્લાદેશ તરફથી કોઈ પારસ્પરિકતા વિના અને ભારતીય બંધારણ પ્રત્યેની નિષ્ઠાની શપથ લીધા વિના પ્રવાસીઓના એક વર્ગને ભારતના અનુમાનિત નાગરિકો બનવાની પરવાનગી આપે છે?

(૧૧) શું આસામમાં આવેલા પ્રવાસીઓ સંબંધે વિશેષ અધિનિયમ તરીકેનો ઈમિગ્રન્ટ્સ (આસામમાંથી હાંકલપટ્ટી) અધિનિયમ, ૧૯૫૦, સામાન્ય ફોરેનર્સ અધિનિયમ અને તેના અધિનસ્ત બનાવાયેલા ફોરેનર્સ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૧૯૬૪ને બાકાત રાખીને, માત્ર પૂર્વ પાકિસ્તાન/બાંગ્લાદેશમાંથી આવેલા સ્થળાંતરિતો ઉપર જ લાગુ પડી શકે?

(૧૨) શું કલમ ૬એ કાયદાના શાસનનું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તે કાયદા અનુસાર સરકાર ચલાવવાને બદલે રાજકીય અનુકૂળતાને પ્રાધાન્ય આપે છે?

(૧૩) શું કલમ ૬એ મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે આસામમાં કયા વ્યક્તિઓ સામાન્ય રીતે નિવાસી છે તે તેમની આસામમાં પ્રવેશની તારીખોથી નક્કી કરવા માટે કોઈ યંત્રણાની જોગવાઈ કરવામાં આવી નથી, અને તેથી આવા વ્યક્તિઓને મનસ્વી રીતે અનુમાનિત નાગરિકત્વ આપવામાં આવે છે? [ફકરો ૩૩] [૭૮૩-બી-એચ; ૭૮૩-એ-એચ; ૭૮૫-એ-સી]

૩.૧ કલમ ૬અના પ્રણયન માટેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત કલમને ૧૯૮૫માં ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૧૯૮૫ના અસામ એકોર્ડના એક ભાગના અમલીકરણ માટે અધિનિયમમાં સમાવેશ કરવામાં આવી હતી. જ્યારે એકોર્ડના પરિછેદ ૫નો એક ભાગ કલમ ૬અ ઘડીને સંપૂર્ણપણે અમલમાં મુકવામાં આવ્યો છે, ત્યારે એકોર્ડના અન્ય ભાગોના અમલીકરણ માટે ભારત સંઘ અને અસામ રાજ્ય દ્વારા અત્યંત ઓછું કરવામાં આવ્યું છે. અસામ રાજ્ય દ્વારા તૈયાર કરાયેલ ૨૦મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૨ના વિદેશી નાગરિકોના પ્રશ્ન અંગેના શ્વેતપત્ર પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ૨૦ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૨ની તારીખે પણ અસામ એકોર્ડના પરિછેદ ૫ (ભાગ), ૬, ૯ અને ૧૦ના અમલીકરણ માટે ખૂબ જ ઓછું કરવામાં આવ્યું હતું. સ્થાપિત કરવામાં આવેલ ટ્રિબ્યુનલ્સની સંખ્યા અત્યંત ઓછી છે, જેના પરિણામે આ ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા અપાયેલા નિર્ણયો પણ અત્યંત

ઓછી સંખ્યામાં છે. જ્યાં ૧૯૬૧થી ૧૯૬૫ દરમ્યાન ઈમિગ્રન્ટ્સ (અસામમાંથી હકાલપટ્ટી) અધિનિયમ, ૧૯૫૦ હેઠળ લગભગ ૧,૫૦,૦૦૦ વ્યક્તિઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યાં ૧૯૮૫થી આજદિન સુધીના દેશનિકાલોની સંખ્યા માત્ર આશરે ૨,૦૦૦ જેટલી હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. આ દેશનિકાલ કરાયેલા લોકો પણ મોટેભાગે, જો બધા ન હોય તો, "પુશ બૅક્સ" છે, જેના પરિણામે દેશનિકાલ પછી તે જ વ્યક્તિઓ સંપૂર્ણપણે છિદ્રાળુ સરહદ મારફતે ફરી પાછા આવી જાય છે. [પરિછેદો ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯][૭૮૫–ઈ–એફ; ૭૮૭–જી–એચ; ૭૮૮–અ; ૭૯૫–જી–એચ; ૮૦૭–જી–એચ; ૮૦૮–અ–બી]

૩.૨ ઉપરોક્ત સ્થિતિના પ્રકાશમાં, ભારત સંઘ તથા આસામ રાજ્યને યોગ્ય દિશાનિર્દેશો જારી કરવું આવશ્યક છે જેથી બાંગ્લાદેશમાંથી દેશમાં ગેરકાયદે પ્રવેશ અટકાવવા માટે અસરકારક પગલાં લેવામાં આવે; નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬(૩) અને (૪) ની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવા માટે ૧.૧.૧૯૬૬ થી ૨૪.૩.૧૯૭૧ દરમિયાન આવેલા પ્રવાહ સાથે સંબંધિત વિદેશીઓની ઓળખ કરવામાં આવે અને ૨૫.૩.૧૯૭૧ પછી આસામ રાજ્યમાં આવેલા તમામ ગેરકાયદે સ્થળાંતરકારોની ઓળખ કરીને તેમને દેશનિકાલ કરવામાં આવે. [પરા ૪૨] [૮૦૮–ઈ–જી]

૩.૩ સંઘ અને રાજ્ય, લેવાયવાના આવશ્યક પગલાંઓ તેમજ આજદિન સુધી લેવાયેલા પગલાંઓ અને ભવિષ્યમાં લેવાયવાના ઉપાયો અંગે મોટા પાયે સહમત છે. મુદ્ધાઓના તાત્કાલિક પરિમાણો અને ભવિષ્ય માટે તે જ બાબતોમાં રહેલી સંભાવનાઓના સમગ્ર વિચારણા પર, સીમા વાડબંધી, સીમા માર્ગો અને પૂરપ્રકાશ દીવાઓની વ્યવસ્થા બાબતે; વિદેશી ટ્રિબ્યુનલ્સને કાર્યક્ષમ બનાવવાની બાબતે; તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રોટોકોલની આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને જાહેર કરાયેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોના નિષ્કાસન માટેની વર્તમાન વ્યવસ્થા બાબતે, બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ નિર્દેશો આપવામાં આવે છે કે ભારત સંઘે નિષ્કાસનની પ્રક્રિયાને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે બાંગ્લાદેશ સરકાર સાથે આવશ્યક ચર્ચાઓ કરવી. [પેરા ૪૨, ૪૬][૮૧૫–જી–એચ; ૮૧૬–ઈ–એફ; ૮૧૭–બી–સી]

૪. જ્યાં સુધી રિટ પિટિશન (સી) નં. ૨૭૪/૨૦૦૯ નો સંબંધ છે, આ ચુકાદાની તારીખથી અને ત્યારબાદ, આ ચુકાદામાં આપેલ સમયપત્રક આસામમાં એન.આર.સી.ના સુધારાકાર્યને નિયંત્રિત કરવું જોઈએ જેથી સંપૂર્ણ સુધારેલ એન.આર.સી. જાન્યુઆરી, ૨૦૧૬ ના અંત સુધીમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે. [પરા ૪૮][૮૧૭–ડી–એફ]

પ્રકરણ કાયદા સંદર્ભ

૧૯૭૮ (૨) એસ.સી.આર. ૬૨૧ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૩૨

૨૦૦૩ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૭૫ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પેરા ૩૨

૧૯૮૫ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૧ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૩૨

(૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો. પેરા ૨૨

૧૯૭૦ (૨) એસ.સી.આર. ૬૯૭ નો સંદર્ભ લેવાયો. પેરા ૨૫

૧૯૭૪ (૨) એસસીઆર ૨૧૬ સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૨૬

૨૦૦૪ (૨) એસ.સી.આર. ૧૦૯૮ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો પરિચ્છેદ ૨૭

૨૦૦૮ (૧૫) એસ.સી.આર. ૧૯૪ નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો ફકરો ૨૮

૨૦૧૨ (૩) એસ.સી.આર. ૨૯૫ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો ફકરો ૨૯

દીવાની મૂળ અધિકારક્ષેત્ર:

રિટ અરજી (દીવાની) નં. ૫૬૨/૨૦૧૨.

(ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ)

સાથે

રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૮૭૬/૨૦૧૪ અને ૨૭૪/૨૦૦૯.

નીરજ કિશન કૌલ, એ.એસ.જી., કમલ નયન ચૌધરી, જયદીપ ગુપ્તા, સલમાન ખુર્શીદ, સોલી સોરાબજી, રાકેશ ખન્ના, અશોક પાંડા, વરિષ્ઠ વકીલો, કૃષ્ણ શર્મા, એ.એ.જી., મનીષ ગોસ્વામી, રમેશ્વર પ્રસાદ ગોયલ, શિવ મંગલ

શર્મા, સંચત લોઢા, રાઘવેન્દ્ર બાજાજ, વિવેક મોહંતી, સૌરભ રાજપાલ, સુશ્રી અંજલી ચૌહાન, શ્રેય કપૂર, સુશ્રી સુષ્મા સુરી, અવિજિત રોય, નવનીત કુમાર (એમ/એસ. કોર્પોરેટ લૉ ગ્રૂપ માટે), બી. કૃષ્ણ પ્રસાદ, કુઝૈલ અહમદ અય્યુબી, ગુલ્ફેશાન, સુશ્રી અંજના માથુર ગુપ્તા, અબ્દુલ કાદિર, અનસ તનવીર સિદ્દીકી, અઝીઝ ઉર–રહમાન, મુસ્તફા ખદ્દિમ, ઇમ્તિયાઝ, સૈયદ અલી અહમદ, સૈયદ તનવીર અહમદ, એસ.એસ. બંદ્યોપાધ્યાય, મોહન પાંડે, મોહિત ડી. રામ, શાદાન ફરાસત, શકીલ અહમદ સૈયદ, ઉઝમી જામિલ, તબ્રેઝ, શિબાશિશ મિશ્રા, મિલન લસ્કર, મહમ્મદ પરવેઝ દબાસ, સૈયદ મહદી ઇમામ, પ્રતીક જાલાન, સુશ્રી માલવિકા ત્રિવેદી, રાહુલ કૃપલાની, અંકિત યાદવ, ટી. મહિપાલ, જી. એસ. ચેટર્જી, અભિનવ મુખર્જી, ગૌરવ શર્મા, સુશ્રી સુખબીર કૌર બાજવા, શ્રીકાંત એન. તેરદાલ, હાજર રહેલ પક્ષકારો તરફથી વકીલો.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો

રોહિન્ટન ફલી નરીમાન, ન્યાયમૂર્તિ.

૧. પોતાના જ દેશમાં પ્રોફેટને માન મળતું નથી. 'પ્રોફેટ'ના સ્થાને 'નાગરિક' મૂકો, તો નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ પડકારતી વિવિધ રિટ અરજીઓનો સાર તમને મળી જશે.

૨. યાંડાબો સંધિ મુજબ ૨૪મી ફેબ્રુઆરી, ૧૮૨૬ના રોજ બર્મીઝોએ આસામ બ્રિટિશોને સોંપ્યું ત્યારે આ સમગ્ર પ્રકરણનો પ્રારંભ થયો; પરિણામે આસામમાં ૧૩મી સદીના કોઈ સમયથી શરૂ થયેલ અહોમ શાસનનો અંત આવ્યો. બ્રિટિશોએ આસામને વિલય કરીને તેને બેંગાલ પ્રાંતના એક વહીવટી એકમ તરીકે મૂક્યું. ૧૯૩૧ના પ્રારંભિક સમયમાં જ, વસ્તીગણતરી અહેવાલમાં વસ્તીગણતરી અધિક્ષક સી.એસ. મુલને આ પ્રમાણે જણાવ્યું હતું:

> "કદાચ છેલ્લા ૨૫ વર્ષ દરમિયાન આ પ્રાંતમાં બનેલી સૌથી મહત્વપૂર્ણ ઘટના — અને વધુમાં એવી ઘટના, જે આસામના સમગ્ર સ્વરૂપને કાયમ માટે બદલી નાખે અને આસામી સંસ્કૃતિ તથા સભ્યતાની સમગ્ર રચનાને નષ્ટ કરી નાખે તેવી સંભાવના ધરાવે છે — એ પૂર્વ બંગાળના જિલ્લાઓમાંથી આવેલા, જમીન માટે લાલાચિત, મોટા પ્રમાણમાં આવેલા પ્રવાસીઓના આક્રમણની છે, જેમાંથી મોટાભાગના મુસ્લિમો હતા. ... જ્યાં શવ હોય છે, ત્યાં ગીધો ભેગા થાય છે." (ડૉ. મંજુ સિંહ દ્વારા સ્થળાંતરની રાજનીતિ, અનિતા પબ્લિકેશન્સ, જયપુર, ૧૯૯૦, પાનું ૫૯)

૩. ૧૯૩૫ માં, જ્યારે ગવર્નમેન્ટ ઑફ ઈન્ડિયા એક્ટ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે આસામને કલમ ૪૬(૧) હેઠળ ગવર્નરનું પ્રાંત તરીકે દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. આવી પરિસ્થિતિમાં ૧૯૪૬ નો ફોરેનર્સ એક્ટ બનાવવામાં

આવ્યો હતો, જેના હેઠળ કોઈ વ્યક્તિ વિદેશી છે કે નથી તે સાબિત કરવાનો ભાર આવી વ્યક્તિ પર જ રહે છે. ભારતના બંધારણના પ્રારંભ સમયે, અનુચ્છેદ ૫ માં નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો કે જે દરેક વ્યક્તિનું નિવાસસ્થાન ભારતના પ્રદેશમાં હોય અને જેનો જન્મ ભારતના પ્રદેશમાં થયો હોય; અથવા જેના માતા–પિતામાંથી કોઈ એકનો જન્મ ભારતના પ્રદેશમાં થયો હોય; અથવા જે એવી શરૂઆત પહેલાં તત્કાળ પૂર્વવર્તી ઓછામાં ઓછા ૫ વર્ષથી ભારતના પ્રદેશમાં સામાન્ય રીતે નિવાસ કરતી હોય, તે ભારતનો નાગરિક ગણાશે. અપવાદરૂપે, અનુચ્છેદ ૬, જે આ રિટ અરજીઓમાં ઉદ્ભવતા કેટલાક પ્રશ્નોના નિર્ધારણ માટે મહત્વપૂર્ણ છે, નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:

> પાકિસ્તાનથી ભારતમાં સ્થળાંતર કરીને આવેલ કેટલાક વ્યક્તિઓના નાગરિકત્વના અધિકારો. — અનુચ્છેદ ૫ માં જે કંઈ પણ નિર્ધારિત હોય તે છતાં, જે વ્યક્તિ હાલ પાકિસ્તાનમાં સમાવેશ પામેલા પ્રદેશમાંથી ભારતના પ્રદેશમાં સ્થળાંતર કરીને આવી હોય, તે આ સંવિધાનના પ્રારંભ સમયે ભારતનો નાગરિક ગણાશે, જો
>
> (એ) તે અથવા તેના માતા–પિતા પૈકી કોઈ એક અથવા તેના દાદા–દાદી/નાના–નાની પૈકી કોઈનો જન્મ ગવર્નમેન્ટ ઑફ ઈન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૫ માં (મૂળરૂપે જેમ અધિનિયમિત કરવામાં આવ્યો હતો તેમ) વ્યાખ્યાયિત ભારત દેશમાં થયો હોય; અને

(બી)(૧) તેવી વ્યક્તિના કેસમાં, જ્યાં આવી વ્યક્તિએ ૧૯ જુલાઈ, ૧૯૪૮ના દિવસ પહેલાં આવી રીતે સ્થળાંતર કર્યું હોય, તે પોતાના સ્થળાંતરની તારીખથી ભારતના પ્રદેશમાં નિયમિતપણે નિવાસી રહી હોય, અથવા

(૨) એવા કેસમાં કે જેમાં આવી વ્યક્તિએ ૧૯ જુલાઈ, ૧૯૪૮ના દિવસે અથવા ત્યારબાદ એવો સ્થળાંતર કર્યો હોય, તો તેને ભારતના ડોમીનિયનની સરકારે તે હેતુસર નિયુક્ત કરેલા અધિકારી દ્વારા, આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં, તે સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ સ્વરૂપ અને રીત મુજબ, તેના દ્વારા તે માટે એવા અધિકારીને કરાયેલી અરજીના આધારે, ભારતના નાગરિક તરીકે નોંધાયેલ કરવામાં આવેલ હોયઃ પરંતું, કોઈપણ વ્યક્તિને એવી રીતે નોંધવામાં આવશે નહીં, જો તે તેની અરજીની તારીખના તાત્કાલિક અગાઉના ઓછામાં ઓછા છ મહિના સુધી ભારતના પ્રદેશમાં નિવાસી રહ્યો ન હોય."

૪. તેથી, ૧૯ જુલાઈ, ૧૯૪૮ એવી વ્યક્તિઓ માટે, જેઓ ભારતના નાગરિક હોવા માટે અનુચ્છેદ ૬ માં ઉલ્લેખિત હતા, આધારરેખા બની ગઈ.

૫. આ તબક્કે, આસામના મૂળનિવાસી રહેવાસીઓના સંરક્ષણ માટે ઇમિગ્રન્ટ્સ (આસામમાંથી હકાલપટ્ટી) અધિનિયમ, ૧૯૫૦ ઘડવામાં આવ્યો હતો. આ અધિનિયમના ઉદ્દેશ્યો અને કારણોના નિવેદનમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

> ગત થોડાં મહિનાઓ દરમિયાન પૂર્વ બંગાળના બહુ મોટા પ્રમાણમાં રહેવાસીઓ આસામમાં સ્થળાંતર કરી આવવાને કારણે એક ગંભીર પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હતી. આવા વિશાળ પ્રમાણના સ્થળાંતરથી, ગંભીર કાયદો અને વ્યવસ્થાની સમસ્યા ઊભી થવા ઉપરાંત, પ્રાંતની અર્થવ્યવસ્થા પણ અવ્યવસ્થિત થઈ રહી છે. આ વિધેયકનો હેતુ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા માટે કેન્દ્ર સરકારને જરૂરી સત્તાઓ પ્રદાન કરવાનો છે.

૬. આ ઉદ્દેશના અનુસંધાને, આ અધિનિયમની કલમ ૨ અને ૪, જેઓ આ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા કેટલાક મુદ્દાઓ સાથે પણ સંબંધિત છે, નીચે મુજબ જોગવાઈ કરે છે:

> "૨. કેટલાક સ્થલાંતરોને હકાલપટ્ટી કરવાનો આદેશ કરવાની સત્તા.–
>
> જો કેન્દ્રીય સરકારનું એવું મંતવ્ય હોય કે, ભારતમાં બહારના કોઈ સ્થાન પર સામાન્ય રીતે વસવાટ કરનાર કોઈ વ્યક્તિ અથવા

વ્યક્તિઓનો કોઈ વર્ગ, આ અધિનિયમના અમલારંભ પહેલાં કે પછી, આસામમાં આવ્યો છે અથવા આવ્યા છે, અને આસામમાં એવી વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના એવા વર્ગનું નિવાસ ભારતની સામાન્ય જનતાના હિતોને, અથવા તેના કોઈ વર્ગના હિતોને, અથવા આસામની કોઈ અનુસૂચિત જનજાતિના હિતોને હાનિકારક છે, તો કેન્દ્રીય સરકાર આદેશ દ્વારા--

(એ) આવા વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના વર્ગને, આદેશમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલ સમયમર્યાદામાં અને દર્શાવવામાં આવેલ માર્ગ દ્વારા, પોતે ભારત અથવા આસામમાંથી દૂર થઈ જાય તેવો નિર્દેશ આપવો; અને

(બી) ભારત અથવા આસામમાંથી તેની અથવા તેમની હકાલપટ્ટી અંગે, તે જરૂરી અથવા યોગ્ય માને તેવી વધુ દિશાઓ આપવી;

પરંતુ એ જોગવાઈ હેઠળ, આ કલમમાં રહેલું કોઈ જ પણ નિર્ધારણ એવા કોઈ વ્યક્તિને લાગુ પડશે નહીં, જે નાગરિક અશાંતિઓના કારણે અથવા આવી અશાંતિઓના ભયને કારણે, હાલમાં પાકિસ્તાનનો ભાગ બનેલા કોઈ વિસ્તારમાંથી પોતાના નિવાસસ્થાનમાંથી સ્થળાંતરિત થયો હોય અથવા તે સ્થળ છોડી દીધું હોય અને જે ત્યારબાદ આસામમાં નિવાસ કરતો રહ્યો હોય.

૪. આદેશો વગેરેને અમલમાં મૂકવાની સત્તા. આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા અથવા તેના અનુસંધાને કોઈ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે સશક્ત બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ પ્રાધિકારી, આ અધિનિયમમાં સ્પષ્ટપણે જોગવાયેલ અન્ય કોઈપણ કાર્યવાહી ઉપરાંત, તેવી સત્તાનો અસરકારક ઉપયોગ કરવા માટે તેના મતે યુક્તિપૂર્ણ રીતે જેટલા જરૂરી હોય તેવા પગલાં લઈ શકે અથવા લેવડાવી શકે, અને જેટલો બળ જરૂરી હોય તેનો ઉપયોગ કરી શકે અથવા કરાવી શકે."

૭. ૧૯૫૧ની જનગણના દરમિયાન ગૃહ કાર્ય મંત્રાલયના નિર્દેશ હેઠળ નાગરિકોનું રાષ્ટ્રીય રજિસ્ટર તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં તેમાં ગણતરી કરાયેલ દરેક વ્યક્તિની ગામવાર માહિતી સમાવવામાં આવી હતી. તેમાં વ્યક્તિઓની સંખ્યા અને નામો, તેમની માલિકીના મકાનો અથવા ધારણાઓ, પિતાનું નામ અથવા પતિનું નામ, રાષ્ટ્રીયતા, વય અને જીવનનિર્વાહના સાધનો જેવી વિગતો બધી દર્શાવવામાં આવી હતી.

૮. ૧૯૪૮ અને ૧૯૭૧ ની વચ્ચે, પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી આસામમાં મોટા પાયે સ્થળાંતર થયા હતા. જેમ સર્વવિદિત છે તેમ, પશ્ચિમ પાકિસ્તાનએ ૨૫મી માર્ચ, ૧૯૭૧ના રોજ પૂર્વ પાકિસ્તાન સામે શત્રુતા આરંભી હતી, જે અંતે એવા

યુદ્ધમાં પરિણમી કે જેમાં પાકિસ્તાનના બે ભાગો અલગ થઈ ગયા અને જેમાં એક નવા રાષ્ટ્ર, બાંગ્લાદેશનો જન્મ થયો. નોંધવા યોગ્ય છે કે બાંગ્લાદેશમાં યુદ્ધનું સફળ સમાપન થયા પછી તરત જ, ૧૯મી માર્ચ, ૧૯૭૨ના રોજ, ભારત અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે મિત્રતા, સહકાર અને શાંતિ માટેની એક સંધિ પર હસ્તાક્ષર કરવામાં આવ્યા હતા. ઉક્ત સંધિના અનુચ્છેદ ૮ ની જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે:

> બંને દેશો વચ્ચે અસ્તિત્વમાં રહેલા મિત્રતાસભર સંબંધોને અનુરૂપ, દરેક ઉચ્ચ કરારકર્તા પક્ષ ગંભીરતાપૂર્વક ઘોષણા કરે છે કે તે બીજા પક્ષ વિરુદ્ધ દિશાનિર્દેશિત કોઈપણ સૈન્ય ગઠબંધનમાં પ્રવેશ કરશે નહીં અથવા તેમાં ભાગ લેશે નહીં. દરેક ઉચ્ચ કરારકર્તા પક્ષ બીજા પક્ષ વિરુદ્ધ કોઈપણ આક્રમક પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત રહેશે અને પોતાના પ્રદેશનો એવો કોઈપણ ઉપયોગ થવા દેશે નહીં કે જેના દ્વારા બીજા ઉચ્ચ કરારકર્તા પક્ષને સૈન્યહાનિ પહોંચે અથવા તેની સુરક્ષાને જોખમ ઊભું થાય

૯. આસામમાં બાંગ્લાદેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોના સતત પ્રવાહને ધ્યાનમાં રાખીને, ઓલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ યુનિયને પ્રથમ વખત તે સમયના ભારતના વડા પ્રધાનને (૧૯૮૦માં) આ મુદ્દા તરફ તેમનું તાત્કાલિક ધ્યાન દોરવા માટે એક સ્મૃતિપત્ર રજૂ કર્યું હતું. આવા પ્રતિનિધિત્વોના પરિણામે,

સંસદે ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારો (ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ ઘડ્યો હતો. આ અધિનિયમ માત્ર આસામ માટે જ લાગુ કરવામાં આવ્યો હતો અને એવી અપેક્ષા રાખવામાં આવી હતી કે તે આસામ રાજ્યમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોના નિર્ધારણને તેમની દેશનિકાલની દૃષ્ટિએ ઝડપી બનાવે તેવા ઉપાયરૂપ સાબિત થશે.

૧૦. આ સંસદીય પગલાથી સંતોષ ન થતાં, તથા આસામ રાજ્યમાં વ્યાપક સ્તરે થયેલા આંદોલનોને ધ્યાનમાં રાખીને, એ.એ.એસ.યુ., એ.એ.જી.એસ.પી. તેમજ કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સરકારો વચ્ચે ૧૫મી ઓગસ્ટ, ૧૯૮૫ના રોજ "આસામ એકોર્ડ" તરીકે ઓળખાતો એક કરાર કરવામાં આવ્યો. આ કરાર સંપૂર્ણરૂપે ઉદ્ધૃત કરવા યોગ્ય છે:

અસમ કરાર

૧૫મી ઑગસ્ટ, ૧૯૮૫

(એએએસયુ, એએજીએસપી, કેન્દ્રીય અને રાજ્ય સરકાર વચ્ચે વિદેશી મુશ્કેલીના મુદ્દા અંગેનો કરાર)

સમાધાનનું સ્મારક

૧. સરકાર હંમેશાથી આસામમાં વિદેશીઓની સમસ્યાનો સંતોષકારક ઉકેલ શોધવા માટે ખૂબ જ ઉત્સુક રહી છે. ઓલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ યુનિયન (AASU) અને ઓલ આસામ ગણ સંગ્રામ

પરિષદ (AAGSP) એ પણ આવા ઉકેલ શોધવા માટે ઉત્સુકતા વ્યક્ત કરી છે.

૨. AASU એ 2 ફેબ્રુઆરી, 1980 ના રોજ સ્વર્ગસ્થ પ્રધાનમંત્રી શ્રીમતી ઇન્દિરા ગાંધીને રજૂ કરેલા તેમના મેમોરેન્ડમ દ્વારા, આસામમાં વિદેશી નાગરિકોના સતત ધસારો અને રાજ્યના રાજકીય, સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આર્થિક જીવન પર પ્રતિકૂળ અસરો અંગેના ભય અંગે તેમની ગહન ચિંતા વ્યક્ત કરી.

૩. આસામના લોકોની વાસ્તવિક ચિંતાઓથી સંપૂર્ણપણે વાકેફ હોવાથી, તત્કાલીન વડા પ્રધાને AASU/AAGSP સાથે વાતચીત શરૂ કરી. ત્યારબાદ, 1980–83 ના સમયગાળા દરમિયાન વડા પ્રધાન અને ગૃહ પ્રધાનોના સ્તરે વાટાઘાટો થઈ. 1984 દરમિયાન અનૌપચારિક વાટાઘાટોના અનેક રાઉન્ડ યોજાયા. માર્ચ, 1985 માં ઔપચારિક ચર્ચાઓ ફરી શરૂ થઈ.

૪. બંધારણીય અને કાનૂની જોગવાઈઓ, આંતરરાષ્ટ્રીય કરારો, રાષ્ટ્રીય પ્રતિબદ્ધતાઓ અને માનવતાવાદી વિચારણાઓ સહિત

સમસ્યાના તમામ પાસાઓને ધ્યાનમાં રાખીને, નીચે મુજબ આગળ વધવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે:–

વિદેશી મુદ્દો:

૫.

૧. વિદેશીઓની ઓળખ અને કાઢી મુકવાના હેતુ માટે, ૧–૧–૧૯૬૬ આધાર તારીખ અને વર્ષ રહેશે

૨. ૧–૧–૧૯૬૬ પહેલા આસામ આવેલા તમામ વ્યક્તિઓ, જેમાં ૧૯૬૭ની ચૂંટણીમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી મતદાર યાદીમાં જેમના નામ આવ્યા હતા, તેમને નિયમિત કરવામાં આવશે.

૩. ૧–૧–૧૯૬૬ (સહિત) પછી અને ૨૪ માર્ચ, ૧૯૭૧ સુધી આસામ આવેલા વિદેશીઓને વિદેશી અધિનિયમ, ૧૯૪૬ અને વિદેશી (ટ્રિબ્યુનલ્સ) ઓર્ડર, ૧૯૩૯ ની જોગવાઈઓ અનુસાર શોધી કાઢવામાં આવશે.

૪. આ રીતે મળી આવેલા વિદેશીઓના નામ વર્તમાન મતદાર યાદીમાંથી કાઢી નાખવામાં આવશે. આવા વ્યક્તિઓએ રજીસ્ટ્રેશન ઓફ ફોરેનર્સ એક્ટ, ૧૯૩૯ અને રજીસ્ટ્રેશન ઓફ ફોરેનર્સ રૂલ્સ,

૧૯૩૯ ની જોગવાઈઓ અનુસાર સંબંધિત જિલ્લાઓના નોંધણી અધિકારીઓ સમક્ષ પોતાની નોંધણી કરાવવી જરૂરી રહેશે.

૫. આ હેતુ માટે, ભારત સરકાર સરકારી તંત્રને યોગ્ય રીતે મજબૂત બનાવશે.

૬. શોધની તારીખથી દસ વર્ષનો સમયગાળો પૂર્ણ થયા પછી, મતદાર યાદીમાંથી કાઢી નાખવામાં આવેલા તમામ વ્યક્તિઓના નામ પુનઃસ્થાપિત કરવામાં આવશે.

૭. જેમને અગાઉ કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ ત્યારબાદ અસમમાં ગેરકાયદેસર રીતે ફરી પ્રવેશ કરેલ હોય, એવા તમામ વ્યક્તિઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવશે.

૮. ૨૫ માર્ચ, ૧૯૭૧ ના રોજ અથવા તે પછી આસામ આવેલા વિદેશીઓને શોધી કાઢવામાં આવશે. કાયદા અનુસાર કાઢી નાખવામાં આવશે અને હાંકી કાઢવામાં આવશે. આવા વિદેશીઓને હાંકી કાઢવા માટે તાત્કાલિક અને વ્યવહારુ પગલાં લેવામાં આવશે.

૯. ગેરકાયદેસર સ્થળાંતર કરનારાઓ (ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ ના અમલીકરણ અંગે AASU/AAGSP દ્વારા વ્યક્ત કરાયેલી કેટલીક મુશ્કેલીઓ પર સરકાર યોગ્ય વિચારણા કરશે.

સુરક્ષા ઉપાયો અને આર્થિક વિકાસ:

૬. આસામી લોકોની સાંસ્કૃતિક, સામાજિક, ભાષાકીય ઓળખ અને વારસાના રક્ષણ, જાળવણી અને પ્રોત્સાહન માટે યોગ્ય બંધારણીય, કાયદાકીય અને વહીવટી સુરક્ષા પૂરી પાડવામાં આવશે.

૭. સરકાર આ તકનો લાભ લઈને આસામના ઝડપી સર્વાંગી આર્થિક વિકાસ માટે તેમની પ્રતિબદ્ધતાને નવીકરણ કરે છે, જેથી લોકોના જીવનધોરણમાં સુધારો થાય. રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓની સ્થાપના દ્વારા શિક્ષણ અને વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજી પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવશે.

અન્ય મુદ્દાઓ:

૮.

૧. સરકાર ભવિષ્યમાં ફક્ત કેન્દ્ર સરકારના અધિકારીઓ દ્વારા જ નાગરિકતા પ્રમાણપત્ર જારી કરવાની વ્યવસ્થા કરશે.

૨. ભારતીય નાગરિકતા પ્રમાણપત્રો (ICC) ના અનિયમિત જારી કરવા અંગે AASU/AAGSP દ્વારા કરવામાં આવતી ચોક્કસ ફરિયાદોની તપાસ કરવામાં આવશે.

૯.

૧. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદને ભવિષ્યમાં ઘૂસણખોરી સામે સુરક્ષિત બનાવવા માટે યોગ્ય સ્થળોએ દિવાલો, કાંટાળા તાર અને અન્ય અવરોધો જેવા અવરોધો ઉભા કરવામાં આવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર જમીન અને નદીના માર્ગો પર સુરક્ષા દળો દ્વારા પેટ્રોલિંગ પૂરતા પ્રમાણમાં તીવ્ર બનાવવામાં આવશે. સુરક્ષા વ્યવસ્થાને વધુ મજબૂત બનાવવા માટે, ભવિષ્યમાં અસરકારક રીતે ઘૂસણખોરીને રોકવા માટે, પૂરતી સંખ્યામાં ચેક પોસ્ટ્સ સ્થાપિત કરવામાં આવશે.

૨. ઉપરોક્ત વ્યવસ્થાઓ ઉપરાંત અને સુરક્ષા બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, સુરક્ષા દળો દ્વારા પેટ્રોલિંગને સરળ બનાવવા માટે સમગ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર એક રસ્તો બનાવવામાં આવશે. શક્ય હોય

ત્યાં સરહદ અને રસ્તા વચ્ચેની જમીન માનવ વસવાટથી મુક્ત રાખવામાં આવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર નદીના પેટ્રોલિંગને વધુ તીવ્ર બનાવવામાં આવશે. ઘૂસણખોરોને આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પાર કરતા અટકાવવા અથવા પાર કરવાનો પ્રયાસ કરતા અટકાવવા માટે તમામ અસરકારક પગલાં લેવામાં આવશે.

૧૦. એ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે કે સરકારી જમીનો અને આદિવાસી પટ્ટાઓ અને બ્લોક્સમાં જમીનોના અતિક્રમણને રોકવા માટે સંબંધિત કાયદાઓનો કડક અમલ કરવામાં આવે અને આવા કાયદાઓ હેઠળ નિર્ધારિત અનધિકૃત અતિક્રમણકારોને હાંકી કાઢવામાં આવે.

૧૧. એ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે કે આસામમાં વિદેશીઓ દ્વારા સ્થાવર મિલકતના સંપાદનને પ્રતિબંધિત કરતો કાયદો કડક રીતે લાગુ કરવામાં આવે.

૧૨. એ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે કે જન્મ અને મૃત્યુ રજિસ્ટર યોગ્ય રીતે જાળવવામાં આવે.

સામાન્યતાની પુનઃસ્થાપના:

૧૩. ઓલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ યુનિયનો (AASU) અને ઓલ આસામ ગણ સંગરામ પેરિસ (AAGSP) એ આંદોલન પાછું ખેંચ્યું, સંપૂર્ણ સહયોગની ખાતરી આપી અને દેશના વિકાસ માટે પોતાને સમર્પિત કર્યા.

૧૪. કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારે સંમતિ આપી છે કે:

૧. આંદોલનના સંદર્ભમાં કર્મચારીઓ સામે લેવામાં આવેલા શિસ્તભંગના પગલાંના કેસોની સહાનુભૂતિ સાથે સમીક્ષા કરવી અને પાછા ખેંચવા અને ખાતરી કરવી કે કોઈ ભોગ ન બને;

૨. આંદોલન દરમિયાન માર્યા ગયેલા લોકોના નજીકના સંબંધીઓને સહાય ચૂકવવા માટેની યોજના ઘડવી.

૩. આસામમાં આંદોલનના સંદર્ભમાં શૈક્ષણિક અને સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓ વગેરે યોજવામાં પ્રવર્તતી અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, આસામમાં જાહેર સેવામાં રોજગાર માટે ઉચ્ચતમ વય મર્યાદામાં છૂટછાટ આપવાના પ્રસ્તાવ પર સહાનુભૂતિપૂર્વક વિચારણા કરવી:

૪. અટકાયતના કેસો, જો કોઈ હોય તો, તેમજ આંદોલનના સંબંધમાં ફોજદારી ગુનાઓનો આરોપ ધરાવતા વ્યક્તિઓ સામેના કેસોની સમીક્ષા કરો; જઘન્ય ગુનાઓ કરવાના આરોપો સિવાય.

૫. અમલમાં રહેલા પ્રતિબંધાત્મક આદેશો/સૂચનાઓને, જો કોઈ હોય તો, પાછા ખેંચવાનો વિચાર કરો.

૧૫. ઉપરોક્ત અમલીકરણ માટે ગૃહ મંત્રાલય નોડલ મંત્રાલય રહેશે.

એસડી/-
(પી.કે. મહાન્તા)
પ્રમુખ
અખિલ આસામ વિદ્યાર્થી સંઘ

એસડી/-
(આર.ડી. પ્રધાન)
ગૃહ સચિવ
ભારત સરકાર

સહી/-
(બી.કે. ફૂકન)
મહામંત્રી
ઑલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ' યુનિયન

સહી/-
(શ્રીમતી પી. પી. ત્રિવેદી)
મુખ્ય સચિવ
ગવર્નમેન્ટ ઓફ આસામ

એસડી/-
(બિરાજ શર્મા)
સંયોજક
ઓલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ યુનિયન

મારી રૂબરૂ,
સહી/-
(રાજીવ ગાંધી)
ભારતના પ્રધાનમંત્રી

તારીખ: ૧૫મી ઑગસ્ટ, ૧૯૮૫
સ્થળ: નવી દિલ્હી

૧૧. આ સમજૂતીના અનુસંધાને જ નાગરિકત્વ અધિનિયમમાં ૧૯૮૫માં કલમ ૬એ ઉમેરવામાં આવી હતી. અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોનું નિવેદન સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે તે આસામ સમજૂતીને અમલમાં મૂકવા માટે આવશ્યક એવો કાયદો છે. કલમ ૬એ આ મુજબ જોગવાઈ કરે છે:

"૬એ. આસામ એકોર્ડ દ્વારા આવરી લેવાયેલા વ્યક્તિઓના નાગરિકત્વ અંગેની વિશેષ જોગવાઈઓ.–

(૧) આ કલમના હેતુઓ માટે–

(એ) "આસામ" નો અર્થ નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ અમલમાં આવતાં તત્કાળ પહેલાં આસામ રાજ્યમાં સમાવાયેલ પ્રદેશો થાય છે;

(બી) "વિદેશી હોવાનું નિર્ધારિત થયેલ" નો અર્થ, ઉક્ત આદેશ હેઠળ રચાયેલ ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા ફોરેનર્સ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ (૧૯૪૬નું ૩૧) અને ફોરેનર્સ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૧૯૬૪ ની જોગવાઈઓ અનુસાર વિદેશી હોવાનું નિર્ધારિત થયેલ;

(સી) "નિર્દિષ્ટ પ્રદેશ" નો અર્થ બાંગ્લાદેશમાં નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ના પ્રારંભથી તાત્કાલિક પૂર્વે સમાવવામાં આવેલ પ્રદેશો થાય છે;

(ડી) કોઈ વ્યક્તિને ભારતીય મૂળનો માનવામાં આવશે, જો તે, અથવા તેના માતા–પિતામાંથી કોઈ એક, અથવા તેના દાદા–દાદી

કે નાણા–નાનીમાંથી કોઈનો જન્મ અવિભાજિત ભારતમાં થયો હોય;

(ઈ) કોઈ વ્યક્તિને તે તારીખે વિદેશી હોવાનું શોધાયેલ માનવામાં આવશે, જે તારીખે વિદેશીઓ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૧૯૬૪ હેઠળ રચાયેલ ટ્રિબ્યુનલ પોતાની એવી અભિપ્રાય રજૂ કરે કે તે વ્યક્તિ વિદેશી છે, સંબંધિત અધિકારી અથવા સત્તાધિકારીને.

(૨) ઉપકલમો (૬) અને (૭) ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, નિર્દિષ્ટ પ્રદેશમાંથી આસામમાં ૧લી જાન્યુઆરી, ૧૯૬૬ના દિવસે પહેલાં આવેલા ભારતીય મૂળના તમામ વ્યક્તિઓ (તેમામાંથી એવા વ્યક્તિઓ સહિત જેઓનાં નામ ૧૯૬૭માં યોજાયેલી લોકસભાની સામાન્ય ચૂંટણીના હેતુઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાયેલ મતદાર યાદીઓમાં સમાવેશ પામેલ હતાં) અને જેઓ આસામમાં તેમના પ્રવેશની તારીખોથી સતત સામાન્ય રીતે નિવાસ કરતા આવ્યા છે, તેઓ ૧લી જાન્યુઆરી, ૧૯૬૬થી ભારતના નાગરિક ગણાશે.

(૩) ઉપકલમો (૬) અને (૭) ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, ભારતીય મૂળનો દરેક વ્યક્તિ, જે–

(એ) નિર્દિષ્ટ પ્રદેશમાંથી ૧લી જાન્યુઆરી, ૧૯૬૬ના દિવસે અથવા તે પછી, પરંતુ ૨૫મી માર્ચ, ૧૯૭૧ના દિવસે પહેલાં આસામમાં આવ્યો હતો; અને

(બી) આસામમાં તેના પ્રવેશની તારીખથી, આસામમાં સામાન્ય રીતે નિવાસી રહ્યો છે; અને

(સી) ને વિદેશી તરીકે ઓળખવામાં આવ્યો હોય, તો તે કલમ ૧૮ હેઠળ આ બાબતમાં કેન્દ્રીય સરકાર દ્વારા બનાવવામાં આવેલા નિયમો અનુસાર, એવા નિયમોમાં નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવેલી સત્તાધિકારી સમક્ષ (આ પછી આ ઉપકલમમાં જેને નોંધણી સત્તાધિકારી તરીકે ઉલ્લેખવામાં આવે છે) પોતાની નોંધણી કરાવશે અને જો તેનું નામ આવી ઓળખની તારીખે અમલમાં રહેલી કોઈપણ વિધાનસભા અથવા સંસદીય મતવિસ્તારની કોઈ ચૂંટણી યાદીમાં સમાવેશ પામેલું હોય, તો તેનું નામ તેમાંથી કાઢી નાખવામાં આવશે.

સ્પષ્ટીકરણ.–આ ઉપકલમ હેઠળ નોંધણી મેળવવા ઇચ્છતા દરેક વ્યક્તિના કેસમાં, વિદેશીઓ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૧૯૬૪ હેઠળ રચાયેલ ટ્રિબ્યુનલનો તે વ્યક્તિ વિદેશી છે એવો અભિપ્રાય, આ ઉપકલમના ખંડ (સી) હેઠળની આવશ્યકતાનો પૂરતો પુરાવો માનવામાં આવશે અને જો આ અંગે કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થાય કે આવી વ્યક્તિ આ ઉપકલમ હેઠળની કોઈ અન્ય આવશ્યકતાનું પાલન કરે છે કે નહીં, તો નોંધણી સત્તાધિકારી,–

(૧) જો આવા અભિપ્રાયમાં આવી બીજી આવશ્યકતા અંગેનું નિષ્કર્ષ સમાવિષ્ટ હોય, તો તે પ્રશ્નનો નિર્ણય આવા નિષ્કર્ષને અનુરૂપ કરો;

(૨) જો એવો અભિપ્રાય આવી અન્ય આવશ્યકતા અંગે નિષ્કર્ષ ધરાવતો ન હોય, તો કલમ ૧૮ હેઠળ આ બાબતે કેન્દ્ર સરકાર જે નિયમો બનાવે તે મુજબ અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતા ઉક્ત આદેશ હેઠળ રચાયેલ ટ્રિબ્યુનલને પ્રશ્ન સંદર્ભિત કરવો અને એવા સંદર્ભ પર પ્રાપ્ત થયેલા અભિપ્રાયને અનુરૂપ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવો.

(૪) ઉપકલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલ વ્યક્તિને, તે વિદેશી હોવાનું જે તારીખે નિર્ધારિત થયું હોય તે તારીખથી લઈને તે તારીખથી દસ વર્ષનો ગાળો પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી, ભારતના નાગરિક સમાન હકો અને ફરજો પ્રાપ્ત રહેશે (જેમાં પાસપોર્ટ અધિનિયમ, ૧૯૬૭ (૧૯૬૭ નો ૧૫) હેઠળ પાસપોર્ટ મેળવવાનો હક અને તે સંબંધિત ફરજોનો સમાવેશ થાય છે), પરંતુ તે દસ વર્ષના ઉક્ત ગાળાની પૂર્ણતા પહેલાં કોઈપણ સમયે કોઈપણ વિધાનસભા અથવા સંસદીય મતવિસ્તાર માટેની કોઈપણ મતદાર યાદીમાં તેનું નામ સમાવિષ્ટ કરાવવાનો તેને હક નહીં હોય.

(૫) ઉપકલમ (૩) હેઠળ નોંધાયેલ વ્યક્તિને, તે વિદેશી હોવાનું જે તારીખે શોધવામાં આવ્યું હોય તે તારીખથી દસ વર્ષનો સમયગાળો

પૂર્ણ થાય તેવી તારીખથી, તમામ હેતુઓ માટે ભારતનો નાગરિક ગણવામાં આવશે.

(૬) કલમ ૮ની જોગવાઈઓને અહિત પહોંચાડ્યા વિના,–

(એ) જો ઉપકલમ (૨) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વ્યક્તિ નાગરિકતા (સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ના અમલની તારીખથી સાઠ દિવસની અંદર, નિયત રીત અને નિયત નમૂનામાં તથા નિયત સત્તાધિકારી સમક્ષ, આ વર્ષ માટે એવી જાહેરાત કરે કે તે ભારતનો નાગરિક બનવા ઇચ્છતો નથી, તો આવી વ્યક્તિને તે ઉપકલમ હેઠળ ભારતનો નાગરિક બની ગયો હોવાનું માનવામાં આવશે નહીં;

(બી) ઉપકલમ (૩) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ વ્યક્તિ, નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ અમલમાં આવેલી તારીખથી સાઠ દિવસની અંદર, અથવા તેને વિદેશી તરીકે ઓળખી કાઢવામાં આવ્યો હોય તે તારીખથી એક વર્ષની અંદર, બંનેમાંથી જે પાછળની હોય તે અવધિમાં, નિર્ધારિત રીત અને સ્વરૂપમાં તથા નિર્ધારિત સત્તાધિકારી સમક્ષ, એવો ઘોષણાપત્ર આપે કે તે ઉપકલમ (૩) તેમજ ઉપકલમો (૪) અને (૫) ની જોગવાઈઓથી શાસિત થવા ઇચ્છતો નથી, તો એવી વ્યક્તિએ ઉપકલમ (૩) હેઠળ પોતાનું નોંધણી કરાવવું આવશ્યક રહેશે નહીં.

સ્પષ્ટીકરણ.–જ્યાં આ ઉપકલમ હેઠળ ઘોષણા દાખલ કરવાની ફરજિયાતતા ધરાવતી વ્યક્તિને કરારમાં પ્રવેશ કરવાની ક્ષમતા ન હોય, ત્યાં આવી ઘોષણા તેની તરફથી, તે સમય માટે અમલમાં રહેલા કાયદા હેઠળ તેની તરફથી કાર્ય કરવા સક્ષમ કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા દાખલ કરી શકાય છે.

(૭) ઉપકલમો (૨) થી (૬) માંનું કશુંપણ કોઈપણ વ્યક્તિના સંબંધમાં લાગુ પડશે નહીં–

(એ) જે, નાગરિકતા (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ ના પ્રારંભ પહેલાં તરત જ, વર્ષ માટે ભારતનો નાગરિક છે;

(બી) જેને નાગરિકતા (સુધારો) અધિનિયમ, ૧૯૮૫ના પ્રારંભ પહેલાં, વિદેશીઓ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ (૧૯૪૬નો ૩૧) હેઠળ કોઈ કારણસર ભારતમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યો હતો.

(૮) આ કલમમાં અન્યથા સ્પષ્ટપણે જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, હાલ અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદામાં જે કંઈ સમાવાયેલ હોય છતાં, આ કલમની જોગવાઈઓ અમલમાં રહેશે."

૧૨. એવું જણાશે કે આસામ એકોર્ડના ભાગરૂપે, ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોની વિશાળ સંખ્યાને ભારતના અનુમાનીત નાગરિકો બનાવવામાં આવ્યા હતા. આ નોંધવું રસપ્રદ છે કે સંસદે અન્ય દેશોના શરણાર્થીઓ સંબંધિત

કોઈ કાયદો બનાવ્યો નથી. શરણાર્થીનો દરજ્જો કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા પસાર કરાયેલા કાર્યપાલક આદેશો દ્વારા ભારતમાં આપવામાં આવી શકે છે અને આપવામાં આવ્યો છે. કોઈપણ સ્થિતિમાં, કલમ ૬અ એ માત્ર પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી આવેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોને શરણાર્થીનો દરજ્જો આપવાથી સંતોષ માન્યો નહોતો, પરંતુ તેમને ભારતની નાગરિકતાનો લાભ પણ આપ્યો હતો, જેથી અનુક્રમે ૧૯૬૬ પહેલાં સ્થળાંતર કરનાર તમામ વ્યક્તિઓ અને ૨૫મી માર્ચ, ૧૯૭૧ પહેલાં સ્થળાંતર કરનાર તમામ વ્યક્તિઓ અથવા તો તરત જ અથવા અધિનિયમમાં ઉલ્લેખ મુજબ ૧૦ વર્ષના ગાળાના અંતે, જ્યારે એ બાબતનો નિર્ધાર થાય કે તેઓ વાસ્તવમાં ૧૯૬૬ થી ૧૯૭૧ દરમ્યાન ભારતમાં સ્થાયી થયા હતા, ત્યારે ભારતના નાગરિક બનવાના હતા.

૧૩. ૮મી નવેમ્બર, ૧૯૯૮ના રોજ, લેફ્ટનન્ટ જનરલ એસ.કે. સિન્હા, તે સમયના આસામના રાજ્યપાલે, બાંગ્લાદેશમાંથી આસામમાં લોકોના પ્રવાહથી ઉભા થયેલા ગંભીર જોખમ અંગે તે સમયના ભારતના રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ એક વિશદ અહેવાલ રજૂ કર્યો હતો. તેમણે કહ્યું:

> બાંગ્લાદેશમાંથી મોટા પાયે થતી ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરીના, આસામની પ્રજા માટે તથા તેનાથી પણ વધુ સમગ્ર રાષ્ટ્ર માટે થતા ગંભીર પરિણામોને સહાનુભૂતિપૂર્ણ રીતે ભારપૂર્વક રેખાંકિત કરવાની

જરૂર છે. ધર્મનિરપેક્ષતાની કોઈ ગેરસમજભરી અને ભૂલભરેલી કલ્પનાઓને તેવું કરવા માર્ગમાં આવવા દેવી જોઈએ નહીં.

બાંગ્લાદેશમાંથી વસતિના સ્થળાંતરના પરિણામે, આસામના સ્થાનિક લોકો પોતાના જ ગૃહ રાજ્યમાં અલ્પસંખ્યક બની જવાની ભયાનક શક્યતા વિશાળરૂપે મંડરાઈ રહી છે. તેમના સાંસ્કૃતિક અસ્તિત્વ પર સંકટ ઊભું થશે, તેમના રાજકીય નિયંત્રણમાં દુર્બળતા આવશે અને તેમની રોજગારની તકો ખોરવાઈ જશે.

આસામમાં થતું નિરવ અને દ્વેષજનક વસ્તી આધારિત ઘૂસણખોરી, નીચલા આસામના ભૂ-રાજનીતિક દૃષ્ટિએ અતિમહત્વપૂર્ણ જિલ્લાઓના નુકસાનમાં પરિણમી શકે છે. ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓનો પ્રવાહ આ જિલ્લાઓને મુસ્લિમ બહુમતી ધરાવતા પ્રદેશમાં રૂપાંતરિત કરી રહ્યો છે. ત્યારબાદ, બાંગ્લાદેશ સાથે તેમના વિલયની માંગ કરવામાં આવે તે માત્ર સમયનો પ્રશ્ન રહેશે. આંતરરાષ્ટ્રીય ઇસ્લામી મૂળતત્ત્વવાદની ઝડપી વૃદ્ધિ આ માંગ માટે પ્રેરક બળ પૂરું પાડી શકે છે. આ સંદર્ભમાં, એ નોંધપાત્ર છે કે બાંગ્લાદેશે ઘણાં સમયથી ધર્મનિરપેક્ષતાનો ત્યાગ કર્યો છે અને ઇસ્લામી રાજ્ય બનવાનો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. નીચલા આસામનું નુકસાન ઉત્તર-પૂર્વના સમગ્ર ભૂભાગને ભારતના બાકી ભાગથી સંપૂર્ણપણે અલગ પાડી દેશે અને

તે પ્રદેશના સમૃદ્ધ પ્રાકૃતિક સંસાધનો રાષ્ટ્રના હાથમાંથી નીકળી જશે."

૧૪. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં, સરબાનંદ સોનોવાલ દ્વારા "ગેરકાયદે સ્થળાંતરકારો (ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩" તથા તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોની બંધારણીય માન્યતાને પડકારતી રિટ અરજી, એટલે કે રિટ અરજી નં. ૧૩૧/૨૦૦૦, દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૧૫. (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૬૬૫ માં અહેવાલિત ચુકાદામાં, આ અદાલતે આસામ અકોર્ડનો તથા આસામ રાજ્યમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારીઓના વિશાળ પ્રવાહનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને આ નિષ્કર્ષે પહોંચી હતી કે ૧૯૮૩ નો અધિનિયમ અને તેના હેઠળ બનાવાયેલા નિયમો ઉલટી દિશામાં કાર્યરત હતા, એટલે કે, ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારીઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા બદલે, તેણે તેનું વિપરીત કર્યું, કારણ કે કોઈ વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારી છે તે સાબિત કરવાનો પુરાવાનો ભાર રાજ્ય પર મૂકવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે આગળ ઠરાવ્યું હતું કે સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૩૫૫ ભંગ કરવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે બાંગ્લાદેશમાંથી આસામમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારીઓના વિશાળ પ્રવાહથી સર્જાયેલા બાહ્ય આક્રમણ અને આંતરિક અશાંતિ સામે આસામ રાજ્યનું સંરક્ષણ કરવામાં સંઘ નિષ્ફળ ગયો હતો,

અને આગળ એવું પણ ઠરાવ્યું હતું કે ૧૯૮૩ નો અધિનિયમ અનુચ્છેદ ૧૪નું પણ ઉલ્લંઘન કરતો હતો. કારણ કે આ અધિનિયમ રદ કરવામાં આવ્યો હતો, તેથી હવે ૧૯૫૦ નો ઈમિગ્રન્ટ્સ (આસામમાંથી હકાલપટ્ટી) અધિનિયમ, સાથે જ ફોરેનર્સ અધિનિયમ અને ૧૯૬૪ નો ફોરેનર્સ ટ્રિબ્યુનલ આદેશ, ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારીઓને શોધી કાઢવાનું કામ કરવા માટે સરકારના હાથે સાધનો બનવાના હતા, અને ત્યારબાદ તેમને દેશનિકાલ કરવાના હતા.

૧૬. ૧૪મી જુલાઈ, ૨૦૦૪ના રોજ, ગેરકાયદેસર બાંગ્લાદેશી સ્થળાંતરિતોને દેશનિકાલ કરવા સંબંધિત અતારાંકિત પ્રશ્નના જવાબમાં, ગૃહ બાબતોના રાજ્ય મંત્રીએ સંસદ સમક્ષ એક નિવેદન રજૂ કર્યું હતું, જેમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હતું કે ૩૧મી ડિસેમ્બર, ૨૦૦૧ની સ્થિતિએ ભારતમાં આવેલા ગેરકાયદેસર બાંગ્લાદેશી ઈમિગ્રન્ટોની અંદાજિત સંખ્યા ૧.૨૦ કરોડ હતી, જેમાંથી ૫૦ લાખ આસામમાં હતા.

૧૭. સમસ્યાની વ્યાપકતાને ધ્યાનમાં રાખીને, વિદેશીઓ (આસામ માટે ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૨૦૦૬ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, જેને ફરીથી અયોગ્ય અને મનસ્વી ગણાવીને રદ કરવામાં આવ્યો હતો અને જેણે ગેરકાયદેસર પ્રવેશકોને ઝડપી રીતે શોધી કાઢી તેમને દેશનિકાલ કરવાની બદલે, ફરીથી તેનું વિરુદ્ધ જ

કર્યું હતું. (૨૦૦૭) ૧ એસ.સી.સી. ૧૭૪ માં, સોનોવાલની બીજી રિટ અરજિયલ્લિ સર્વોચ્ચ અદાલતે આ આદેશને રદ કર્યો હતો.

૧૮. વર્ષ ૨૦૧૨માં અને ૨૦૧૪માં આસામમાં વિશાળ પાયે દંગાઓ થયા હતા, જેના પરિણામે મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓનાં મૃત્યુ થયા હતા. આ પૃષ્ઠભૂમિમાં હાલની રિટ અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી છે.

૧૯. ભારતના વિદ્ધાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલ શ્રી નીરાજ કૌલ દ્ધારા એક પ્રાથમિક રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે, કલમ ૬એ ૧૯૮૫માં અધિનિયમિત કરવામાં આવી હોવાથી, ૨૦૧૨માં કરવામાં આવેલ પડકાર વિલંબ અને ઉપેક્ષાના કારણે અવરોધિત ગણાશે. આ રિટ અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્ધાઓના નિર્ધારણ માટે આપણે આગળ વધવું કે નહીં તે જોવા માટે, અમે પ્રથમ આ પ્રાથમિક રજૂઆત પર વિચાર કરીશું.

૨૦. રિટ અરજી (સિવિલ) નં. ૫૬૨ સન ૨૦૧૨, જે અમારી દ્ધારા પ્રથમ હાથ ધરવામાં આવી હતી, તેમાં નીચે મુજબની પ્રાર્થનાઓ સમાવિષ્ટ છે:

> "એ) ભારતના બંધારણના વિરુદ્ધ હોવાથી અને ભેદભાવપૂર્ણ, મનસ્વી તથા ગેરકાયદેસર હોવાનું જાહેર કરતી, નાગરિકત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૫ ની કલમ ૬એ સંબંધે સર્ટિયોરારી સ્વરૂપનું રિટ

અથવા અન્ય યોગ્ય રિટ(ઓ), આદેશ(ઓ) અથવા નિર્દેશ(ઓ) જારી કરી અને પરિણામે પડકારાયેલ જોગવાઈને ભારતના બંધારણથી પરે હોવાનું ઠરાવી રદ કરવી;

બી) સામાવાળા નં. ૧ અને ૩ને આસમ રાજ્ય સંબંધે નાગરિકોની રાષ્ટ્રીય નોંધણીનું અદ્યતનીકરણ ૨૪ માર્ચ (મધ્યરાત્રિ) ૧૯૭૧ પૂર્વની મતદાર યાદીઓને ધ્યાનમાં લઈને ન કરવા દિશાનિર્દેશ આપતો મેન્ડેમસ સ્વરૂપનો પરવાનો અથવા કોઈ અન્ય યોગ્ય પરવાનો(ઓ), આદેશ(ઓ) અથવા દિશાનિર્દેશ(ઓ);

સી) સામાવાળા નં. ૧ અને ૩ ને, માત્ર ૧૯૫૧ માં તૈયાર કરવામાં આવેલ નેશનલ રજિસ્ટર ઑફ સિટિઝન્સમાં સમાવિષ્ટ વિગતોના આધારે, આસામ રાજ્ય સંબંધે નેશનલ રજિસ્ટર ઑફ સિટિઝન્સને અદ્યતન કરવા દિશાનિર્દેશ આપતો મૅન્ડેમસ સ્વરૂપનો રિટ અથવા અન્ય યોગ્ય રિટ(ઓ), આદેશ(ઓ) અથવા નિર્દેશ(ઓ);

ડી) મંડેમસના સ્વરૂપમાં કોઈ રિટ અથવા અન્ય યોગ્ય રિટ(ઓ), આદેશ(ઓ) અથવા નિર્દેશ(ઓ) જારી કરીને સામાવાળાઓને આદેશ કરવામાં આવે કે આસામ રાજ્યમાં ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓની ઓળખ અને દેશનિકાલના હેતુસર ૧૯૫૧ ને આધાર વર્ષ તરીકે ગણવામાં આવે;

ઈ) મેન્ડેમસના સ્વરૂપનો રિટ અથવા અન્ય કોઈ યોગ્ય રિટ(એસ), આદેશ(એસ) અથવા નિર્દેશ(એસ) જારી કરીને સામાવાળા નં. ૧ અને ૨ ને ભારતના પ્રદેશમાંથી ગેરકાયદેસર આવાસીઓના દેશનિકાલને સુનિશ્ચિત કરવા તરફ તાત્કાલિક અસરકારક પગલાં લેવા નિર્દેશ કરવામાં આવે;

એફ) ઉપરોક્ત પ્રાર્થનાઓ (એ), (બી), (સી), (ડી) અને (ઈ) મુજબ રૂલ નિસી જારી કરવો;

જી) આ તાત્કાલિક કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં લોર્ડશીપ્સ યોગ્ય અને ઉચિત માને તેવી અન્ય, વધુ અથવા અન્ય કોઈ રિટ, આદેશો અથવા દિશાનિર્દેશો પસાર કરવા.

૨૧. બંધારણની કલમ ૩૨, જેને બંધારણનું "હૃદય અને આત્મા" તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે, તે બંધારણના ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલા તમામ અથવા કોઈપણ મૂળભૂત અધિકારોના અમલીકરણ માટે સર્વોચ્ચ અદાલતનો દરવાજો ખટખટાવવાનો અધિકારની ખાતરી આપે છે. તેથી, આ કલમ પોતે જ એક મૂળભૂત અધિકાર છે અને આ પૃષ્ઠભૂમિમાં અમને પ્રારંભિક રજૂઆતનો વિચાર કરવો જરૂરી છે.

૨૨. તિલોકચંદ મોતીચંદ વિ. એચ.બી. મુનશી (૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦ માં, બંધારણીય પીઠને બોમ્બે સેલ્સ ટેક્સ અધિનિયમની કલમ ૧૨એ(૪) ની બંધારણીય માન્યતા અંગે નિર્ણય કરવા વિનંતી કરવામાં આવી હતી. પડકારનો ચોક્કસ આધાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) ના ભંગનો હતો. પાંચ ન્યાયાધીશો પૈકી ત્રણના બહુમતીએ ઠરાવ્યું હતું કે અરજીએ વિલંબ અને નિષ્ક્રિયતાના સિદ્ધાંતનો પ્રહાર ભોગવ્યો હતો અને તેથી અરજી ફગાવી દેવામાં આવી હતી. આમ ઠરાવતા, દરેક ન્યાયાધીશે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીઓ વિલંબ/નિષ્ક્રિયતાના આધારે શા માટે ફગાવવી જોઈએ તે અંગે ભિન્ન કારણો દર્શાવ્યા હતા. અનુચ્છેદ ૯, ૧૦ અને ૧૧ માં હિદાયતુલ્લાહ, સી.જે., એ આવું ઠરાવ્યું હતું:

> "૯. ભારતમાં અમારી પાસે મર્યાદા અધિનિયમ છે, જે દાવાઓ, અરજીઓ અથવા પ્રાર્થનાપત્રો માટે મર્યાદાની જુદી જુદી અવધિઓ નિર્ધારિત કરે છે. તેમાં અવશેષી કલમો પણ છે, જે એવા કેસોમાં મર્યાદા નિર્ધારિત કરે છે જ્યાં કોઈ સ્પષ્ટ અવધિ જોગવવામાં આવી નથી. જો આ દાવો અથવા અરજીનો વિષય હોત, તો યોગ્ય કલમ અથવા અવશેષી કલમ લાગુ પડી હોત. પરંતુ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળનું પ્રાર્થનાપત્ર દાવો નથી અને તે એવી અરજી કે પ્રાર્થનાપત્ર પણ નથી, જેના પર મર્યાદા અધિનિયમ લાગુ પડે. વિધાનાત્મક કાર્યવાહી દ્વારા મૂળભૂત અધિકારોના અમલના માર્ગમાં નિયંત્રણો મૂકવામાં આવે,

તો તે બાબત અનુચ્છેદ ૧૩(૩) હેઠળ ચોક્કસપણે પ્રશ્નાસ્પદ બની શકે. તેનું કારણ પણ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ છે. જો મર્યાદાની ટૂંકી અવધિ નિર્ધારિત કરવામાં આવે, તો મૂળભૂત અધિકાર નિષ્ફળ બની શકે. અત્યંત લાંબી અવધિ નિર્ધારિત કરવાથી જૂના દાવાઓ રજૂ થઈ શકે અને તેનાથી અન્ય એવા અધિકારોને હાનિ પહોંચી શકે, જે પછીથી ઉદ્‌ભવ્યા હોય.

૧૦. જો પછી એવી કોઈ મુદત નિર્ધારિત ન હોય, તો આ અદાલતે અનુસરવાનો ધોરણ શું હોવો જોઈએ? હું કહું કે આવા દાવાઓ માટે અતિશય ત્વરિતતા અનિવાર્ય તત્ત્વ છે. પીડિત પક્ષે શક્ય તેટલી વહેલી તકે અદાલતનો આશ્રય લેવો જોઈએ અને વિલંબનો જે કોઈ આભાસ થાય છે તેનું સંતોષકારક સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ. હું એવી કોઈ અવધિ સૂચવી રહ્યો નથી જેને કાર્યવાહીની અંતિમ મર્યાદા માનવામાં આવે, કારણ કે તે કરવાથી હું મારા ઉપર વિધાનકારી કાર્ય સ્વીકારું તેમ થાય. ઇંગ્લૅન્ડમાં ૬ મહિનાની અવધિ કાયદેસર રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે, પરંતુ તેનું કારણ કદાચ એ હોઈ શકે કે ત્યાં કોઈ બાંયધરીયુક્ત ઉપચાર ઉપલબ્ધ નથી અને આખો વિષય સંપૂર્ણપણે વિવેકાધીન છે. ભારતમાં હું માત્ર એટલું જ કહું છું કે દરેક કેસ તેનો પોતાનો તથ્યાધાર લઈને વિચારવાનો રહેશે. જ્યાં ટાળી શકાય તેવા વિલંબનો દેખાવ હોય અને એ વિલંબ દાવાના

ગુણદોષને અસર કરતો હોય, ત્યાં આ અદાલત તે બાબતનો વિચાર કરશે અને યોગ્ય કેસમાં પક્ષને આ અસાધારણ અધિકારક્ષેત્રનો આશ્રય લેવા અયોગ્ય ઠરાવશે.

૧૧. તેથી, પ્રશ્ન એવો છે કે આ અદાલતે એક કેસથી બીજા કેસ સુધી પોતાના વિવેકાધિકારનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો. તેની કોઈ નીચી મર્યાદા નથી અને કોઈ ઊંચી મર્યાદા પણ નથી. કોઈ કલમના આધારે કોઈ કેસ મર્યાદા અધિનિયમની અંદર આવી શકે, પરંતુ આ અદાલત માટે આવશ્યક નથી કે અરજદારને અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ આવવા માટેનો સંપૂર્ણ સમય અવશ્ય જ આપે. તેવી જ રીતે, યોગ્ય કેસમાં આ અદાલત વિલંબ થવા છતાં એવો અરજપત્ર સ્વીકારી શકે છે. આ બધું તે બાબત પર નિર્ભર રહેશે કે મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ કયો છે, માગવામાં આવેલ ઉપચાર શું છે, તથા વિલંબ ક્યારે અને કેવી રીતે ઊભો થયો."

ન્યાયાધીશ સિકરીએ નીચે મુજબ નિર્ધારિત કર્યું હતુંઃ

૧૮. તેમ છતાં, મને એવું લાગે છે કે ઉપરોક્ત ઉકેલ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીઓ માટે સંપૂર્ણપણે યોગ્ય નથી. ૧૨ વર્ષ અથવા ૬ વર્ષનો વિલંબ મૅન્ડેમસ, સર્ટિઓરારી અને પ્રોહિબિશનના સ્વરૂપમાં દિશા, આદેશ અથવા રિટ સાથે અતિ વિસ્મયજનક સંયોગ સર્જે છે. આ રિટોના ઇતિહાસને ધ્યાનમાં રાખતાં હું એવો વિશ્વાસ રાખી શકતો

નથી કે ઘટકસભાનો એવો આશય હતો કે આ અદાલતના પાંચ ન્યાયાધીશો મળીને એવા વ્યક્તિના પ્રેરણે મૂળભૂત અધિકારનો અમલ કરાવે, જેણે કોઈ વાજબી સમજૂતી વિના પોતાના અધિકારો બાબતે ૬ અથવા ૧૨ વર્ષ સુધી નિષ્ક્રિયતા દાખવી હોય. ઇંગ્લૅન્ડ અને યુ.એસ.એ. બંનેમાં આ રિટોના ઈતિહાસથી મને વિશ્વાસ થાય છે કે બંધારણની આધારભૂત કલ્પના રાજ્યના અતિક્રમણો સામે ઝડપી અને અધિકૃત ઉપાય પૂરો પાડવાની હતી. જો કોઈ દાવો મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળ અવરોધિત હોય, તો અસાધારણ પરિસ્થિતિઓ સિવાય, પ્રથમદષ્ટ્યે તે જૂનો દાવો ગણાય અને આ અદાલતે તેને સ્વીકારવો નહીં. પરંતુ જો તે ભારતીય મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળ અવરોધિત ન હોય, તો પણ કેસની હકીકતો પરથી અયોગ્ય વિલંબ જણાય તો આ અદાલત તેને સ્વીકારશે નહીં. ઉદાહરણ તરીકે, જો રાજ્યએ કથિત રીતે શૂન્ય ગણાતા કાયદા હેઠળ મિલકતનો કબજો લીધો હોય અને રાજ્યએ કબજો લીધો ત્યારથી ૧૧ વર્ષ પછી કોઈ અરજદાર આ અદાલતમાં આવે, તો કોઈ વાજબી સમજૂતી ન હોય ત્યાં સુધી હું વિલંબના આધારે અરજી નામંજૂર કરું. જમીનના કબજાની વસૂલાત માટેનો દાવો હજી સમયમર્યાદામાં ગણાતો હોય, તે હકીકતનો કોઈ સંબંધ જ રહેતો નથી. કયા ચોક્કસ સમયગાળાથી આગળ વિલંબ માટે સમજૂતી આપવી જ જોઈએ તે

નિશ્ચિત રીતે નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે. હું એક વર્ષના સમયગાળાને અનુરૂપ માનું છું, કારણ કે આ અદાલતનો સહારો હલકાઈથી લેવો નહીં જોઈએ, અને આ અદાલતમાં આવતાં પહેલાં યોગ્ય કાનૂની સલાહ લેવી તથા પક્ષ–વિપક્ષનું સાવધાને તોલમાપ કરવું જોઈએ. એ સર્વવિદિત છે કે ઉચ્ચ અધિકારીઓ સમક્ષની અપીલો અને રજૂઆતોમાં સમય લાગે છે; આવા ઉપાયો અનુસરવામાં ગયેલો સમય મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળ ભલે બાદ ન થાય, છતાં સામાન્ય રીતે વિલંબ માટે તેને યોગ્ય સમજૂતી તરીકે માનવામાં આવી શકે.

૩૦. મારા મત મુજબ અરજદાર કાયદાની ભૂલ હેઠળ હતો, જ્યારે તેણે ચુકવણી કરી, તે ભૂલ એવી હતી કે તેને એવું લાગતું હતું કે બોમ્બે વેચાણકર અધિનિયમની કલમ ૧૨–એ(૪) અયોગ્ય પ્રતિબંધો લાદતી હોવા છતાં માન્ય જોગવાઈ હતી. આ ભૂલ તેને, અન્ય તમામ કરદાતાઓની જેમ, ત્યારે જાણી જ્યારે આ અદાલતે બોમ્બે વેચાણકર અધિનિયમની કલમ ૧૨–એ(૪) રદ કરી. તે આ દિવસથી છ મહિનાની અંદર આ અદાલતમાં આવ્યો છે અને તેમાં કોઈ વિલંબ નથી."

બચાવત, ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ ધારણ કર્યું:

૪૧. તે જ રીતે, મર્યાદા અંગેના કોઈ સ્પષ્ટ વૈધાનિક પ્રતિબંધનો વિષય એવો દાવો ન હોવા છતાં, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળના

દાવા સંદર્ભે આ અદાલત મર્યાદા અધિનિયમના સમાનતાના સિદ્ધાંત પર કાર્ય કરે છે. જો મર્યાદા અધિનિયમ, ૧૯૬૩ ની કલમ ૨૭ હેઠળ અવધિપૂર્ણ કબજાથી મિલકત સંબંધિત હક લુપ્ત થઈ જાય, તો અરજદાર પાસે એવો કોઈ અસ્તિત્વમાન હક રહેતો નથી, જેનો અમલ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ કરાવી શકાય (જુઓ સોબ્બરાજ ઓધરમલ વિ. સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન) [(૧૯૬૩) સપ્પ્ (૧) એસસીઆર ૯૯, ૧૧૧] . અન્ય કેસોમાં, જ્યાં મર્યાદાના કારણે માત્ર ઉપાય લુપ્ત થાય છે અને હક નહીં, ત્યાં જાહેર નીતિના આધાર પર અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળના જૂના અને વિલંબિત દાવાઓ સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરે છે. મર્યાદા સંબંધિત અધિનિયમો જાહેર નીતિના સુસંગત સિદ્ધાંતો પર આધારિત છે. વિટ્લી સ્ટોક્સની એંગ્લો-ઇન્ડિયન કોડ્સ, ખંડ ૧૧, પૃષ્ઠ ૯૪૦ માં નોંધ્યા મુજબ; "કાયદો જાહેર નીતિ પર આધારિત છે, અને તેનો હેતુ સમાજની શાંતિ સુનિશ્ચિત કરવાનો, છેતરપિંડી અને ખોટી સાક્ષીનું દમન કરવાનો, સતર્કતાને પ્રોત્સાહન આપવાનો અને દમન અટકાવવાનો છે". હર હાઇનેસ રકમાબોયે વિ. લુલુભોય મૉટ્ટિકચુંદ [(૧૮૫૧-૫૨) ૫ એમઆઈએ ૨૩૪, ૨૫૧] માં પ્રિવી કાઉન્સિલે નોંધ્યું હતું કે મર્યાદા સંબંધિત અધિનિયમોનો હેતુ આ સૂત્રને અમલમાં મૂકવાનો હતો, "ઇન્ટરેસ્ટ રીપબ્લિકોય ઉટ સિટ ફિનિસ લિટિયમ" (કો લિટ્ટ

૩૦૩), અર્થાત રાજ્યના હિત માટે દાવાલાપને એક મર્યાદા હોવી આવશ્યક છે. રેસ જુડિકાટાનો નિયમ પણ જાહેર નીતિના એ જ નિયમ પર આધારિત છે, જુઓ દર્યાઓ વિ. સ્ટેટ ઑફ યુ.પી. પૃષ્ઠ ૫૮૪. જાહેર નીતિનો બીજો આધાર, જેના પર મર્યાદા સંબંધિત અધિનિયમો સ્થાપિત છે, આ સૂત્રમાં વ્યક્ત થયો છે, "વિજિલાન્ટિબસ નોન ડોર્મિએન્ટિબસ જુરા સબવેનિઉન્ટ" (૨ કો ઈન્સ્ટ. ૬૯૦), અર્થાત કાયદા સતર્ક લોકોને સહાય કરે છે, નિદ્રિત રહેનારાઓને નહીં. જાહેર નીતિના આધારે અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની રિટ અરજીઓ પર રેસ જુડિકાટાના સિદ્ધાંતો લાગુ કરે છે. તે જ આધાર પર અદાલત અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળના પોતાના અધિકારક્ષેત્રના ઉપયોગમાં મર્યાદા સંબંધિત અધિનિયમોના સમાનતાના સિદ્ધાંત પર કાર્ય કરે છે. પરિણામે, વર્તમાન અરજિ નામંજૂર થવી જ જોઈએ

મિત્ર ન્યાયાધીશે નીચે મુજબ ઠરાવ્યું:

૬૬. મારા મત મુજબ, મૂળભૂત અધિકારોના ઉલ્લંઘનના આધારે કરવામાં આવેલ દાવાને, જો તે અધિકારના દાવાની અમલવારી દાવા દ્વારા કરવા માટે મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળ નિર્ધારિત અવધિ વીતી ગયા પછી કરવામાં આવ્યો હોય, તો તેને સ્વીકારવો જોઈએ નહીં. મર્યાદા અધિનિયમ શબ્દશઃ લાગુ પડે છે એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યા

વિના, હું એ મતનો છું કે સામાન્ય રીતે મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળ નિર્ધારિત અવધિને એ સમયનું સાચું માપદંડ માનવું જોઈએ, જેના અંદર કોઈ વ્યક્તિને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ સફળતાપૂર્વક દલીલ ઉઠાવવાની મંજૂરી આપી શકાય.

એકમાત્ર ભિન્નમત ધરાવતા ન્યાયાધીશ હેગડે, જે. હતા, જેમણે એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે અનુચ્છેદ ૩૨ પોતે જ મૂળભૂત અધિકાર હોવાથી, અરજદારને પ્રારંભિક તબક્કે માત્ર વિલંબના આધારે અરજમાંથી વંચિત રાખવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. તેમનો અલ્પમતી અભિપ્રાય નીચે મુજબ છે:

"૭૫. પીડિત પક્ષકાર પોતાના મૂળભૂત અધિકારનો પરિત્યાગ કરી શકે કે નહીં તે અંગે થોડી વિવાદાસ્પદતા રહી છે. આ પ્રશ્નનો વિશદ રીતે વિચાર બશેશર નાથ વિ. સી.આઇ.ટી., દિલ્હી, રાજસ્થાન [(૧૯૫૯) સપ્લિ. (૧) એસ.સી.આર. ૫૨૮] માં, સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠ દ્વારા, જેમાં એસ.આર. દાસ, સી.જે., તથા ભગવતી, એસ.કે. દાસ, જે.એલ., કપૂર અને સુબ્બા રાવ, જે.જે. સામેલ હતા, કરવામાં આવ્યો હતો. માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ અને કપૂર, જે., એ એવું ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૧૪ પર આધારિત મૂળભૂત અધિકારનો પરિત્યાગ થઈ શકે નહીં. ભગવતી અને સુબ્બા રાવ, જે.જે., એ એવું ઠરાવ્યું હતું કે કોઈપણ મૂળભૂત

અધિકારનો પરિત્યાગ થઈ શકે નહીં અને એસ.કે. દાસ, જે., એ એવું ઠરાવ્યું હતું કે ફક્ત તેવા મૂળભૂત અધિકારો, જે કોઈ પક્ષકારના હિત માટે નિર્ધારિત હોય, તેમનો જ પરિત્યાગ થઈ શકે. હું આ તમામ પાસાઓનો ઉલ્લેખ એટલા માટે કરું છું કે દર્શાવી શકાય કે આ અદાલત આપણા બંધારણના ભાગ ૩ હેઠળ બાંયધરી અપાયેલા અધિકારોના વ્યાપને સંકોચવાનો દરેક પ્રયત્ન કેટલા ઉત્સાહપૂર્વક પ્રતિકારતી આવી છે.

૭૬. સ્વીકાર્ય રીતે, મર્યાદા અધિનિયમમાં સમાવાયેલ જોગવાઈઓ અનુચ્છેદ ૨૨૬ અથવા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહી પર લાગુ પડતી નથી. બંધારણ રચયિતાઓએ સમજદારીપૂર્વક, જો હું આદર સાથે એમ કહી શકું, તો અનુચ્છેદ ૨૨૬, ૨૨૭ અને ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહી પર તે જોગવાઈઓનો અમલ બહાર રાખ્યો હતો, જેથી બંધારણીય ઉપચારોની કાર્યક્ષમતા વિધાનમંડળોની કોમળ દયા પર ન રહી જાય. આ અદાલતે આઈ.સી. ગોલકનાથ વિ. સ્ટેટ ઑફ પંજાબ [(૧૯૬૭) ૨ એસ.સી.આર. ૭૬૨] માં પ્રતિપાદિત કર્યું છે કે સંસદ બંધારણમાં સુધારો કરીને બંધારણના ભાગ ૩ હેઠળ પ્રદાન કરવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોને સંકુચિત કરી શકતી નથી. જો અમે પરોક્ષ પ્રક્રિયા દ્વારા બંધારણ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલા ઉપચારોને નિયંત્રિત કરવા માટે મર્યાદા અધિનિયમની

જોગવાઈઓને દાખલ કરીએ, તો તેનો અર્થ એવો થશે કે જે કાર્ય સંસદ સીધું કરી શકતી નથી તે સરકાર વિરુદ્ધના દાવાઓ માટેની મર્યાદાનો સમયગાળો ઘટાડીને પરોક્ષ રીતે કરી શકે. અમે આપણી જાતને એ કહીને સાંત્વના આપી શકીએ કે મર્યાદા અધિનિયમની જોગવાઈઓનું માત્ર પ્રેરક મૂલ્ય રહેશે અને તે આ અદાલતની સત્તાને મર્યાદિત કરતી નથી, પરંતુ વાસ્તવિકતા અનિવાર્ય રીતે તેના વિરુદ્ધ જ નીવડવાની છે. સાવચેતીના નિયમ અને બાધ્યકારી નિયમ વચ્ચે ભેદ દર્શાવતી રેખા, ભૂતકાળમાં જે રીતે થયું છે તે જ પ્રમાણે, ખૂબ જલદી અદૃશ્ય થઈ જવાની છે. જો મૂળભૂત અધિકારો કોઈ સમયમર્યાદા વિના અમલપાત્ર ગણવામાં આવે, તો વરસો વીતી ગયા પછી સરકાર વિરુદ્ધ ભૂલી ગયેલા દાવાઓ અને ત્યજાયેલા અધિકારો અમલમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે છે એવો ભય અતિશયોક્તિપૂર્ણ જણાય છે. જે પક્ષ કોઈ અધિકારના ભંગની ફરિયાદ કરે છે, તેના માટે પોતાનો અધિકાર સ્થાપિત કરવો આવશ્યક છે. વર્ષો પસાર થતાં તેની આ જવાબદારી વધુ ને વધુ કઠિન થવાની છે. તે માત્ર હાલ અસ્તિત્વમાં રહેલા અધિકારનો જ અમલ કરાવી શકે. સક્ષમ અદાલતના અગાઉના નિર્ણયને કારણે અથવા અન્ય વિવિધ કારણોસર કોઈ અધિકાર લુપ્ત થઈ શકે. જો કોઈ એક કે બીજા કારણસર અધિકાર લુપ્ત થઈ ગયો હોય, તો અમલ

માટે કોઈ અધિકાર રહેતો નથી. આ કેસમાં અમે એક અસ્તિત્વમાં રહેલા અધિકાર સાથે વ્યવહાર કરી રહ્યા છીએ, ભલે એવું કહી શકાય કે સામાન્ય કાયદા હેઠળ અરજદારોનો ઉપાય અવરોધિત થયો છે. જો બચાવત અને મિટર, ન્યાયાધીશોનો નિર્ણય યોગ્ય હોય, તો ચોંકાવનારા પરિણામો નીપજવાની શક્યતા છે. ઉદાહરણ તરીકે, એવા વ્યક્તિનો મામલો લઈએ કે જેને એવા કાયદાના આધારે દોષિત ઠેરવીને લાંબી અવધિની કેદની સજા કરવામાં આવી હોય, જે કથિત ગુનો કરવામાં આવ્યો તેનાથી ઘણાં પહેલાં જ રદ થઈ ચૂક્યો હતો. તેને અપીલ દાખલ કરવાની નિર્ધારિત અવધિ પૂરી થયા પછી ઘણાં સમય બાદ તે કાયદો રદ થયો હતો તેવી જાણ થાય. આવી પરિસ્થિતિમાં, બચાવત અને મિટર, ન્યાયાધીશો ના નિર્ણય મુજબ, અદાલતના વિવેકાધિકારને અલગ રાખીએ તો, તેને હેબિયસ કોર્પસનો રિટ મેળવવા માટે આ અદાલતનો દરવાજો ખટખટાવવાનો કોઈ અધિકાર રહેશે નહીં.

૭૭. અમારા બંધારણના નિર્માતાઓએ પોતાની પ્રજ્ઞાથી એવું માન્યું હતું કે, આ અદાલત સમક્ષ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ રાહત મેળવવા માટે પીડિત પક્ષને જે હક છે તેના ઉપર કોઈ બંધન મૂકવામાં ન આવે. અનુચ્છેદ ૨૨૬ની ભાષાની અનુચ્છેદ ૩૨ સાથે તુલના કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, જ્યાં અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ વડી

અદાલતોને વિવેકાધીન સત્તા અપાયેલી છે, ત્યાં આ અદાલત દ્વારા અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ સત્તાના ઉપયોગ બાબતે બંધારણનો આદેશ પૂર્ણપણે અનિવાર્ય છે. શું આ અદાલત, જે સંસ્થા મુખ્યત્વે બંધારણના ભાગ ૩ હેઠળ ખાતરી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારોના સંરક્ષણના હેતુસર રચવામાં આવી છે, તે અધિકારોને સંકુચિત કરે? આ નિર્ણયના પરિણામો નિઃસંદેહ ખૂબ વ્યાપક રહેશે. સંભાવના છે કે, હાલમાં મૂળભૂત અધિકારો જે ઉચ્ચ સ્થાને આરૂઢ છે ત્યાંથી તેમને નીચે ઉતારી અન્ય નાગરિક અધિકારોના સ્તર સુધી લાવી દેશે. મને આશંકા છે કે આ નિર્ણય બંધારણ હેઠળ ખાતરી અપાયેલા મૂળભૂત અધિકારોને નીચા દરજ્જે ઉતારવાની પ્રક્રિયામાં એક મહત્વપૂર્ણ વળાંકરૂપ સાબિત થઈ શકે છે. મારો દૃઢ મત છે કે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ માગવામાં આવેલી રાહત લાચેસના આધાર પર નકારી શકાય નહીં. મર્યાદા અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહી સાથે સીધો કે આડકતરો કોઈ સંબંધ નથી. અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી માટે જે વિચારણાઓ સંબંધિત છે તે અમારી સમક્ષની જેવી કાર્યવાહી માટે સંપૂર્ણપણે અસંગત છે. બાચાવત અને મિટર, ન્યાયાધીશો, ના ચુકાદામાં ઉલ્લેખિત આ અદાલતના જે નિર્ણયો છે, જેમાં આ અદાલતે અરજદારો તરફથી થયેલા લાચેસને ધ્યાનમાં લીધા હતા, તે અમારા વર્તમાન હેતુ માટે

યોગ્ય નથી. તે પૈકી એકપણ કેસ બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની કાર્યવાહી સાથે સંબંધિત નથી. સ્ટેટ ઑફ એમ.પી. વિ. ભૈલાલ ભાઈ, [(૧૯૬૪) ૬ એસ.સી.આર. ૨૬૧] કેસમાં આ અદાલતે પ્રતિપાદિત કરેલો નિયમ માત્ર અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળની કાર્યવાહી પર જ લાગુ પડે છે. અહેવાલના પૃષ્ઠ ૨૭૧ પર, દાસ ગુપ્તા, ન્યાયાધીશે, જેમણે અદાલત તરફથી મત વ્યક્ત કર્યો હતો, તેમણે આ પાસું વિશેષરૂપે દર્શાવ્યું છે જ્યારે તેઓ કહે છે:

બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ રાહત આપવાની સત્તા વિવેકાધીન સત્તા છે, તે બાબત એકથી વધુ વખત સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

૨૩. આમ, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે હિદાયતુલ્લાહ, સી.જે., એ કોઈ નિશ્ચિત અવધિ નિર્ધારિત કરી નહોતી. તેમની દૃષ્ટિએ, અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ અરજી રજૂ કરવા માટે અતિશય તાત્કાલિકતા અનિવાર્ય શરત છે, તે સિવાય કોઈ નીચલી મર્યાદા કે ઉપરલી મર્યાદા નથી. વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયાધીશે આ પ્રશ્નનો નિર્ણય દરેક કેસના તથ્યોના આધારે કરવાનો રાખ્યો હતો, જે તેમાં કયા મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ થયો છે, કયો ઉપચાર માંગવામાં આવ્યો છે, અને વિલંબ ક્યારે અને કેવી રીતે ઉપજ્યો તે પર નિર્ભર છે. બીજી તરફ, સિકરી જે., એવો અભિપ્રાય રાખતા હતા કે એક અચલ સમયમર્યાદા હોવી જોઈએ અને તે એક વર્ષથી વધુ ન હોવી જોઈએ.

બચ્ચાવત તથા મિત્તર, જે., બન્ને એવો પ્રશ્ન પૂછતા કે મર્યાદા અધિનિયમ હેઠળનો સમય સમાપ્ત થયો છે કે કેમ, અને જો એવો હોય, તો તેના પરિણામે રિટ અરજી નામંજૂર થવી જોઈએ કે નહીં.

૨૪. આ ભિન્ન નિર્ણયોના વાચન પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ સંવિધાન પીઠના ચુકાદાનો નિષ્કર્ષરૂપ સિદ્ધાંત વ્યાપક રીતે એવો કહી શકાય કે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલી રિટ અરજીઅે વિલંબના આધારે નામંજૂર કરી શકાય. તેનાથી આગળ કોઈ ઓળખી શકાય એવો નિષ્કર્ષરૂપ સિદ્ધાંત દેખાતો નથી, કારણ કે આવી રિટ અરજી કયા આધાર પર તે રીતે નામંજૂર કરી શકાય તે નક્કી કરવા માટે બહુમતી એકત્રિત થઈ શકતી નથી.

૨૫. રબિન્દ્રનાથ બોઝ અને અન્ય વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, (૧૯૭૦) ૧ એસ.સી.સી. ૮૪ માં થયેલા આ ચુકાદા પછી તરત જ ટીલોકચંદ મોતીચંદના ચુકાદા પર પુનર્વિચાર કરવા માટે ઉગ્ર પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી. આ પ્રાર્થના નામંજૂર કરવામાં આવી હતી અને એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અગાઉથી કરવામાં આવેલી નિમણૂકો અને બઢતીઓને પડકારવા માટેનો ૧૫ વર્ષ જૂનો દાવો, ૧૫ વર્ષ પછી આવી રીતે આગળ વધવા અંગે કોઈ સમજૂતી વિના, અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજિ રદ થવામાં પરિણમશે, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે તે કેસમાં સામાવાળાઓને અધિકારો પ્રાપ્ત થઈ ગયા હતા. અદાલતે ઠરાવ્યું હતું:

૩૧. પરંતુ જ્યાં સુધી આ આક્ષેપ ૧૯૫૨ના વરિષ્ઠતા નિંયમોના આધાર પર કરવામા આવ્યો છે , ત્યાં સુધી તે બીજા આધાર પર નિષ્ફળ જવો જોઈએ. તે આધાર એવો છે કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની આ અરજ ૧૯૫૨ના નિયમો પ્રખ્યાપિત થયા પછી અને ૧ ઑગસ્ટ, ૧૯૫૩ના રોજ તૈયાર કરાયેલ વરિષ્ઠતા યાદીમાં તેમને અમલમાં મૂક્યા પછી અંદાજે પંદર વર્ષ બાદ દાખલ કરવામાં આવી છે. અરજદારોના વિદ્વાન વકીલ કહે છે કે આ અદાલતને કોઈ વિવેકાધિકાર નથી અને અરજ અસંગત વિલંબ બાદ લાવવામાં આવી છે તે કારણસર અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજને નામંજૂર કરી શકતી નથી. અમે આ દલીલ સ્વીકારી શકતા નથી. આ અદાલતે ટિલોકચંદ મોતીચંદ વિ. એચ.બી. મુનશી [(૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦] મામલે બહુમતીથી એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો કે કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં વિલંબ ઘાતક સાબિત થઈ શકે છે. અમે ઉલ્લેખ કરી શકીએ કે લક્ષ્મણપ્પા હનુમંતપ્પા જામખંડી વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા [એ.આઈ.આર. ૧૯૫૫ એસ.સી. ૩, (૧૯૫૫) ૧ એસ.સી.આર. ૭૬૯] મામલે મહાજન, સી.જે., એ નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

ઉપર જણાવેલ હકીકતો પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિવાદિત અધિનિયમ ૧૯૪૭ ના અધિનિયમ ૩૦ હેઠળ હાથ ધરાયેલી

કાર્યવાહી, તપાસ આયોગને લગતા પ્રમાણમાં, સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૨ માં પૂર્ણ થઈ ગઈ હતી, જે આ અરજિ આ અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવી તે પહેલાં બે વર્ષથી પણ વધુ સમય અગાઉની હતી. આવકવેરા અધિનિયમ હેઠળનાં આકારણી આદેશો પોતે જ અરજદાર વિરુદ્ધ નવેમ્બર ૧૯૫૩ માં કરવામાં આવ્યા હતા.

આ પરિસ્થિતિઓમાં, અમારો એવો મત છે કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ની જોગવાઈઓ હેઠળ તેને કોઈ રાહત મેળવવાનો હક નથી. આ અદાલતે રામજીલાલ વિ. આઈ.ટી.ઓ. મામલે એવું ઠરાવ્યું હતું કે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬૫માં એવો વિશેષ પ્રબંધ છે કે કાયદાની સત્તા વિના કોઈ કર લાદી શકાય નહીં અથવા વસૂલ કરી શકાય નહીં, તેથી અનુચ્છેદ ૩૧ની ઉપકલમ (૧) ને કરના લાદણ અથવા વસૂલાત સિવાયની રીતે સંપત્તિથી વંચિત કરવાની બાબત સાથે સંબંધિત ગણવી જોઈએ, અને અનુચ્છેદ ૨૬૫ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ અધિકાર સંવિધાનના ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલ અધિકાર ન હોવાથી, તેનો અમલ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ કરાવી શકાય નહીં. આ નિર્ણયને ધ્યાનમાં રાખતાં એવું માનવું પડે કે ઉત્પન્ન થયેલી પરિસ્થિતિમાં અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજિ ગ્રાહ્ય નથી અને તે સિવાય પણ, ઉત્પન્ન થયેલી વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓમાં, તેવા કોઈપણ રિટો જારી કરવા આદેશ આપવો ન્યાયસંગત અને યોગ્ય

નહીં ગણાય, જેઓ જારી કરવાનું વિવેકાધીન અધિકાર અદાલતને પ્રાપ્ત છે."

(ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે).

૩૨. અરજદારોના વિદ્યાવાન વકીલે જોરદાર આગ્રહ કર્યો છે કે આ અદાલતનો તિલોકચંદ મોતીચંદના મામલામાં [(૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦] આપેલો નિર્ણય પુનર્વિલોકનની માંગ કરે છે. પરંતુ મુદ્દાનો સાવધાનીપૂર્વક વિચાર કર્યા પછી અમારું મત છે કે એવા અરજદારોને કોઈ રાહત અપાવવી ન જોઈએ, જેઓ કોઈ યુક્તિસંગત સમજૂતી વિના, અતિશય વિલંબ પછી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતનો દરવાજો ખટખટાવે છે. આ દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજીઓ સ્વીકારવા માટે મૂળ અધિકારક્ષેત્ર આપવામાં આવ્યું છે. વર્ષો વીતી ગયા પછી જૂની પડી ગયેલી માંગણીઓની તપાસમાં આ અદાલત પ્રવેશે એવી ભાવના હોઈ શકે નહીં. એવું કહેવામાં આવે છે કે અનુચ્છેદ ૩૨ પોતે જ ખાતરી આપેલ અધિકાર છે. તે નિશ્ચિતપણે છે, પરંતુ એટલાથી એવો નિષ્કર્ષ નીકળતો નથી કે બંધારણ નિર્માતાઓનો આશય એવો હતો કે આ અદાલતે બધા સિદ્ધાંતો ત્યજી દેવા અને અતિશય વિલંબ પછી દાખલ કરાયેલી અરજીઓમાં રાહત આપવી.

૩૩. આ આધારે અરજીઓ નામંજૂર કરવા માટે અમે ઉતાવળા નથી, પરંતુ અમારે કાયદા તથા સમતા, ન્યાય અને સદ્બુદ્ધિના સિદ્ધાંતો અનુસાર ન્યાયનું વહીવટ કરવું જરૂરી છે. સામાવાળાઓને તેમને પ્રાપ્ત થયેલા હકોમાંથી વંચિત રાખવું અન્યાયી બનશે. દરેક વ્યક્તિને એવો હક હોવો જોઈએ કે તે નિશ્ચિંતપણે માની શકે કે બહુ લાંબા સમય પહેલાં થયેલી તેની નિમણૂક અને બઢતી કેટલાય વર્ષો વીતી ગયા પછી રદ કરવામાં આવશે નહીં. આ જ આધાર પર આ અદાલતે જયસિંઘાણી કેસમાં નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે તે કેસમાં કરવામાં આવેલ આદેશથી વર્ગ ૨ ના તે અધિકારીઓ અસરગ્રસ્ત નહીં થાય, જેઓને કાયમી ધોરણે આસિસ્ટન્ટ કમિશનર તરીકે નિમવામાં આવ્યા છે. તે કેસમાં અદાલત માત્ર ૧૯૫૦ પછી કરવામાં આવેલી નિમણૂકો અને બઢતીઓ સામેના પડકારનો વિચાર કરી રહી હતી. આ કેસમાં અમને ૧૯૪૫ થી ૧૯૫૦ દરમ્યાન કરવામાં આવેલી નિમણૂકો અને બઢતીઓની માન્યતા પર વિચારવા જણાવવામાં આવે છે. જો તે કેસમાં કાયમી આસિસ્ટન્ટ કમિશનર તરીકે નિમાયેલા વર્ગ ૨ ના અધિકારીઓને બાકાત રાખવા પૂરતું કારણ હતું, તો આ કેસમાં તો તેનું વધુ બળવાન કારણ છે કે જે અધિકારીઓ હાલમાં આવકવેરાના કાયમી આસિસ્ટન્ટ કમિશનર છે અને જેઓને ૧૯૪૫ થી ૧૯૫૦

દરમિયાન તેમના મૂળ હોદ્દાઓ પર નિમણૂક તથા બઢતી આપવામાં આવી હતી, તેમને યથાવત રાખવા જોઈએ."

૨૬. રામચંદ્ર શંકર દેવધર વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૪) ૧ એસ.સી.સી. ૩૧૭ માં, સંવિધાન પીઠ સમક્ષ અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલી અરજાને વિલંબ અને ઉપેક્ષાના આધારે નામંજૂર કરવા માટે વિનંતી કરવામાં આવી હતી. અરજદાર ઓછામાં ઓછા આઠ વર્ષના વિલંબ બાદ અદાલતનો આશરો લીધો હોવા છતાં, અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે જૂના દાવાઓ ધરાવતી રિટ અરજીઓને અવરોધવાનો સિદ્ધાંત કાનૂની નિયમ નથી, પરંતુ સુસ્થિર અને યોગ્ય વિવેકાધિકાર પર આધારિત કાર્યપદ્ધતિનો નિયમ છે. એવો કોઈ અખંડિત નિયમ નથી કે જ્યાં જ્યાં વિલંબ થયો હોય ત્યાં અદાલતે અનિવાર્ય રીતે અરજી સાંભળવાનો ઈનકાર કરવો જ પડે. તિલોકચંદ મોતીચંદ અને રવિન્દ્રનાથ બોઝના ઉલ્લેખ પછી, અદાલતે એવું ઠરાવ્યું કે અનુચ્છેદ ૧૬ હેઠળ સમાન અવસરના મૂળભૂત અધિકારના અમલ માટેનો દાવો માત્ર વિલંબ/ઉપેક્ષા વગેરેના આધાર પર નામંજૂર કરી શકાતો નથી. અદાલતે આગળ વધીને એ પણ ઠરાવ્યું કે બઢતીઓ અસ્થાયી હોવાને કારણે, જેમને બઢતી આપવામાં આવી છે એવા વ્યક્તિઓના હિતમાં કોઈ હક્કો પ્રદાન થયા નથી અને તેથી, જો અંતે એવું જણાય કે આવી બઢતીઓ કાયદામાં સમર્થિત નથી, તો તેમના હિતોને પરાજિત કરી શકાય.

૨૭. એક્સપ્રેસ પબ્લિકેશન (મદુરાઈ) લિ. વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, (૨૦૦૪) ૧૧ એસ.સી.સી. ૫૨૬ માં, નિયોજક સમાચારપત્ર કર્મચારી ભવિષ્ય નિધિ યોજના, ૧૯૫૨ના પરિચ્છેદ ૮૦ને પડકારવા ઇચ્છતો હતો, જે ૧૯૫૬માં અમલમાં આવી હતી. આ પડકાર બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની રિટ અરજી દ્વારા, ૨૦૦૧માં ૪૫ વર્ષ પછી કરવામાં આવ્યો હતો. બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે આ અરજીને એ શરતી ટિપ્પણી સાથે નામંજૂર કરી હતી કે જો અરજદારોનું એવું પ્રકરણ હોય કે સમયના પસાર સાથે કોઈ નિશ્ચિત જોગવાઈ અસંવિધાનિક બની ગઈ હોય, તો સ્પષ્ટ છે કે માત્ર સમયનો એવો પસાર પોતે એવો વિલંબ ગણાશે નહીં કે જેના કારણે રિટ અરજી પર વિચારણા જ ન કરવામાં આવે.

૨૮. તેવી જ રીતે ટી.કે. ડિંગલ વિ. પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય, (૨૦૦૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૬૮ માં, બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ઠરાવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની અરજી બાબતે કોઈ ઉચ્ચતમ મર્યાદા કે કોઈ નીચલી મર્યાદા નથી. તે સંપૂર્ણપણે કયા વિશિષ્ટ મૂળભૂત અધિકારના ભંગનો પ્રશ્ન છે, કયો ઉપચાર માંગવામાં આવ્યો છે, અને વિલંબ કેવી રીતે થયો તેના પર આધાર રાખે છે. હકીકતોના આધારે, દસ વર્ષના અસ્પષ્ટ વિલંબ હોવાથી અરજી નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

૨૯. બેંગલોર સિટી કો–ઓપરેટિવ હાઉસિંગ સોસાયટી વિ. કર્ણાટક રાજ્ય, (૨૦૧૨) ૩ એસસીસી ૭૨૭ માં, આ અદાલતની બે ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે તિલોકચંદ મોતીચંદના નિષ્કર્ષનો તાત્પર્ય નીચે મુજબ સમજ્યો હતો:

> "૪૬. તિલોકચંદ મોતીચંદ વિ. એચ.બી. મુનશી [(૧૯૬૯) ૧ એસ.સી.સી. ૧૧૦] માં બંધારણીય પીઠે આ પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો કે બૉમ્બે વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૫૩ ની કલમ ૨૧(૪) હેઠળ વેચાણ કર અધિકારીએ જપ્ત કરેલી રકમની પરતફેરી માટે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી, જે અરજદાર મુજબ રાજ્ય વિધાનમંડળની સત્તાઓની મર્યાદા બહારની હતી, તેને લગભગ નવ વર્ષની વિલંબિત અવધિને અવગણીને સ્વીકારવી જોઈએ કે નહીં. સિક્રી અને હેજ, ન્યાયાધીશોનું માનવું હતું કે અરજદારે નોંધપાત્ર વિલંબથી અદાલતનો આશરો લીધો હોવા છતાં, તેના દ્વારા દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી મંજૂર કરવી જોઈએ, કારણ કે બૉમ્બે વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૧૨–એ(૪) ને વડી અદાલતની વિભાગીય પીઠે (અર્થાત સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠે) અસંવિધાનિક જાહેર કરી હતી [સંપા.: બૉમ્બે વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૪૬ ની કલમ ૧૨–એ(૪) (જે બૉમ્બે વેચાણ કર અધિનિયમ, ૧૯૫૩ ની કલમ ૨૧(૪) ને અનુરૂપ છે) ને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૯(૧)(એફ) નો

ભંગ કરતી હોવાને કારણે કાંતિલાલ બાબુલાલ વિ. એચ.સી. પટેલ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ એસ.સી. ૪૪૫ : (૧૯૬૮) ૧ એસ.સી.આર. ૭૩૫ : ૨૧ એસ.ટી.સી. ૧૭૪ માં સર્વોચ્ચ અદાલતની બંધારણીય પીઠે રદ કરી હતી.] . બચાવત અને મિટર, ન્યાયાધીશોએ એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો હતો કે વિલંબના આધારે રિટ અરજી નામંજૂર કરવી જોઈએ.

૪૭. હિદાયતુલ્લાહ, સી.જે. જેમણે ટિલોકચંદ કેસ[(૧૯૬૯) ૧ એસસીસી ૧૧૦] માં બછાવત અને મિત્તર, જે.જે. સાથે સહમતિ દર્શાવી હતી, તેમણે નોંધ્યું કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ અરજી દાખલ કરવા માટે મર્યાદાની કોઈ અવધિ નિર્ધારિત કરવામાં આવી નથી અને આગળ આ રીતે અવલોકન કર્યું: (એસસીસી પૃષ્ઠ ૧૧૬, પેરા ૧૧)

૧૧. તેથી, પ્રશ્ન એવો છે કે પ્રકરણ પ્રમાણે આ અદાલતે પોતાના વિવેકાધિકારનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે નક્કી કરવાનું રહે છે. કોઈ નીચી મર્યાદા નથી અને કોઈ ઊંચી મર્યાદા પણ નથી. કોઈ પ્રકરણ કોઈ લેખના કારણે મર્યાદા અધિનિયમની પરિધિમાં આવી શકે, છતાં આ અદાલતે કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલતનો આશ્રય લેવા માટે વાદીને આવશ્યક રીતે સમગ્ર સમય આપવો જ પડે એવું નથી. તેવી જ રીતે, યોગ્ય પ્રકરણમાં આ અદાલત સમયગાળો વીતી

ગયા પછી પણ આવી અરજી સ્વીકારી શકે છે. આ બધું તે બાબત પર નિર્ભર રહેશે કે મૂળભૂત અધિકારનો ભંગ શું છે અને માગવામાં આવેલ ઉપચાર શું છે, તેમજ વિલંબ ક્યારે અને કેવી રીતે ઊભો થયો હતો.

૪૮. ઉપરોક્ત નિર્ણયનો સિદ્ધાંત એ છે કે, ભલે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ અને ૨૨૬ હેઠળ અરજીઓ દાખલ કરવા માટે મર્યાદાનો કોઈ સમયગાળો ન હોય, તેમ છતાં અરજદારે સમય ગુમાવ્યા વિના અદાલતનો આશરો લેવો જોઈએ અને જો વિલંબ થયો હોય, તો તે માટે યુક્તિસંગત સ્પષ્ટીકરણ આપવું જોઈએ. જોકે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૩૨ અથવા અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ દાખલ થયેલી વિલંબિત અરજી આ અદાલત અથવા વડી અદાલતે સ્વીકારવી જોઈએ કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે કોઈ કઠોર અને અચલ નિયમ નક્કી કરી શકાય તેમ નથી અથવા કોઈ બંધાયેલું સૂત્ર અપનાવી શકાય તેમ નથી, અને દરેક કેસનો નિર્ણય તેના પોતાના તથ્યોના આધારે જ કરવો જરૂરી છે."

૩૦. એવું જોવા મળશે કે, વર્તમાન મામલામાં, વિવિધ રિટ અરજીઓમાં અરજદારો આસામ રાજ્યની સમગ્ર પ્રજા, એટલે કે આદિવાસી અને ગૈર-આદિવાસી વસ્તીનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. તેમની અરજીમાં તેમણે એવો દાવો

ઉઠાવ્યો છે કે પડોશી દેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરોના વિશાળ પ્રવાહને કારણે ભારતની સર્વભૌમસત્તા અને અખંડિતતા પોતે જ જોખમમાં મુકાઈ છે, અને તેથી બંધારણના આ મૂળભૂત મૂલ્ય પર અસર પહોંચી છે. હકીકતમાં, સોનોવાલના કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે આવો પ્રવાહ ભારતના બંધારણની કલમ ૩૫૫ ના અર્થમાં "બાહ્ય આક્રમણ" સમાન છે, અને કેન્દ્રીય સરકારે આ પ્રવાહને અટકાવવા માટે અત્યંત અલ્પ પ્રયાસો કર્યા છે, જેના પરિણામે કલમ ૩૫૫ નો ભંગ થયો છે. આ વિશાળ પ્રવાહના પરિણામે, સમયાંતરે ભારતના નાગરિકો અને આ સ્થળાંતરો વચ્ચે અથડામણો થતી રહી છે, જેના પરિણામે જાનહાનિ અને માલમત્તાનું નુકસાન થયું છે, અને તે સમગ્ર આસામી પ્રજાના બંધારણની કલમો ૨૧ અને ૨૯ ના ભંગ સમાન છે. માત્ર આસામ રાજ્યના નાગરિકોના જીવન પર જ આક્રમણ થયું છે એવું નથી, પરંતુ તેમના જીવનજીવનના ઢબ પર પણ આક્રમણ થયું છે. સમગ્ર એક પ્રજાની સંસ્કૃતિ એવી રીતે ક્ષીણ કરવામાં આવી રહી છે કે અંતે તેઓ એવા વ્યક્તિઓથી ઘેરાઈ જશે કે જેઓને આ દેશમાં રહેતા રહેવાનો કોઈ હક નથી. અરજદારોએ આ દલીલ પણ કરી છે કે આ માનનીય અદાલતે સોનોવાલના કેસમાં તેની કલમ ૭૯ માં વિશેષરૂપે એવું ઠરાવ્યું છે કે બાંગ્લાદેશી નાગરિકો, જેમણે ગેરકાયદેસર રીતે સરહદ પાર કરી છે અને આસામમાં અતિક્રમણ કરીને પ્રવેશ કર્યો છે અથવા દેશના અન્ય ભાગોમાં રહે છે, તેમને ભારતમાં રહેવાનો કોઈપણ પ્રકારનો કાનૂની હક નથી અને તેઓને દેશનિકાલ કરવા પાત્ર છે. તેમણે આ જોરદાર રજૂઆત પણ કરી છે કે કલમ ૧૪ નો ભંગ પણ સતત ચાલુ છે, કારણ

કે કલમ ૬એ (૩) થી (૫) સમયમર્યાદિત નથી પરંતુ સતત અમલમાં રહેતી જોગવાઈઓ છે.

૩૧. કલમો ૨૧ અને ૨૯ હેઠળ ઉઠાવવામાં આવેલ દલીલો, ખાસ કરીને લોકોના એક સમગ્ર વર્ગ, અર્થાત્ આસામના આદિવાસી તથા બિન–આદિવાસી નાગરિકો, અંગે કરવામાં આવેલી અરજીઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, તેમજ આ મૂળ પ્રશ્નને લઈને આંદોલનો ચાલુ હોવા ના તથ્યને ધ્યાનમાં લેતા, અમને એવું લાગતું નથી કે આ પ્રકારની અરજીઓ વિલંબ/ઉદાસીનતા ના આધાર પર પ્રારંભિક જ સ્તરે નામંજૂર કરી દેવી જોઈએ. ખરેખર, જો અમે આવું કરીએ, તો અમારા પોતાના નાગરિકોના જીવન અને તેમની સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટેની અમારી બંધારણીય ફરજથી પીછેહઠ કરવાના દોષી બનીએ. વાસ્તવમાં, કલમો ૨૧ અને ૨૯ ના ઉલ્લંઘનના મામલાઓમાં વિલંબના સિદ્ધાંત અંગે સંપૂર્ણપણે પુનર્વિચાર કરવાની ઘડી આવી ગઈ છે.

૩૨. તિલોકચંદ મોતીચંદ એ વ્યક્તિઓના સંપત્તિ અધિકારોને સંબંધિત ચુકાદો છે. રામચંદ્ર દેવધરનો કેસ, જે પાંચ ન્યાયાધીશોની બંધારણ પીઠનો પણ છે, તેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૬ હેઠળનો મૂળભૂત અધિકાર માત્ર વિલંબના 'અલ્પબુદ્ધિપૂર્ણ' આધાર પર નકારી શકાય તેમ નથી. તિલોકચંદ મોતીચંદનો કેસ નક્કી થયા પછી, કાયદામાં મહત્વપૂર્ણ પ્રગતિ થઈ છે. સંપત્તિ

અધિકારોને બંધારણના ભાગ ૩માંથી સંપૂર્ણપણે બંધારણના ૪૪મા સુધારા અધિનિયમ દ્વારા દૂર કરવામાં આવ્યા છે. તે જ સુધારાએ એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું કે આપાતકાલ દરમિયાન પણ કલમ ૨૧ હેઠળનો મૂળભૂત અધિકાર ક્યારેય સ્થગિત કરી શકાય નહીં, અને આ અમલમાં આવે તે માટે કલમ ૩૫૯ (૧) માં સુધારો કરવામાં આવ્યો. મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા, (૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮, જે તિલોકચંદ મોતીચંદ પછી નવ વર્ષએ નક્કી કરવામાં આવ્યો હતો, તેમાં કલમ ૨૧ ને તેનો નવો વ્યાપ આપવામાં આવ્યો છે, અને તે નવા વ્યાપના અનુસંધાને અધિકારોની વિશાળ સંખ્યા કલમ ૨૧ની છત્રછાયામાં આવી ગઈ છે (આ અધિકારોની યાદી માટે, કપિલા હિંગોરાણી વિ. સ્ટેટ ઑફ બિહાર, (૨૦૦૩) ૬ એસ.સી.સી. ૧, પરિછેદ ૫૭ જુઓ). વધુમાં, ઑલ્ગા ટેલિસ અને અન્ય વિ. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન, (૧૯૮૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૪૫ માં, હવે નિશ્ચિતપણે ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે તમામ મૂળભૂત અધિકારોનો પરિત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી (પરિછેદ ૨૯માં). કાયદામાં થયેલા આ મહત્વપૂર્ણ વિકાસોને ધ્યાનમાં રાખીને, હવે આ અદાલત માટે એવું કહેવાનો સમય આવી ગયો છે કે ઓછામાં ઓછું જ્યાં જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યના મૂળભૂત અધિકારના ભંગનો પ્રશ્ન હોય, ત્યાં માત્ર વિલંબ અથવા ઉપેક્ષા, તેનાથી વધારાનું કંઈ ન હોય તો, કોઈપણ અરજદાર સામે અદાલતના દ્વાર બંધ કરવા માટે પૂરતી ગણાશે નહીં.

૩૩. હવે ગુણદોષના મુદ્દાઓ તરફ આવતાં, અમે અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા અનેક વકીલોને સાંભળ્યા છે, જેમણે અનેક મુદ્દાઓ ઉઠાવ્યા છે, અને તેનો પ્રતિખંડન ભારત સંઘ, આસામ રાજ્ય તથા અનેક હસ્તક્ષેપકારોના વકીલ દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે. અમને એવું લાગે છે કે નીચે જણાવેલ પ્રશ્નોના ઉત્તર યોગ્ય પીઠ દ્વારા આપવામાં આવવા જરૂરી છે, કારણ કે તેમાંના મોટા ભાગના પ્રશ્નો બંધારણના અર્થઘટન સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો છે, જેનો નિર્ણય અનુચ્છેદ ૧૪૫(૩) હેઠળ ઓછામાં ઓછા ૫ ન્યાયાધીશો દ્વારા કરવો આવશ્યક છે. આ પ્રશ્નોની ગણતરી નીચે મુજબ છે:

(૧) શું ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૦ અને ૧૧ નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એ ઘડવાની પરવાનગી આપે છે, કારણ કે કલમ ૬એ, અનુચ્છેદ ૬માં નિર્ધારિત કટ–ઓફ તારીખથી ભિન્ન કટ–ઓફ તારીખ નક્કી કરતી વખતે, અનુચ્છેદ ૬માં સ્વયં કોઈ "ફેરફાર" કર્યા વિના તેમ કરી શકે છે કે નહીં; વિશેષ કરીને, અનુચ્છેદ ૩૬૮ (૧) સાથે વાંચવામાં આવતા અનુચ્છેદ ૪ (૨) ની શબ્દરચનાને ધ્યાનમાં રાખીને–

(૨) શું કલમ ૬એ ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદો ૩૨૫ અને ૩૨૬નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ અર્થમાં કે તેણે આસામ રાજ્યના નાગરિકોના રાજકીય અધિકારોને ક્ષીણ કર્યા છે;

(૩) અનુચ્છેદ ૨૯(૧) માં સમાયેલ મૂળભૂત અધિકારનો વ્યાપ શું છે – શું આ મૂળભૂત અધિકાર તેના શબ્દપ્રયોગ મુજબ પરિપૂર્ણ છે – વિશેષ કરીને, "સંસ્કૃતિ" શબ્દપ્રયોગ અને "સંરક્ષિત રાખવું" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ શું છે – શું કલમ ૬અ અનુચ્છેદ ૨૯(૧) નો ભંગ કરે છે –

(૪) શું કલમ ૬એ અનુચ્છેદ ૩૫૫નું ઉલ્લંઘન કરે છે– બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૫૫નું સાચું અર્થઘટન શું છે– શું ભારતના કોઈ રાજ્યમાં ગેરકાયદે સ્થળાંતરકારીઓનો પ્રવાહ "બાહ્ય આક્રમણ" અને/અથવા "આંતરિક અશાંતિ" ગણાશે– આ અનુચ્છેદમાં આવેલ "રાજ્ય" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ માત્ર પ્રાદેશિક વિસ્તાર સુધી મર્યાદિત છે કે તેમાં રાજ્યમાં વસતા લોકોનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેમાં તેમની સંસ્કૃતિ અને ઓળખનો સમાવેશ થાય છે–

(૫) શું કલમ ૬એ કલમ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે તે આસામને અન્ય સરહદી રાજ્યોમાંથી (જે એક સ્વતંત્ર વર્ગ રચે છે) અલગ પાડે છે અને તેના વિરુદ્ધ ભેદભાવ કરે છે. તેમજ શું આસામમાં પ્રવેશ કરનાર ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોને નિયમિત કરવાનો જુદો કટ–ઓફ દિવસાંક નક્કી કરવા માટે, દેશના બાકીના ભાગની સરખામણીએ, કોઈ યુક્તિસંગત આધાર નથી; અને

(૬) શું કલમ ૬એ અનુચ્છેદ ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ અર્થમાં કે બાંગ્લાદેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓના ભારે પ્રવાહના પરિણામે આસામના નાગરિકોના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય પર પ્રતિકૂળ અસર પડી છે.

(૭) શું બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી અરજીમાં રાહતને યોગ્ય સ્વરૂપ આપતાં વિલંબ એવો પરિબળ છે, જેને ધ્યાનમાં લઈ શકાય–

(૮) શું, પૂર્વ પાકિસ્તાનમાંથી આવેલા મોટી સંખ્યામાં સ્થળાંતરિત લોકોએ ૪૦ વર્ષથી વધુ સમયથી ભારતના નાગરિક તરીકેના અધિકારો ભોગવ્યા બાદ, વર્તમાન પ્રકરણોમાં દાખલ કરાયેલ અરજીઓમાં કોઈ રાહત આપી શકાય કે નહીં–

(૯) શું કલમ ૬એ બંધારણ અને નાગરિકત્વ અધિનિયમના મૂળભૂત આધારભૂત સિદ્ધાંતનું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ અર્થમાં કે તે એવા નાગરિકોને, જેઓએ કથિત રીતે પૂર્વ પાકિસ્તાનની તેમની નાગરિકતા ગુમાવી નથી, ભારતના અનુમાનિત નાગરિક બનવાની મંજૂરી આપે છે, અને તેથી આવા વ્યક્તિઓને દ્વૈત નાગરિકતા પ્રદાન કરે છે–

(૧૦) શું નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬એ, નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૫(૧)ની પરંતુક અને કલમ ૫(૨)ના મૂળભૂત

આધારનો (જે રીતે તે ૧૯૮૫માં અમલમાં હતી તે રીતે) ભંગ કરે છે, એ રીતે કે તે સ્થળાંતરિતોના એક વર્ગને બાંગ્લાદેશ તરફથી કોઈ પરસ્પરતા વિના અને ભારતીય બંધારણ પ્રત્યે નિષ્ઠાની શપથ લીધા વિના ભારતના અનુમાનિત નાગરિકો બનવાની પરવાનગી આપે છે–

(૧૧) શું આસામમાં આવેલા ઈમિગ્રન્ટ્સ અંગેનો વિશેષ અધિનિયમ હોય તેવી આસામમાંથી ઈમિગ્રન્ટ્સને હાંકી કાઢવા સંબંધિત અધિનિયમ, ૧૯૫૦, માત્ર એટલો જ પૂર્વ પાકિસ્તાન/બાંગ્લાદેશમાંથી આવેલા સ્થળાંતરીઓ પર લાગુ પડી શકે અને સામાન્ય ફોરેનર્સ અધિનિયમ તથા તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલ ફોરેનર્સ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) ઓર્ડર, ૧૯૬૪ને અપવર્જિત કરી શકે કે નહીં–

(૧૨) શું કલમ ૬એ કાનૂનના શાસનનું ઉલ્લંઘન કરે છે, એ અર્થમાં કે તે કાનૂન અનુસારની સરકારને બદલે રાજકીય સુવિધાને માર્ગ આપે છે–

(૧૩) શું કલમ ૬અ મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે, કારણ કે આસામમાં કોને સામાન્ય નિવાસી ગણવા તે નક્કી કરવા માટે, તેમના આસામમાં પ્રવેશની તારીખોથી સંબંધિત કોઈ યંત્રણા પ્રદાન

કરવામાં આવી નથી, અને તેથી આવા વ્યક્તિઓને મનસ્વી રીતે અનુમાનિત નાગરિકત્વ આપવામાં આવે છે કે કેમ–

૩૪. આ બાબતો ઉપરોક્ત પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા યોગ્ય ખંડપીઠની રચના કરવા માટે મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ સમક્ષ મુકવામાં આવે. રિટ અરજિ (સિવિલ) નં. ૮૭૬ ઓફ ૨૦૧૪ માં હજી સુધી નોટિસ જારી કરવાની બાકી હોવાથી, અમે નિર્દેશ આપીએ છીએ કે ઉક્ત રિટ અરજિમાં સામાવાળાઓ પર નોટિસ જારી કરવામાં આવે અને તામીલ કરવામાં આવે.

૩૫. નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬અ ને, વિશાળ પીઠ આ મુદ્દાઓનો નિર્ણય કરે ત્યાં સુધી, માન્ય ગણવી જ પડશે, તેથી આ આદેશના હેતુઓ માટે, અમે આ આધાર પર આગળ વધશું કે નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬અ માન્ય છે.

૩૬. કલમ ૬એના પ્રણયન માટેના હેતુઓ અને કારણોના નિવેદનમાં જણાવ્યા મુજબ, ઉક્ત કલમને તા. ૧૫મી ઑગસ્ટ, ૧૯૮૫ના આસામ એકોર્ડના એક ભાગના અમલીકરણ માટે વર્ષ ૧૯૮૫માં અધિનિયમપુસ્તકમાં સમાવવામાં આવી હતી. આસામ એકોર્ડમાં પરસ્પર અનુરૂપ ફરજો માટે જોગવાઈ કરતી વિવિધ

જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ હતી. તે મુખ્યત્વે પરિછેદ ૫, ૬, ૯ અને ૧૦માં સમાવિષ્ટ છે, જે નીચે મુજબ છે:

"૫.

૧. વિદેશીઓની ઓળખ અને તેમને નામાવલીમાંથી દૂર કરવા માટે, ૧–૧–૧૯૬૬ મૂળ તારીખ અને વર્ષ ગણાશે.

૨. જે તમામ વ્યક્તિઓ ૧–૧–૧૯૬૬ અગાઉ આસામમાં આવ્યા હતા, જેમાં તેમાંથી જેઓના નામો ૧૯૬૭ની ચૂંટણીમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલી મતદાર યાદીઓમાં દર્શાવવામાં આવ્યા હતા તેમનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેઓને નિયમિત કરવામાં આવશે.

૩. જે વિદેશીઓ ૧–૧–૧૯૬૬ના રોજ અથવા ત્યારબાદ અને ૨૪ માર્ચ, ૧૯૭૧ સુધી આસામમાં આવ્યા હોય, તેમની ઓળખ વિદેશીઓ અધિનિયમ, ૧૯૪૬ અને વિદેશીઓ (ટ્રિબ્યુનલ્સ) આદેશ, ૧૯૩૯ની જોગવાઈઓ અનુસાર કરવામાં આવશે.

૪. આ રીતે શોધી કાઢવામાં આવેલ વિદેશીઓના નામ પ્રચલિત મતદાર યાદીઓમાંથી કાઢી નાખવામાં આવશે. આવા વ્યક્તિઓએ ફોરેનર્સ રજીસ્ટ્રેશન અધિનિયમ, ૧૯૩૯ અને ફોરેનર્સ રજીસ્ટ્રેશન નિયમો, ૧૯૩૯ ની જોગવાઈઓ અનુસાર સંબંધિત જિલ્લાઓના નોંધણી અધિકારીઓ સમક્ષ પોતાનું નોંધણીકરણ કરાવવું જરૂરી રહેશે.

૫. આ હેતુ માટે, ભારત સરકાર શાસકીય તંત્રને યોગ્ય રીતે મજબૂત બનાવવાના ઉપાયો હાથ ધરશે.

૬. શોધ થયાની તારીખથી અનુસરી રહેલ દસ વર્ષની અવધિ પૂર્ણ થતાં, મતદાર યાદીઓમાંથી જેમના નામો કાઢી નાખવામાં આવ્યા હોય એવા તમામ વ્યક્તિઓના નામો પુઃસ્થાપિત કરવામાં આવશે.

૭. અગાઉ જેમને હાંકી કાઢવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ જેઓ ત્યારબાદ ગેરકાયદેસર રીતે આસામમાં ફરી પ્રવેશ્યા છે, તે તમામ વ્યક્તિઓને હાંકી કાઢવામાં આવશે.

૮. જે વિદેશીઓ ૨૫ માર્ચ, ૧૯૭૧ ના રોજ અથવા તે પછી આસામમાં આવ્યા હોય તેઓની કાયદા અનુસાર ઓળખ કરવામાં આવશે, તેમનાં નામ કાઢી નાખવામાં આવશે અને તેમને હાંકી કાઢવામાં આવશે તે પ્રક્રિયા યથાવત્ ચાલુ રહેશે. આવા વિદેશીઓને હાંકી કાઢવા માટે તાત્કાલિક અને વ્યવહારુ પગલાં લેવામાં આવશે.

૯. સરકારે ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓ (ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ ના અમલીકરણ બાબતે એ.એ.એસ.યુ./એ.એ.જી.એસ.પી. દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલી કેટલીક મુશ્કેલીઓનો યોગ્ય વિચાર કરશે.

૬. આસામી પ્રજાજનોની સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને ભાષાકીય ઓળખ તથા વારસાનું રક્ષણ કરવા, તેનું સંરક્ષણ કરવા અને તેના

પ્રોત્સાહન માટે, પરિસ્થિતિ અનુરૂપ જે યોગ્ય હોય તેવા બંધારણીય, વિધાનિક અને વહીવટી સુરક્ષાત્મક ઉપાયો પ્રદાન કરવામાં આવશે.

૯.

૧. ભવિષ્યમાં ઘૂસણખોરી સામે સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદને યોગ્ય સ્થળોએ દિવાલો, કાંટાદાર તારની વાડ તથા અન્ય અવરોધો જેવા ભૌતિક અવરોધો ઉભા કરીને સુરક્ષિત બનાવવામાં આવશે. સમગ્ર આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર જમીની તથા નદીય માર્ગો પર સુરક્ષા દળો દ્વારા પેટ્રોલિંગને પૂરતી રીતે વધુ સઘન બનાવવામાં આવશે. સુરક્ષાની વ્યવસ્થાઓને વધુ મજબૂત બનાવવા અને ભવિષ્યની ઘૂસણખોરીને અસરકારક રીતે અટકાવવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં તપાસ ચોકીઓ સ્થાપિત કરવામાં આવશે.

૨. ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત વ્યવસ્થાઓ ઉપરાંત અને સુરક્ષા સંબંધિત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની સમગ્ર લંબાઈ સાથે સુરક્ષા દળો દ્વારા પેટ્રોલિંગ સુગમ બને તે માટે માર્ગનું નિર્માણ કરવામાં આવશે. સરહદ અને માર્ગ વચ્ચેની જમીન, જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં, માનવીય વસાહતથી મુક્ત રાખવામાં આવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની સાથે નદીય પેટ્રોલિંગ વધુ સઘન કરવામાં

આવશે. ઘુસણખોરો આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પાર કરે અથવા પાર કરવાનો પ્રયાસ કરે તે અટકાવવા માટે તમામ અસરકારક ઉપાયો અપનાવવામાં આવશે.

૧૦. તે સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે કે સરકારની જમીનો તેમજ આદિવાસી પટ્ટા અને બ્લોકોમાં આવેલી જમીનો પર અતિક્રમણને અટકાવવા માટેના સંબંધિત કાયદાઓનો કડક અમલ કરવામાં આવે અને આવા કાયદાઓ હેઠળ નિર્ધારિત મુજબ બિનઅધિકૃત અતિક્રમણકારોને હટાવવામાં આવે."

૩૭. સર્વાનંદ સોનોવાલ વિ. યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, (૨૦૦૫) ૫ એસસીસી ૬૬૫, માં આસામ એકોર્ડ અંગે કેટલીક વિગતવાર ચર્ચા કરવામાં આવી હતી, કારણ કે તે કેસમાં ધ ઇલિગલ માઇગ્રન્ટ્સ (ડિટર્મિનેશન બાય ટ્રિબ્યુનલ્સ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ ને પડકારવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી તથા આસામ એકોર્ડના અમલીકરણ અંગે યુનિયન ઑફ ઇન્ડિયા અને આસામ રાજ્ય દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા વિવિધ સોગંદનામાઓની તપાસ કરી હતી. ચુકાદાના નીચેના પરિચ્છેદો દર્શાવશે કે એકોર્ડના પરિચ્છેદ ૫ નો એક ભાગ કલમ ૬એ અમલમાં મૂકી પૂર્ણપણે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો છે, જ્યારે એકોર્ડના અન્ય ભાગોનો અમલ કરવા માટે

યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને આસામ રાજ્ય દ્વારા અત્યંત અલ્પ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે.

"૨..................... વિદ્યાર્થી આંદોલન અને તેના અનુસંધાને થયેલ વાટાઘાટોના પરિણામે, ઓલ આસામ સ્ટુડન્ટ્સ યુનિયન અને યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા તેમજ આસામ રાજ્ય વચ્ચે તા. ૧૫-૮-૧૯૮૫નો સમાધાન સ્મારક કરવામાં આવ્યો, જેને સામાન્ય રીતે "આસામ અકોર્ડ" તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અકોર્ડની શરતોમાં વિશેષરૂપે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે આસામમાંથી ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓને ઓળખી કાઢવા અને દેશનિકાલ કરવા માટે પગલાં લેવામાં આવશે અને તેમાં આ પ્રકારની જોગવાઈ પણ હતી કે "સરકાર ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓ (ટ્રિબ્યુનલ દ્વારા નિર્ધારણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ના અમલીકરણ અંગે એ.એ.એસ.યુ./એ.એ.જી.એસ.પી. દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલી કેટલીક મુશ્કેલીઓનો યોગ્ય વિચાર કરશે". અકોર્ડમાં વધુમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે ૨૫-૩-૧૯૭૧ પછી ભારતમાં પ્રવેશ કરનાર વિદેશીઓને સતત શોધી કાઢવામાં આવશે, તેમના નામ મતદાર યાદીમાંથી કાઢી નાખવામાં આવશે અને તેમને ભારતમાંથી દેશનિકાલ કરવામાં આવશે. આ જોગવાઈના અનુસંધાને, નાગરિકત્વ અધિનિયમ, ૧૯૫૫માં અધિનિયમ ૬૫

ઑફ ૧૯૮૫ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો અને "આસામ અકોર્ડ હેઠળ આવરી લેવાયેલા વ્યક્તિઓની નાગરિકતા અંગેની વિશેષ જોગવાઈઓ" એવા શીર્ષક સાથે કલમ ૬–એ દાખલ કરવામાં આવી. તેમાં એવી જોગવાઈ છે કે "વિદેશી હોવાનું શોધી કાઢવામાં આવેલ" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ વિદેશીઓ અધિનિયમ અને તે હેઠળ બનાવવામાં આવેલા વિદેશીઓ (ટ્રિબ્યુનલ) આદેશ, ૧૯૬૪ હેઠળ આ રીતે શોધી કાઢવામાં આવેલ એવો થશે. ઉક્ત જોગવાઈ મુજબ, કલમ ૬–એ (૩) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત ભારતીય મૂળનો એવો વ્યક્તિ કે જેણે ૧–૧– ૧૯૬૬ પહેલાં આસામમાં પ્રવેશ કર્યો હોય અને ત્યારથી આસામમાં નિવાસ કરતો હોય, તેને ભારતનો નાગરિક ગણવામાં આવશે. પરંતુ, જો એવો વ્યક્તિ ૧–૧–૧૯૬૬ અને ૨૫–૩–૧૯૭૧ પહેલાંની વચ્ચે આસામમાં પ્રવેશ્યો હોય અને વિદેશીઓ અધિનિયમ હેઠળ તેને વિદેશી હોવાનું શોધી કાઢવામાં આવ્યું હોય, તો શોધી કાઢ્યાની તારીખથી ૧૦ વર્ષના ગાળામાં તેને મતદાર યાદીમાં સામેલ થવાનો હક રહેશે નહીં. નાગરિકત્વ અધિનિયમમાં થયેલો આ સુધારો સ્પષ્ટ કરે છે કે વિદેશી કોણ છે તેનો નિર્ધારણ અથવા શોધી કાઢવાનો પ્રશ્ન વર્તમાન કેન્દ્રીય કાયદાકીય જોગવાઈઓ, અર્થાત્ વિદેશીઓ અધિનિયમ, ૧૯૪૬

અને વિદેશીઓ (ટ્રિબ્યુનલ) આદેશ, ૧૯૬૪ની જોગવાઈઓ દ્વારા સંચાલિત થવાનો છે.

૪. ભારત સંઘે તારીખ ૧૮–૭–૨૦૦૦ના રોજ પ્રતિસોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું, જે ગૃહ મંત્રાલયના નિયામક શ્રી જાતીંદર બીર સિંહ દ્વારા શપથપૂર્વક આપવામાં આવ્યું છે. આ સોગંદનામાના અનુચ્છેદ ૭માં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ રદ કરવાની દરખાસ્ત ભારત સરકારના વિચારાધીન છે. ગૃહ મંત્રાલયમાં રાજ્યમંત્રી શ્રી આઈ.ડી. સ્વામી દ્વારા રાજ્યસભામાં તારીખ ૮–૩–૨૦૦૦ના રોજ આપવામાં આવેલ જવાબની નકલ પ્રતિસોગંદનામા સાથે પરિશિષ્ટ આર–૨ તરીકે દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં મંત્રીએ જણાવ્યું હતું કે આસામ રાજ્યમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોની ઓળખ માટે, જેઓ તારીખ ૧–૧–૧૯૬૬ પછી અને તારીખ ૨૪–૩–૧૯૭૧ સુધી આસામ રાજ્યમાં આવ્યા હતા, વિદેશી અધિનિયમ, ૧૯૪૬ હેઠળ વિદેશી ન્યાયાધિકરણો કાર્યરત છે અને જેઓ તારીખ ૨૫–૩–૧૯૭૧ના રોજ અથવા તે પછી ભારતમાં પ્રવેશ્યા હતા એવા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોની ઓળખ તથા હકાલપટ્ટી માટે આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ હેઠળ ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકાર નિર્ધારણ ન્યાયાધિકરણોની રચના કરવામાં આવી છે. માનનીય મંત્રીએ

વધુમાં જણાવ્યું હતું કે સરકારનો એવો અભિપ્રાય છે કે માત્ર આસામ રાજ્યમાં જ આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમનો અમલ ભેદભાવપૂર્ણ છે અને ઉક્ત અધિનિયમ રદ કરવાની દરખાસ્ત સરકારના વિચારાધીન છે. ભારતમાંથી તમામ બાંગ્લાદેશી નાગરિકોને હકાલપટ્ટી કરવાની માગ સાથે દાખલ કરાયેલ રિટ અરજી નં. ૧૯૯૮ ની ૧૨૫માં સરકાર દ્વારા દાખલ કરાયેલ તાજેતરના સ્થિતિ અહેવાલની ખરાઈયુક્ત નકલ પ્રતિસોગંદનામા સાથે પરિશિષ્ટ આર-૧ તરીકે દાખલ કરવામાં આવી છે અને ઉક્ત સ્થિતિ અહેવાલના અનુચ્છેદ ૩ થી ૭ નીચે પુનઃપ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે:

"૩. બાંગ્લાદેશી નાગરિકોનો ભારતમાં સતત પ્રવાહ ધાર્મિક અને આર્થિક સહિતના વિવિધ કારણોને લીધે રહ્યો છે. બાંગ્લાદેશમાંથી ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરનો સતત પ્રવાહ ચાલુ રહેવા માટે બંને તરફના પરિબળોનું સંયોજન જવાબદાર છે. બાંગ્લાદેશ તરફના મહત્વના 'પુષ ફેક્ટર્સ' માં નીચેનો સમાવેશ થાય છે:

(એ) વસ્તીમાં તીવ્ર અને સતત વધારો;

(બી) જમીન-માનવ અનુપાતમાં તીવ્ર અવગતિ;

(સી) આર્થિક વૃદ્ધિના નીચા દરો, ખાસ કરીને કૃષિ ક્ષેત્રમાં નબળું પ્રદર્શન;

ભારતીય પક્ષના 'પુલ ફેક્ટર્સ' માં નીચેનું સમાવેશ થાય છે:

(એ) વંશીય નિકટતા અને સગાપણું, જે ઈમિગ્રન્ટોને સહેલાઈથી આશ્રય મળવો શક્ય બનાવે છે;

(બી) બાંગ્લાદેશ સાથેની છિદ્રાળુ અને સરળતાથી પાર કરી શકાય તેવી સરહદ;

(સી) વધુ સારા આર્થિક અવસરો;

(ડી) ઈમિગ્રેશનને પ્રોત્સાહન આપતાં રસ ધરાવતા ધાર્મિક અને રાજકીય તત્ત્વો;

૪. બાંગ્લાદેશમાંથી આવેલા ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓની સંખ્યાનો યથાર્થ અંદાજ લગાવવો મુશ્કેલ છે, કારણ કે તેઓ ગુપ્ત રીતે પ્રવેશ કરે છે અને જાતિગત તથા ભાષાકીય સમાનતાઓને કારણે સ્થાનિક વસ્તી સાથે સહેલાઈથી ભળી જાય છે. બાંગ્લાદેશ સાથે સીમાવર્તી જિલ્લાઓમાં વસ્તીની લોકસાંખ્યિક રચનામાં બાંગ્લાદેશમાંથી થયેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરના પરિણામે ફેરફાર આવ્યો છે. બાંગ્લાદેશ સાથે સીમાવર્તી આસામ અને પશ્ચિમ બંગાળના જિલ્લાઓમાં વસ્તિવૃદ્ધિ રાષ્ટ્રીય સરેરાશ કરતાં વધુ નોંધાઈ છે. મેઘાલય, મિઝોરમ અને ત્રિપુરા રાજ્યોમાં પણ વસ્તિવૃદ્ધિના ઊંચા દરો નોંધાયા છે. બાંગ્લાદેશમાંથી આવેલા ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓ દેશના અન્ય ભાગોમાં સ્થળાંતર કરવા માટે પશ્ચિમ બંગાળનો માર્ગ તરીકે પણ ઉપયોગ કરતા રહ્યા છે.

૫. ગેરકાયદેસર બાંગ્લાદેશી પ્રવાસીઓના વિશાળ પાયાના પ્રવાહના પરિણામે સંવેદનશીલ આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદોના વિશાળ વિસ્તાર પર વિદેશીઓ દ્વારા કબજો કરવામાં આવ્યો છે. તેના આંતરિક સુરક્ષા પર ગંભીર પ્રભાવો પડે છે.

૬. ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓના પ્રકારો નીચે મુજબ છે:

(એ) જેઓ માન્ય વિસા/દસ્તાવેજો સાથે આવ્યા હતા અને નિયત અવધિથી વધુ રોકાયા;

(બી) જેઓ ખોટા વિઝા/દસ્તાવેજો સાથે આવ્યા હતા; અને

(સી) જેઓ ગુપ્ત રીતે પ્રવેશ્યા હતા.

૭. ફેબ્રુઆરી ૧૯૭૨ દરમિયાન ભારત અને બાંગ્લાદેશના પ્રધાનમંત્રીઓ વચ્ચે થયેલ ચર્ચાઓમાં, બાંગ્લાદેશના પ્રધાનમંત્રીએ ૨૫-૩-૧૯૭૧થી ભારત ખાતે આશ્રય લીધેલા બાંગ્લાદેશના તમામ નાગરિકોને પરત સ્વીકારવાની ખાતરી આપી હતી. તે અનુસાર, બાંગ્લાદેશમાંથી ભારત આવેલા વ્યક્તિઓ અંગે કરવાનાર કાર્યવાહી માટેના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો નિર્ધારિત કરતાં ભારત સરકાર દ્વારા ૩૦-૯-૧૯૭૨ના રોજ એક પરિપત્ર બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. આ પરિપત્ર મુજબ, ૨૫-૩-૧૯૭૧ પહેલાં ભારત આવેલા બાંગ્લાદેશના નાગરિકોને પાછા મોકલવાના નહોતા

અને ઉક્ત તારીખે અથવા તે પછી ભારત પ્રવેશ કરનારાઓને તેમના વતનમાં પરત મોકલવાના હતા."

૫. પ્રતિ–સોગંદનામાના પરિચ્છેદ ૧૨ માં એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે "અરજદારની મૂળભૂત વાંધાની બાબત કેન્દ્ર સરકારના વિચારાધીન છે કે આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ અને તેના હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમો, સમગ્ર દેશમાં આસામ રાજ્ય સિવાય લાગુ પડતા વિદેશીજન અધિનિયમ, ૧૯૪૬ ની તુલનામાં અસરકારક નથી." પ્રતિ–સોગંદનામાના પરિચ્છેદ ૧૮ માં એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે ઉપરોક્ત અધિનિયમની કલમ ૨૧ હેઠળ આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ સંબંધિત વહીવટી સત્તાઓ આસામ સરકારને સોંપવામાં આવી છે. પ્રતિ–સોગંદનામાના પરિચ્છેદ ૧૮ નો બીજો ઉપપરિચ્છેદ અને પરિચ્છેદ ૧૯ મહત્વપૂર્ણ છે અને તેઓ નીચે પુનઃપ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે:

એવું વધુમાં રજૂ કરવામાં આવે છે કે આઈએમડિટી અધિનિયમ હેઠળ ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોની શોધખોળ/હકાલપટ્ટી અત્યંત નિરાશાજનક રહી છે. આસામ સરકાર દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવેલી માહિતી મુજબ, ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરકારોની શોધખોળ/હકાલપટ્ટી અંગેની પ્રગતિ (જેઓ આસામમાં ૨૫–૩–

૧૯૭૧ના રોજ અથવા તે પછીથી ૩૦–૪–૨૦૦૦ સુધી પ્રવેશ્યા હતા) નીચે મુજબ છે:

૧.	શરૂ કરાયેલ પૂછપરછોની કુલ સંખ્યા	૩,૧૦,૭૫૯
૨.	કુલ પૂર્ણ થયેલ પૂછપરછોની સંખ્યા	૩,૦૭,૯૫૫
૩.	સ્ક્રિનિંગ કમિટીને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલી પૂછપરછોની કુલ સંખ્યા	૩,૦૧,૯૮૬
૪.	સ્ક્રિનિંગ સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવેલી પૂછપરછોની કુલ સંખ્યા	૨,૯૮,૪૬૫
૫.	આઈ.એમ.(ડી.ટી.)ઓને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલી પૂછપરછોની કુલ સંખ્યા	૩૮,૬૩૧
૬.	આઈએમ (ડીટી) ઓ દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવેલી પૂછપરછોની કુલ સંખ્યા	૧૬,૫૯૯
૭.	ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરી તરીકે જાહેર કરાયેલા વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા	૧૦,૦૧૫
૮.	અવૈધ સ્થળાંતરિતોની શારીરિક રીતે હકાલપટ્ટી કરવામાં આવેલી કુલ સંખ્યા	૧૪૮૧
૯.	જેઓને હકાલપટ્ટીનો આદેશ તામિલ કરવામાં આવ્યો હોય તેવા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીતોની કુલ સંખ્યા	૫૭૩૩
૧૦.	સ્ક્રીનિંગ કમિટી સમક્ષ બાકી રહેલી પૂછપરછોની કુલ	૩૫૨૧

	સંખ્યા	
૧૧.	૧૧. ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ બાકી રહેલી કુલ તપાસોની સંખ્યા	૨૨,૦૭૨

ફકરો ૯ના જવાબમાં, આ રજૂ કરવામાં આવે છે કે આસામના મુખ્ય પ્રધાનશ્રીએ તે સમયના પ્રધાનમંત્રીને તા. ૨૨-૬-૧૯૯૬ના તેમના પત્ર દ્વારા આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ રદ કરવા અંગે વિનંતી કરી હતી. મુખ્ય પ્રધાનશ્રીએ ફરીથી ગૃહ પ્રધાનને સંબોધીને તા. ૩૧-૭-૧૯૯૬ના તેમના પત્ર દ્વારા આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમ રદ કરવાની માંગ પુનરોચ્ચાર કરી હતી. આ દષ્ટિકોણને રાજ્ય સરકારે તા. ૨૩-૪-૧૯૯૮ના તેના સંદેશ દ્વારા ફરીથી પુષ્ટિ કરી છે."

૧૧. ભારત સંઘે આસામ રાજ્યના વધારાના સોગંદનામાના પ્રતિઉત્તરરૂપે ગૃહ મંત્રાલયના નિર્દેશક શ્રી જતીન્દર બીર સિંહ દ્વારા શપથપૂર્વક કરાયેલ પ્રતિસોગંદનામું દાખલ કર્યું હતું. તેમાં એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે આઈ.એમ.ડી.ટી. અધિનિયમની બંધારણીય માન્યતાનો પ્રશ્ન રાજકીય મુદ્દાઓ પર આધારિત નથી, પરંતુ તથ્યો અને કાનૂની આધાર પર નિર્ભર છે. સોગંદનામાના પ્રારંભિક ભાગનો

સંબંધિત અંશ, જેને કંઈક પ્રાસંગિકતા છે, નીચે પુનઃઉત્પાદિત કરવામાં આવે છે:

આ સંદર્ભમાં, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓની ઓળખ, જેઓ ભારતીયો જેવી જ જાતિગત વંશીય પૃષ્ઠભૂમિ ધરાવે છે, કરવી સરળ કામગીરી નથી. તેમ છતાં, બાંગ્લાદેશમાંથી આવેલા વિશાળ પાયાના ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓએ માત્ર આ પ્રદેશની લોકસાંખ્યિક રચનાને જ જોખમમાં મૂકી નથી, પરંતુ ખાસ કરીને વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં રાષ્ટ્રની સુરક્ષાને પણ ગંભીર રીતે હાનિ પહોંચાડી છે. ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓની ત્વરિત ઓળખ કરવાની આવશ્યકતા હવે અગાઉ કરતાં વધુ તાત્કાલિક બની છે. આ કોઈ ધાર્મિક અથવા ભાષિક જૂથ સાથે વ્યવહાર કરવાનો પ્રશ્ન નથી. આ તો એવા લોકોની ઓળખ કરવાનો પ્રશ્ન છે, જેઓએ ગેરકાયદેસર રીતે સરહદ પાર કરી છે અને ભારતીય કાયદા તથા બંધારણના વિરુદ્ધ ભારતમાં રહેતા રહ્યા છે.

ભારત સંઘે 'જમિયત ઉલમા–એ–હિંદ વિ. ભારત સંઘ [ડબ્લ્યુપી (સી) નં. ૭ નું ૨૦૦૧]' શીર્ષકવાળા કેસમાં દાખલ કરેલા તેના સોગંદનામામાં જે તથ્યો અને આંકડા દર્શાવ્યા છે, તે સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે આસામમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોની નિરાશાજનક ઓળખ અને હકાલપટ્ટી માટે જવાબદાર એકમાત્ર પરિબળ

આઈએમડિટી અધિનિયમનું અસ્તિત્વ રહ્યું છે. એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે પડોશી રાજ્યોમાં, જ્યાં આ કાયદો અમલમાં નથી, ત્યાં ઓળખ કરવાની પ્રક્રિયા (જોકે સંતોષજનકથી ઘણી દૂર છે) આસામ રાજ્યની તુલનામાં ઘણી વધુ અસરકારક રહી છે. આસામમાં આઈએમડિટી અધિનિયમ, ૧૯૮૩ નો અમલ વાસ્તવમાં રાજ્યમાં રહેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોને ભારતના નાગરિકત્વ સંબંધિત બાબતમાં પ્રાધાન્યપૂર્ણ રક્ષણ આપે છે.

આ સ્પષ્ટપણે અસંવિધાનિક છે અને સમાનતાના સિદ્ધાંતોનું ઉલ્લંઘન કરનારું છે. રાજ્યનું સોગંદનામું એવું સૂચવે છે કે હવે આ મામલો કાનૂની પ્રશ્ન કરતાં રાજકીય પ્રશ્ન વધુ બની ગયો છે. તેમ છતાં, એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે હાલની અરજીઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, જવાબરૂપે દાખલ કરાયેલ રાજ્યના વર્તમાન સોગંદનામામાં દર્શાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓ સંબંધિત નથી. ઉપર ઉલ્લેખિત સંબંધિત સોગંદનામામાં, જે ભારત સંઘ દ્વારા સંબંધિત રિટ અરજી નં. ૭/૨૦૦૧ માં દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું, કરવામાં આવેલી કોઈપણ રજૂઆતોનો વર્તમાન સોગંદનામામાં આસામ રાજ્ય દ્વારા ખંડન કરવામાં આવેલ નથી. આ સિવાય, રાજ્યએ કોઈ નવી હકીકતો અને આંકડાઓ રજૂ કર્યા નથી, જેનાથી એવું સૂચવાઈ

શકે કે આ અધિનિયમએ ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરો સાથે વ્યવહાર કરવાનો હેતુ સિદ્ધ કર્યો છે."

૧૩. અરજદારે આસામ રાજ્ય તરફથી દાખલ કરવામાં આવેલા વધારાના સોગંદનામાના જવાબમાં પણ પ્રતિઉત્તર દાખલ કર્યો છે, જેમાં પોતાની અગાઉની રજૂઆતોનું પુનરોચ્ચાર કરવા ઉપરાંત, એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે કે ઉત્તર–પૂર્વમાંથી ઈન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના પ્રતિનિધિઓએ પોતે જ ભૂતકાળમાં ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરની સમસ્યાનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. ઉત્તર–પૂર્વીય કોંગ્રેસ (૧) સંકલન સમિતિની સાતમી સામાન્ય પરિષદને જનરલ સેક્રેટરીઓ દ્વારા તારીખ ૩–૭–૧૯૯૨નો અહેવાલ સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં નીચે મુજબ નોંધ કરવામાં આવી હતી:

"૨૦.૧ ઘૂસણખોરીઓ થઈ રહી છે – જોકે ચોક્કસ સંખ્યાની તપાસ કરવી એક કઠિન કામગીરી છે.

૨૦.૨ ઘૂસણખોરી માત્ર બાંગ્લાદેશની અલ્પસંખ્યકો દ્વારા જ થતી નથી, પરંતુ બહુમતી મુસ્લિમો દ્વારા પણ થાય છે. નિરપેક્ષ સંખ્યાના દ્રષ્ટિકોણે, ભારતની અંદર પ્રવેશતા મુસ્લિમોની સંખ્યા ગેર–મુસ્લિમોની સંખ્યા કરતાં ઘણી વધુ હોવાની સંભાવના છે.

૨૦.૩ બાંગ્લાદેશ અને સમગ્ર ઉત્તર–પૂર્વનો સમાવેશ કરતું એક વિશાળ દેશ હોવાની કલ્પના ઉભી કરીને, જ્યાં તેની આર્થિક સમસ્યાઓનું નિરાકરણ થશે અને સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે, તેવી દૃષ્ટિ રચનાર ઇસ્લામિક કટ્ટરવાદીઓ દ્વારા આ ઘટનાને વૈચારિક સમર્થન આપવામાં આવે છે.

૨૦.૪ મૂળતત્વવાદના ઉદય અને ઘૂસણખોરીમાં થયેલા વધારા વચ્ચે સીધો સહસંબંધ છે."

૧૬. ઇન્ટરલોક્યુટરી અરજી નં. ૬ સન ૨૦૦૪માં, આસામ સરકારની તરફથી "ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓ કાયદા (સ્થાને લાવવો અને સુધારવો) વિધેયક, ૨૦૦૩" અંગે ગૃહકાર્ય સંબંધિત સંસદીય સ્થાયી સમિતિ સમક્ષ રજૂ કરાયેલા સ્મારકપત્રની નકલ દાખલ કરવામાં આવી છે, જેમાં ૩૧–૮–૨૦૦૩ સુધી કરવામાં આવેલી તપાસોના આંકડાઓ સમાવિષ્ટ છે અને તે નીચે મુજબ છે:

૧.	આરંભિત કરવામાં આવેલી કુલ તપાસોની સંખ્યા	૩,૮૬,૨૪૯
૨.	પૂર્ણ કરવામાં આવેલી કુલ તપાસોની સંખ્યા	૩,૭૯,૫૨૧
૩.	સ્ક્રિનિંગ સમિતિને મોકલવામાં આવેલી તપાસની કુલ સંખ્યા	૩,૬૨,૫૯૨

૪.	સ્ક્રિનિંગ સમિતિ દ્વારા કરવામાં આવેલી તપાસની કુલ સંખ્યા	૩ ,૫૯,૭૩૩
૫.	આઈએમ(ડીટી)ઓને સંદર્ભિત કરવામાં આવેલી તપાસોની કુલ સંખ્યા	૭૬,૨૨૮
૬.	આઈએમ(ડીટી)ઓ દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવેલી તપાસોની કુલ સંખ્યા	૨૧,૧૬૯
૭.	ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિત તરીકે જાહેર કરવામાં આવેલા વ્યક્તિઓની કુલ સંખ્યા	૧૧,૬૩૬
૮.	શારીરિક રીતે હાંકી કાઢવામાં આવેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓની કુલ સંખ્યા	૧૫૧૭
૯.	દેશનિકાલ લાગુ પડેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીતો જેમને નિકાલ–આદેશ બજેલ તેની કુલ સંખ્યા	૬૧૫૯
૧૦.	સ્ક્રિનિંગ સમિતિ સમક્ષ બાકી રહેલી તપાસોની કુલ સંખ્યા	૨૮૫૯
૧૧.	ટ્રિબ્યુનલ સમક્ષ બાકી રહેલી કુલ પૂછપરછોની સંખ્યા	૫૫,૦૫૯"

૩૮. આસામ રાજ્યએ વિદેશીઓના પ્રશ્ન અંગે ૨૦મી ઑક્ટોબર, ૨૦૧૨ તારીખનું શ્વેતપત્ર તૈયાર કર્યું છે. અમે આ શ્વેતપત્રના વિશાળ અંશો ઉતારવાનો પ્રસ્તાવ માત્ર એટલું દર્શાવવા માટે કરીએ છીએ કે ૨૦ ઑક્ટોબર, ૨૦૧૨ સુધી

પણ આસામ કરારના પરિછેદ ૫(ભાગ), ૬, ૯ અને ૧૦ના અમલીકરણ માટે બહુ ઓછું કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે.

૨.૩.૫. આસામમાં કાર્યરત ૨૧ આઈએમડીટીઓનું સમાપન કરવામાં આવ્યું અને તેમના સ્થાને ૨૧ નવી વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સ સ્થાપવામાં આવી. આઈએમડીટીના માનનીય ન્યાયાધીશો અને કર્મચારીઓને નવી રચાયેલ વધારાની વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સમાં પુનઃનિયુક્ત કરવામાં આવ્યા. પરિણામે, ૨૦૦૫ પછી ૩૨ (૨૧ નવી + ૧૧ અસ્તિત્વમાં રહેલી) વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સ કાર્યરત થવા લાગી. હવે ૪ નવી વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સના કાર્યરત થવાથી વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સની સંખ્યા વધારીને ૩૬ કરવામાં આવી છે. વિવિધ સમયગાળામાં વિદેશી નાગરિક ટ્રિબ્યુનલ્સનું કાર્યદર્શન નીચેના કોષ્ટકમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે:

વિદેશીઓ ટ્રિબ્યુનલનાં કેસો

સમયગાળો	મોકલેલ કેસો	નિકાલ કેસો	પડતર કેસો	જાહેર કરાયેલ વિદેશીઓ	પાછા મોકલાયેલ / દેશનિકાલ કરાયેલ વિદેશીઓની સંખ્યા

૧૯૮૫–૯૦	૩૨૯૯૧	૧૫૯૨૯	૧૭૦૬૨૧	૪૮૦૧	૧૩૩
૧૯૯૧–૯૫	૪૮૨	૫૯૦૯	૧૧૬૩૫	૪૦૦૫	૨૬૭
૧૯૯૬–૨૦૦૦	૨૯૮૬	૩૫૫૨	૧૧૦૬૯	૬૦૨૬	૨૩૫
૨૦૦૧–૨૦૦૫	૬૦૯૪	૨૨૧૬	૧૪૯૪૭	૪૫૯૩	૩૯
૨૦૦૬–જુલાઇ, ૨૦૧૨	૬૫૬૬૬	૪૫૪૫૬	૩૫૧૫૭	૧૨૯૧૩	૨૨૧
કુલ	૧૦૮૨૧૯	૭૩૦૬૨	૩૫૧૫૭	૪૨૩૩૮	૮૯૫

જુલાઈ ૨૦૧૨ સુધી આઈ.એમ.ડી. (ટી) ઓ અને વિદેશી ન્યાયાધિકરણો દ્વારા સામૂહિક રીતે વિદેશી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યા પછી દેશનિકાલ કરાયેલા/પાછા ધકેલવામાં આવેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોના એકત્રિત કુલ આંકડા– ૧૫૪૭+૮૯૫=૨૪૪૨.

૨.૫.૪. ભારત સરકાર અને બાંગ્લાદેશ સરકાર વચ્ચે ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓના દેશનિકાલ માટે યોગ્ય રીતે નિર્ધારિત પ્રક્રિયાના અભાવે, દેશનિકાલ અમલમાં મૂકવું કઠિન બન્યું છે. તેથી, વિદેશીઓનો દેશનિકાલ મુખ્યત્વે 'પુશ બેક' પદ્ધતિ દ્વારા કરવામાં આવે છે. જોકે, આ સમસ્યાને દૂર કરવા માટે, ગૃહ મંત્રાલયે તાજેતરમાં એક વિગતવાર પ્રોફોર્મા નિર્ધારિત કર્યું છે, જે હાલ

અટકાયત કેન્દ્રોમાં રાખવામાં આવેલા આવા વિદેશીઓની માહિતી એકત્રિત કરવા માટે તમામ રાજ્ય સરકારોને પરિપત્રરૂપે મોકલવામાં આવ્યું છે. જેઓ ગેરકાયદેસર રીતે ભારતમાં પ્રવેશ્યા છે એવા વિદેશીઓના દેશનિકાલનો મુદ્દો ભારત સરકારે બાંગ્લાદેશ સરકાર સમક્ષ ઉઠાવવો આવશ્યક છે, જેથી યોગ્ય નીતિ વિકસાવી શકાય અને આવા ઘોષિત વિદેશીઓના દેશનિકાલની પ્રક્રિયા વધુ સરળ અને ઉપદ્રવરહિત બની શકે.

૩.૧. કલમ ૬

૩.૧.૧. આસામ કરારની કલમ ૬ મુજબ, આસામી લોકોની સાંસ્કૃતિક, સામાજિક અને ભાષાકીય ઓળખ તથા વારસાનું રક્ષણ, સંરક્ષણ અને પ્રોત્સાહન કરવા માટે યોગ્ય હોય તેવી બંધારણીય, ધારાસભ્ય અને વહીવટી સુરક્ષાઓ પ્રદાન કરવામાં આવશે. આ હેતુસર આસામ સરકારે અગાઉ તા. ૧૯મી ઑક્ટોબર ૨૦૦૬ની અધિસૂચના નં. આઈ.એ.એ. ૫૧/૨૦૦૫/૨૯ દ્વારા આસામ કરારની કલમ ૬ના અમલીકરણ સાથે સંબંધિત તમામ મુદ્દાઓની, જેમાં 'આસામી લોકો'ની વ્યાખ્યાનો પણ સમાવેશ થાય છે, તપાસ કરવા માટે કલમ ૬ માટે મંત્રીઓની સમિતિ રચી હતી. આ સમિતિએ ઘણી બેઠકો યોજી હતી અને રાજકીય પક્ષોને પણ મળી હતી.

'આસામી લોકો'ની વ્યાખ્યા અંગે વિવિધ રાજકીય પક્ષો, સાહિત્ય સભાઓ, યુવા સંસ્થાઓ, વિદ્યાર્થી મંડળો વગેરેના અભિપ્રાયો તેણે મંગાવ્યા હતા અને તે અંગે વિચારવિમર્શ કર્યો હતો. વર્તમાન સરકારે મે ૨૦૧૧માં કાર્યભાર સંભાળ્યા પછી, જુલાઈ ૨૦૧૧માં અન્ય બાબતો ઉપરાંત આસામ કરારની કલમ ૬ના અમલીકરણના મુદ્દાનો વ્યવહાર કરવા માટે મંત્રિમંડળની ઉપસમિતિ રચવામાં આવી હતી. સમગ્ર મુદ્દો હાલ મંત્રિમંડળની ઉપસમિતિની તપાસ હેઠળ છે.

૩.૧.૨. શ્રીમંત શંકરદેવ કલાશેત્ર કોમ્પ્લેક્સ નામનું એક સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર ગુવાહાટી ખાતે રૂ. ૧૮.૮૫ કરોડના ખર્ચે ૧૯૯૨માં સ્થાપવામાં આવ્યું છે. તેમાંમાંથી રૂ. ૩.૧૫ કરોડની રકમ ૧૯૯૧–૧૯૯૫ દરમિયાન ખર્ચવામાં આવી હતી અને બાકીની રૂ. ૧૫.૭૫ કરોડની રકમ ૧૯૯૬–૨૦૦૦ દરમિયાન ખર્ચવામાં આવી હતી. ગુવાહાટી ખાતે સ્થિત જ્યોતિ ચિત્રાબન ફિલ્મ સ્ટુડિયોનું આધુનિકીકરણ (તબક્કો ૧ અને ૨) રૂ. ૮.૭૯ કરોડના ખર્ચે કરવામાં આવ્યું છે, જેમાંથી રૂ. ૪.૭૯ કરોડ ૧૯૯૮–૨૦૦૦ દરમિયાન ખર્ચવામાં આવ્યા હતા અને રૂ. ૪.૨૦ કરોડ ૨૦૦૧–૨૦૦૩ દરમિયાન ખર્ચવામાં આવ્યા હતા. જ્યોતિ ચિત્રાબન ફિલ્મ સ્ટુડિયોના આધુનિકીકરણના તબક્કા ૩ (ભાગ ૧) માટે રૂ. ૧૦

કરોડની મંજૂરી ભારત સરકાર દ્વારા ૨૦૦૭માં પણ આપવામાં આવી છે. ભારત સરકાર દ્વારા રૂા. ૧૦.૦૦ કરોડ મુક્ત કરવામાં આવ્યાના અનુસંધાને, યોજના અમલમાં મૂકી રહેલી જ્યોતિ ચિત્રાબન ફિલ્મ સ્ટુડિયો સોસાયટી (જેસીએફએસએસ) ને રાજ્ય સરકારે અગાઉથી જ રૂા. ૬.૬૬ કરોડની મંજૂરી આપી દીધી છે. પ્રકલ્પના અમલીકરણ માટે એક તકનીકી સમિતિ તથા એક મોનીટરીંગ અને દેખરેખ સમિતિની રચના કરવામાં આવી છે. અત્યાર સુધીમાં અંદાજે રૂા. ૨.૬૪ કરોડની રકમ ખર્ચવામાં આવી છે અને કામો પ્રગતિ હેઠળ છે.

૩.૧.૩. પોઆ–મક્કા, હાજો ખાતે આવેલા બે સ્મારકો તથા ઊર્વરસી પુરાતત્ત્વીય સ્થળ, જે અનુક્રમે ૧૯૧૯ અને ૧૯૧૮માં ભારતીય પુરાતત્ત્વ સર્વેક્ષણ દ્વારા પોતાના તાબામાં લેવાયા હતા, તેના ઉપરાંત ભારતીય પુરાતત્ત્વ સર્વેક્ષણે ૨૦૦૫માં તેમના સંરક્ષણ માટે વધુ ત્રણ સ્મારકો હાથ ધર્યાં છે. આ સ્મારકો છે હયગ્રીવ માધવ મંદિર, હાજો, કેદાર મંદિર, હાજો અને ગણેશ મંદિર, હાજો.

૩.૧.૪. આસામ સરકારે આસામમાં આવેલા ઐતિહાસિક સ્મારકો અને પુરાતત્વીય સ્થળોના વિકાસનો ઉપક્રમ પણ હાથ ધર્યો છે. વર્ષ ૨૦૦૯–૧૦ દરમિયાન, રૂપિયા ૨.૦૦ કરોડના ખર્ચે ત્રણ

ઐતિહાસિક સ્મારકો અને પુરાતત્વીય સ્થળોને હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા અને વર્ષ ૨૦૧૦–૧૧ દરમિયાન રૂપિયા ૫.૦૦ કરોડના ખર્ચે અન્ય ૮ને હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા. વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩ દરમિયાન આસામમાં વધુ ઐતિહાસિક સ્મારકો અને પુરાતત્વીય સ્થળોના વિકાસને હાથ ધરવા માટે રૂપિયા ૫.૦૦ કરોડની રકમ ફાળવવામાં આવી છે.

૩.૧.૫. આસામ સરકારે આસામમાં સત્રોના સંરક્ષણ, જતન અને વિકાસનું કાર્ય પણ હાથ ધર્યું છે. વર્ષ ૨૦૦૯–૧૦ દરમિયાન રૂ. ૩.૦૦ કરોડ માટે ત્રણ સત્રોને હાથ ધરવામાં આવ્યા હતા અને વર્ષ ૨૦૧૧–૧૨ દરમિયાન આસામમાં ૮૭ સત્રોના સંરક્ષણ, જતન અને વિકાસ માટે રૂ. ૧૦.૦૦ કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. આસામમાં ૮૫ સત્રોના સંરક્ષણ, જતન અને વિકાસ માટે વર્ષ ૨૦૧૨–૧૩ દરમિયાન રૂ. ૧૫.૦૦ કરોડની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે.

૩.૧.૬. જવાનોર્લાલ નેહરુ યુનિવર્સિટીની કાર્યકારી પરિષદે વર્ષ ૨૦૦૭ માં યુનિવર્સિટીના ભારતીય ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ અભ્યાસ કેન્દ્રમાં આસામી અધ્યાપનપીઠની સ્થાપનાને મંજૂરી આપી છે.

૩.૪. કલમો ૯.૧ અને ૯.૨

૩.૪.૧. સરહદી વાડબંધી અને સરહદી માર્ગો

૩.૪.૧.૧. આસામ સાથેની ઇન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદની લંબાઈ ૨૬૭.૩૦ કિ.મી. છે. તેમાંમાંથી ૨૨૩.૦૬૮ કિ.મી. જમીની સરહદ છે અને ૪૪.૨૩૨ કિ.મી. નદીના વિસ્તારો તેમજ નદીની સરહદ પારના અન્ય અશક્ય ખાલી ભાગો છે. ૪૪.૨૩૨ કિ.મી.માંથી બ્રહ્મપુત્રા નદીનો ૩૨.૭૫૦ કિ.મી.નો વિસ્તાર ધુબ્રી જિલ્લામાં આવેલો છે. નદીની સરહદના વિસ્તારોની વિગત અનુબંધક–૧૨ માં આપવામાં આવી છે. માર્ગો અને વાડ માત્ર જમીની સરહદ પર જ ઉભા કરવામાં આવ્યા છે અને ૪૪.૨૩૨ કિ.મી.નો ભાગ અવાડિત છે.

૩.૪.૧.૨. માર્ગો અને વાડના બાંધકામનું કાર્ય ભૂમિ સરહદ પર ત્રણ તબક્કામાં હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. તબક્કા–૧ માં, નવા માર્ગો અને વાડના બાંધકામનું કાર્ય અસામ પી.ડબ્લ્યુ.ડી. દ્વારા ૧૯૮૬ માં હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું અને તે કાર્ય ૨૦૦૩ માં પૂર્ણ થયું હતું. તબક્કા–૨ માં, બાકી રહેલા નવા માર્ગો અને વાડના બાંધકામનું કાર્ય અસામ પી.ડબ્લ્યુ.ડી. દ્વારા ૨૦૦૦–૦૧ માં હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. અનુસંધાને, તબક્કા–૨ ના આ કાર્યોના કેટલાક ભાગો

અસામ પી.ડબ્લ્યુ.ડી. દ્વારા નેશનલ બિલ્ડિંગ કન્સ્ટ્રક્શન કોર્પોરેશન (એન.બી.સી.સી.) ને સોંપવામાં આવ્યા હતા. અસામ પી.ડબ્લ્યુ.ડી.એ તેના કાર્યો લગભગ પૂર્ણ કરી દીધા છે, જ્યારે એન.બી.સી.સી.ના કાર્યો પ્રગતિમાં છે. તબક્કા–૩ હેઠળ, તબક્કા–૧ માં બાંધવામાં આવેલી વાડના પુનર્નિર્માણનું કાર્ય ૨૦૦૬–૦૭ થી એન.બી.સી.સી. અને એન.પી.સી.સી. (નેશનલ પ્રોજેક્ટ્સ કન્સ્ટ્રક્શન કોર્પોરેશન) મારફતે હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. એન.બી.સી.સી.એ તેને તબક્કા–૩ હેઠળ સોંપવામાં આવેલા કાર્યો પૂર્ણ કર્યા છે, જ્યારે એન.પી.સી.સી.ના કાર્યો પ્રગતિમાં છે.

૩.૪.૧.૩ તબક્કા– ૧ અને ૨ હેઠળ કુલ ૨૨૮.૧૧૮ કિ.મી. નવી વાડબંધીને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જેમાંથી ક્ષેત્રની પરિસ્થિતિઓના આધારે વાસ્તવમાં આવશ્યક લંબાઈ ૨૨૪.૬૯૪ કિ.મી. હતી. તેના મુકાબલે ૨૧૮.૧૭૦ કિ.મી. વાડબંધી (૯૭.૧%) પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. આંતરરાષ્ટ્રીય વિવાદને કારણે કરીમગંજ જિલ્લામાં લાથીટિલા– દુમાબારી વિસ્તારમાં ૨.૮૭૪ કિ.મી.નો પટ્ટો હાથ ધરવામાં આવી શક્યો નથી. ૧૫૦ મીટર વાડબંધી સંબંધિત કામો અસોમ પી.ડબલ્યુ.ડી. દ્વારા પ્રગતિમાં છે. તે અન્ય બાબતો ઉપરાંત બે પુલોના પહોંચ માર્ગો સાથે સંબંધિત છે

અને ૩૧, ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ સુધીમાં પૂર્ણ કરવાનો લક્ષ્યાંક રાખવામાં આવ્યો છે. કરીમગંજ શહેરમાં ૩.૫૦ કિ.મી. લંબાઈનો ભાગ અગાઉ હાથ ધરવામાં આવી શક્યો નહોતો કારણ કે તે બાંગ્લાદેશ સીમાથી ૧૫૦ મીટરની અંદર હતો. હવે કરીમગંજ શહેરમાં આ પટ્ટામાં એકલ વાડબંધી હાથ ધરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે, જેના માટે એન.બી.સી.સી. દ્વારા કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી છે.

૩.૪.૧.૪. તબક્કા– ૧ અને ૨ હેઠળ કુલ ૨૫૧.૫૫૮ કિ.મી. નવા રસ્તાઓને મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જેમાંથી ક્ષેત્રની પરિસ્થિતિઓના આધારે વાસ્તવમાં આવશ્યક લંબાઈ ૨૪૬.૦૭૩ કિ.મી. હતી. તેના મુકાબલે ૨૩૪.૧૫૩ કિ.મી. રસ્તાઓનું (૯૫.૧૬%) કામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. આસામ પી.ડબલ્યુ.ડી. દ્વારા હજુ ૬૦ મીટર રસ્તાનું કામ પૂર્ણ કરવાનું બાકી છે, જેને ૩૧મી ડિસેમ્બર ૨૦૧૨ સુધીમાં પૂર્ણ કરવાનો લક્ષ્યાંક રાખવામાં આવ્યો છે. એન.બી.સી.સી. દ્વારા હજુ ૧૧.૮૬ કિ.મી. રસ્તાનું કામ પૂર્ણ કરવાનું બાકી છે, જેમાંથી ૩.૫૦ કિ.મી. કરીમગંજ ટાઉન સંબંધિત છે, જ્યાં કામ હજી શરૂ કરવાનું બાકી છે, અને ૮.૩૬ કિ.મી. ધુબરી જિલ્લામાં આવેલા મસાલાબારી વિસ્તાર સંબંધિત છે, જ્યાં કામ પ્રગતિમાં છે અને આ વર્ષ દરમિયાન પૂર્ણ થવાનું નિર્ધારિત છે.

૩.૪.૧.૫. તબક્કો–૧ હેઠળના પુનર્નિર્માણ વાડકામના કુલ ૧૪૪.૯૬૧ કિ.મી.ને તબક્કો–૩ હેઠળ મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જેમાંથી ક્ષેત્ર પરિસ્થિતિઓના આધારે વાસ્તવમાં આવશ્યક લંબાઈ ૧૩૪.૭૨૭ કિ.મી. હતી. તેના મુકાબલે ૧૨૧.૭૦૭ કિ.મી. (૯૦.૩૪%) કામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. એનબીસીસીએ તેને સોંપવામાં આવેલ તમામ કામ પૂર્ણ કરી દીધાં છે. એનપીસીસી દ્વારા બાંધવામાં આવી રહેલા ૧૩.૦૨૦ કિ.મી. વાડકામ અંગેનું કામ પ્રગતિમાં છે, જેને ૩૧મી માર્ચ ૨૦૧૩ સુધી પૂર્ણ કરવાનું લક્ષ્યાંક રાખવામાં આવ્યું છે. ભારત સરકારે વાડકામ યોજનાના તબક્કો–૩ને મંજૂરી આપી છે, જેમાં તબક્કો–૧ હેઠળ બાંધવામાં આવેલ સમગ્ર વાડકામને બદલી મૂકવા માટે ડબલ કૉઇલ વાયર વાડકામ સાથે કન્સર્ટિના વાપરવાનો સમાવેશ થાય છે. આસામના મુખ્ય પ્રધાનના સતત પ્રયત્નોના પરિણામે, તબક્કો ૨નું વાડકામ ડબલ પંક્તિરૂપે રચાયું હતું, જેમાં કન્સર્ટિના સાથે ડબલ કૉઇલ વાયરનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે તેના વિપરીત તબક્કો ૧નું વાડકામ માત્ર એકલી પંક્તિનું હતું. આસામના મુખ્ય પ્રધાને વર્ષ ૨૦૦૪માં સંઘ ગૃહ મંત્રીને લખેલ ડી.ઓ. પત્રની નકલ અનુબંધક ૧૩ તરીકે મૂકવામાં આવી છે.

૩.૪.૧.૬. આસામ પી.ડબલ્યુ.ડી. દ્વારા ૧૯૮૬થી કરવામાં આવેલા તબક્કો ૧ અને ૨ના કાર્યો અંગે સમયગાળા મુજબની સિદ્ધિ અનુસૂચિ–૧૪માં આપવામાં આવી છે અને તમામ એજન્સીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા કાર્યો અનુસૂચિ– ૧૫માં આપવામાં આવ્યા છે. તમામ એજન્સીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલા કાર્યોનો સારાંશ નીચેના કોષ્ટકમાં આપવામાં આવ્યો છે:

તબક્કો–૧ અને તબક્કો–૨ હેઠળની પ્રગતિ (વાડબંધી)

(કિ.મી.માં)

તબક્કો	મંજૂર/વાસ્તવિક લંબાઈ	વાસ્તવિક આવશ્યકતા	પૂર્ણ થયેલ	વિવાદિત	શેષ
તબક્કો–૧	૧૫૦.૫૫	૧૪૭.૧૭	૧૪૪.૩	૨.૮૭	૦
તબક્કો–૨	૭૭.૫૭	૭૭.૫૨	૭૩.૮૭	૦	૩.૬૫
તબક્કો–૧ અને ૨	૨૨૮.૧૨	૨૨૪.૬૯	૨૧૮.૧૭	૨.૮૭	૩.૬૫

૩.૪.૧.૭ જ્યારે આસામે તબક્કો ૧ અને ૨ હેઠળ પોતાની વાડબંધી યોજના લગભગ પૂર્ણ કરી દીધી છે અને આશરે ૯૭% કામ પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું છે, ત્યારે બાંગ્લાદેશની સરહદ લાગતા અન્ય રાજ્યોમાં કામ, નીચે દર્શાવ્યા મુજબ, પાછળ પડી રહ્યું છે:

રાજ્ય	તબક્કા–૧ અને ૨ હેઠળ મંજુર કરાયેલ સરહદી વાડબંધીની કુલ લંબાઈ	તબક્કા–૧ અને ૨ હેઠળ પૂર્ણ કરાયેલ સરહદી વાડબંધીની કુલ લંબાઈ	પૂર્ણતા ટકાવારી
પશ્ચિમ બંગાળ	૧૫૨૮ કિમી	૧૨૨૨ કિમી	૮૦%
મેઘાલય	૪૭૦.૨૩ કિમી	૩૮૦.૦૬ કિમી	૮૧%
ત્રિપુરા	૮૫૬ કિ.મી.	૭૩૦.૫૦ કિમી	૮૫%
મિઝોરમ	૩૫૨.૩૨ કિમી	૨૦૬.૮૦ કિમી	૫૯%
અસમ	૨૨૪.૬૯ કિમી	૨૧૮.૧૭ કિમી	૯૭%

૩.૪.૧.૮. આસામ–બાંગ્લાદેશ સરહદનો હાલનો કુલ બિન–વાડબંધ ભાગ નીચેના કોષ્ટકમાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે:

૧.	નદીના ભાગો અને અન્ય અકાર્યક્ષમ નદીની સરહદ પારના ખાલી ભાગો	૪૪.૨૩	
	વાડ વિનાની નદીય સરહદ		૪૪.૨૩
૨.	ફેઝ–૨ નું વાડબાંધકામ જે એ.પી.ડબલ્યુ.ડી. અને એન.બી.સી.સી. દ્વારા		૩.૬૫

	હજી સુધી પૂર્ણ કરવાનું બાકી છે		
૩.	લાઠિલા–ડુમ્બારી ખાતેની વિવાદિત જમીન	૨.૮૭	
૪.	તબક્કો–૧ માં અગાઉ પૂર્ણ કરાયેલ વાડ, હવે એન.પી.સી.સી. દ્વારા પુનર્નિર્માણ હેઠળ છે અને હજુ સુધી પૂર્ણ થવાનું બાકી છે	૧૩.૦૨	
૫.	વાડ વિનાની જમીની સરહદ		૧૯.૫૫
	કુલ વાડ વિનાની લંબાઈ સાથે આસામ–બાંગ્લાદેશ સરહદ:		૬૩.૭૯

૩.૪.૨. સીમા પેટ્રોલિંગ અને રક્ષણ

૩.૪.૨.૧. સરહદી પ્રભુત્વ મજબૂત બનાવવા તથા ઘુસણખોરી અને ગેરકાયદેસર નિષ્ક્રમણ સહિતના કોઈપણ આંતરસરહદી ગુનાઓને અટકાવવા માટે, ૨૦૦૧ પછી ઈન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદના આસામ ભાગમાં ૧૧ નવા બીઓપીઓ સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા છે. વધુ બીએસએફ દળોની તહેનાત કરવામાં આવી છે અને નદીકાંઠાની સરહદી વિસ્તારોમાં વોટર વિંગના કર્મચારીઓને ચોવીસે કલાક ફરજ પર સક્રિય રાખવામાં આવ્યા છે. વર્તમાનમાં બીએસએફ અને રાજ્ય પોલીસ સંયુક્ત રીતે સરહદ પર પેટ્રોલિંગ કરી રહ્યા છે. ઈન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદના રક્ષણ માટે (આસામ ભાગ) બીએસએફની કુલ ૬ બટાલિયન તહેનાત કરવામાં આવી છે. હાલમાં ૯૧ બીઓપીઓ છે અને બે બીઓપી વચ્ચેનું અંતર ઘટાડવામાં આવ્યું છે. સરહદ પર વધુ સારી દેખરેખ માટે બીએસએફ દ્વારા નાઈટ વિઝન

ઉપકરણો, થર્મલ સૂચક યંત્રો અને રડારનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. રાજ્ય પોલીસ પાસે પણ સુરક્ષાની બીજી પંક્તિ પૂરી પાડવા માટે બીઓપીઓ છે. વિદેશીઓની શોધખોળ અને દેશનિકાલના હેતુ માટે સરકારની યાંત્રિક વ્યવસ્થાને મજબૂત બનાવવા, ભારત સરકાર દ્વારા પીઆઈએફ યોજનાના અંતર્ગત વિવિધ હોદ્દાઓમાં ૧,૨૮૦ વધારાની જગ્યાઓ મંજૂર કરવામાં આવી છે. આ ૧,૨૮૦ જગ્યાઓ સહિત, આસામ પોલીસ બોર્ડર ઓર્ગેનાઈઝેશનની વિવિધ હોદ્દાઓમાં પોલીસ કર્મચારીઓની કુલ મંજૂર સંખ્યા ૪,૦૦૨ છે.

૩.૪.૩. અસુરક્ષિત નદીકાંઠા વિસ્તારો મારફતે ઘૂસણખોરી અટકાવવા માટેની સમિતિ

૩.૪.૩.૧ જમીની સરહદ પર વાડબંધી પૂર્ણ કરવા માટે કરવામાં આવેલી કાર્યવાહીનો વિગતવાર ઉલ્લેખ ઉપર કરવામાં આવ્યો છે. નદીપ્રવાહવાળા વિસ્તારોમાંથી તથા નદીની સરહદ ઉપર આવેલા અન્ય અકાર્યક્ષમ ખાલીઓમાંથી ઘુસણખોરી અટકાવવામાં આવે તેની ખાતરી કરવા માટે પણ પહેલ કરવામાં આવી છે. આ હેતુથી, આસામના રાજ્યપાલે આસામ–બાંગ્લાદેશ સરહદ પરના અસુરક્ષિત નદીકાંઠાના વિસ્તારો મારફતે થતી ઘુસણખોરી રોકવા માટેના ઉપાયો અને સાધનોની તપાસ કરી ભલામણ કરવા અંગે ૧૨મી સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૧ની સૂચના નં. નં. ૧એએ ૫૬/૨૦૧૧/૧ દ્વારા

એક સમિતિની રચના કરી હતી. સમિતિએ ઑક્ટોબર ૨૦૧૧માં ધુબ્રી જિલ્લાના નદીકાંઠાના સરહદી વિસ્તારોની અને નવેમ્બર ૨૦૧૧માં કરીમગંજ તથા કછાર જિલ્લાઓના નદીકાંઠાના સરહદી વિસ્તારોની મુલાકાત લીધી હતી. આ મુલાકાતો દરમિયાન બીએસએફ તથા અન્ય સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓ સાથે વિસ્તૃત ચર્ચાઓ કરવામાં આવી હતી. આવા નદીકાંઠાના વિસ્તારો મારફતે ઘુસણખોરી અટકાવવા માટેના વિવિધ તકનીકી વિકલ્પો હાલમાં વિચારાધીન છે.

૩.૪.૪. પૂર પ્રકાશ વ્યવસ્થા

૩.૪.૪.૧. રાત્રિના સમય દરમિયાન આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની યોગ્ય ચાકચિકી શક્ય બને તે માટે સમગ્ર આસામ–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર ફ્લડલાઈટિંગની વ્યવસ્થા ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે. આસામમાં ફ્લડલાઈટિંગના કામો સી.પી.ડબ્લ્યુ.ડી. દ્વારા અમલમાં મૂકવામાં આવી રહ્યા છે. આ કામો ગુવાહાટી ક્ષેત્ર અને સિલચર ક્ષેત્ર વચ્ચે વહેંચવામાં આવ્યા છે અને તેની કુલ લંબાઈ ૨૧૩.૭૪ કિમી થાય છે. ગુવાહાટી ક્ષેત્રમાં ધુબ્રી ઉપ–ક્ષેત્રમાં ૩૭.૬૦ કિમીનો વિસ્તાર અને મનકાચર ઉપ–ક્ષેત્રમાં ૪૩.૭૪ કિમીનો વિસ્તાર સમાવેશ પામે છે. આ બન્ને ઉપ–ક્ષેત્રોમાં કામ શરૂ થઈ ગયું છે અને તે ૨૦૧૨–૧૩ દરમિયાન પૂર્ણ થવાનું

આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. સિલચર ક્ષેત્રમાં ત્રણ ઉપ–ક્ષેત્રોનો સમાવેશ થાય છે. પ્રથમ ઉપ–ક્ષેત્ર સંબંધિત, બી.પી. નં. ૧૩૩૮ થી ૧૩૫૬ અને ૬૮૦૬૩૫ સુધીના ૪૦.૫૦ કિમી માટેના કામો શરૂ થઈ ગયા છે અને તે ૨૦૧૨–૧૩ દરમિયાન પૂર્ણ થવાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. બાકીના બે ઉપ–ક્ષેત્રો સંબંધિત, અનુક્રમે ૪૬.૭૦ કિમી અને ૪૫.૫૦ કિમીના વિસ્તારો ધરાવતા કામો હજી શરૂ થવાના બાકી છે અને તે ૨૦૧૩–૧૪ દરમિયાન પૂર્ણ થવાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે.

૩.૫. કલમ ૧૦

૩.૫.૧. આસામના સંરક્ષિત પટ્ટાઓ અને બ્લોકોમાં જમીન વહીવટ, આસામ જમીન અને મહેસૂલ નિયમન, ૧૮૮૬ ના ભાગ ૧૦ તથા તે હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોની જોગવાઈઓ અનુસાર કરવામાં આવે છે. અતિક્રમણ દૂર કરવા માટે સતત ધોરણે પગલાં લેવામાં આવે છે.

૪.૨ કેસોની શોધખોળ અને નિકાલમાં પ્રગતિ

૪.૨.૧. છેલ્લા ૧૧ વર્ષ દરમિયાન શોધી કાઢવામાં આવેલા કેસોની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. આ સમયગાળા દરમિયાન કેસોના નિકાલમાં પણ મહત્ત્વપૂર્ણ વધારો દર્શાયો છે. નીચેની

કોષ્ટક વિદેશીઓ ટ્રિબ્યુનલ અને આઈ.એમ.ડી.ટી. દ્વારા નોંધાયેલા અને નિકાલ કરાયેલા કેસોનું તુલનાત્મક ચિત્ર પ્રદાન કરે છે:

વિદેશીઓનું ટ્રિબ્યુનલ અને આઈએમડિટી

અવધિ	**મોકલેલ કેસો**	**નિકાલ કરાયેલા કેસો**
૧૯૮૫–૨૦૦૦	૮૦૨૫૨	૪૩૬૩૧
૨૦૦૧–જુલાઈ, ૨૦૧૨	૧૪૦૭૫૮	૫૩૪૫૨

૪.૨.૨. એવું જોઈ શકાય છે કે ૨૦૦૧–૨૦૧૨ ના ૧૦ વર્ષના સમયગાળામાં થયેલી પ્રગતિ ૧૯૮૫ થી ૨૦૦૦ ના ૧૫ વર્ષના સમયગાળામાં થયેલી પ્રગતિ કરતાં ઘણું વધુ છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખતાં કે નિકાલની વ્યવસ્થા એક ન્યાયિક પ્રક્રિયા છે અને તે ન્યાયિક પુનઃપરીક્ષણને પણ આધીન છે, કેસોના નિકાલની ગતિ વિદેશી ન્યાયાધિકરણોમાં નોંધાયેલા કેસોની સંખ્યાની સાથે તાલમેલ રાખી શકી નથી. તેથી, ન્યાયાધિકરણોમાં કેસોની સંચિત બાકીગીરીનું પ્રમાણ મોટું થયું છે, જેને વિશેષ પગલાં દ્વારા સંબોધિત કરવાની જરૂર છે.

૪.૩. શોધખોળ અને દેશનિકાલ માટેની યાંત્રિક વ્યવસ્થાને સશક્ત બનાવવી

૪.૩.૧. નદી માર્ગો દ્વારા રાજ્યમાં ઘૂસણખોરી અટકાવવા માટે રિવર પોલીસ સંગઠન હેઠળ ૪ (ચાર) રિવર પોલીસ સ્ટેશનો અને ૭ (સાત) રિવર પોલીસ આઉટ પોસ્ટો સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. ઉપરાંત, રિવર પોલીસ માટે નવી આઈ.આર. બટાલિયન પણ ઉભી કરવામાં આવી છે અને આ નદીય બટાલિયનને જરૂરી સાધનો અને તાલીમ પૂરી પાડવા માટે પગલાં લેવામાં આવી રહ્યા છે. આસામ પોલીસ બોર્ડર સંગઠને ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરોની ઓળખ માટે આસામના ૧૭ જિલ્લાઓના ઘૂસણખોરીગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં ૧૫૯ ચોકી મથકો સ્થાપિત કર્યા છે.

૪.૩.૨. પી.આઈ.એફ. યોજનાના હેઠળ રોજગાર પામેલા ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને નિયમિત સરકારી સેવકોનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે જેથી તેઓ રોજગારની અનિશ્ચિતતાઓનો ભોગ ન બને. સરકાર દ્વારા ૧૯૮૮થી તહેનાત આ ભૂતપૂર્વ સૈનિકોને ૨૦૧૧–૮૦૧૨ દરમિયાન બાકી ચૂકવણીરૂપે રૂપિયા ૨૨ કરોડથી વધુ રકમ ચૂકવવામાં આવી છે.

૪.૩.૩. ૧૯૬૪ થી ૨૦૦૫ દરમિયાન વિદેશીઓના ટ્રિબ્યુનલ્સની સંખ્યા ૪ અને ૧૧ વચ્ચે હતી, જે ૨૦૦૯માં વધીને ૩૬ ટ્રિબ્યુનલ્સ થઈ છે. તે બધાને કાર્યરત બનાવવામાં આવ્યા છે. એફ.ટી.ના સ્ટાફની સેવા શરતોને નિયંત્રિત કરતા માનક કર્મચારી રચના માળખા અને સેવા આદેશની સૂચના પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે. કામના ભારને આધારે વધારાના સ્ટાફની જોગવાઈ કરવા માટેનો પ્રસ્તાવ મંજૂરી માટે એમ.એચ.એ. સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ખાલી સ્ટાફ પદ પર નિમણૂક કરવાની સત્તા ડેપ્યુટી કમિશનરની અધ્યક્ષતાવાળા બોર્ડ દ્વારા પારદર્શક પસંદગી પ્રક્રિયાના આધારે એફ.ટી.ના સભ્યને સોંપવામાં આવી છે.

૪.૩.૪. સભ્યોની નિમણૂક માટે નવી શરતો અને નિયમો જાહેર કરવામાં આવ્યા છે જેથી સેવાની શરતો આકર્ષક બને. ઉપરની વયમર્યાદા ૬૫ થી વધારીને ૬૭ વર્ષ કરવામાં આવી છે, અને વાહન, ઓર્ડરલી પિયનો વગેરે જેવી અન્ય સુવિધાઓ પ્રદાન કરવા ઉપરાંત પરિશ્રમિકને વધુ આકર્ષક બનાવવામાં આવ્યું છે. તેના પરિણામે વિદેશી ટ્રિબ્યુનલોના ન્યાયિક સભ્યોની ખાલી જગ્યાઓની સ્થિતિમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો થયો છે – ૩૩ સભ્યો કાર્યરત છે અને ૧૦૦ % ભરતી હાંસલ કરવા માટે અન્ય ૪ અરજીઓ પ્રક્રિયામાં છે.

નોંધવામાં આવે છે કે ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૧ સુધી વિદેશી ટ્રિબ્યુનલના સભ્યોની ખાલી જગ્યાઓ ૧૩ જેટલી હતી. આસામ સરકારને અન્ય રાજ્યોની વડી અદાલતોના રજિસ્ટ્રારો પાસેથી ૭ નામનિર્દેશનો પણ પ્રાપ્ત થયા છે અને રાજ્ય બહારથી અત્યાર સુધી ૩ સભ્યોની નિમણૂક કરવામાં આવી છે. રાજ્યમાં યોગ્ય ન્યાયિક અધિકારીઓનો અભાવ છે અને સભ્યોના બધા હોદ્દા ભરવા માટે તમામ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા છે. ટ્રિબ્યુનલોની સંખ્યા વધારવાના અમારા પ્રયત્નોમાં આ સૌથી મોટો અવરોધ છે.

૪.૩.૫. વિદેશી ટ્રિબ્યુનલોના કાર્યાલયીય અવસંરચનામાં કમ્પ્યુટર, પ્રિન્ટર, ટેલિફોન, ફેક્સ, ફોટોકોપિયર વગેરે ઉપલબ્ધ કરાવી સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. આસામ સરકાર તમામ વિદેશી ટ્રિબ્યુનલ માટે કાર્યાલયીય જગ્યા સહિતની અપૂરતી અવસંરચનાની મર્યાદાઓ દૂર કરવા માટે તમામ પ્રયત્નો કરી રહી છે.

પરિશિષ્ટ – ૫

(નકલ)

શ્રી એસ.પી. હઝારિકા, એ.સી.એસ., આસામ સરકારના નાયબ સચિવ, રાજકીય વિભાગ, શિલોંગ તરફથી પોલીસ

મહાનિરીક્ષક, આસામ, શિલોંગને લખેલ તા. ૨૫મી જૂન, ૧૯૬૬ના રોજના પત્ર નં. પી.એલ.બી. ૧૭૧૧૬૪/૩૪ ની નકલ.

વિષય: પાક ઘૂસણખોરોના દેશનિકાલની પ્રક્રિયા

મને જણાવવા માટે નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યું છે કે દેશનિકાલની તાજી સ્થિતિની સમીક્ષા

મને કહેવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે ૧૯૬૧માં રજિસ્ટ્રાર જનરલ ઓફ સેન્સસ દ્વારા નક્કી કરાયેલા પાકિસ્તાની ઘુસણખોરોની તાજેતરની સ્થિતિની સમીક્ષા દર્શાવે છે કે આપણા રાજ્યમાં પાકિસ્તાની ઘુસણખોરોની કુલ સંખ્યા ૨,૨૦,૬૯૧ હતી. એવું લાગે છે કે ૧૯૬૧ થી ૩૧-૫-૬૬ સુધી, ૨,૧૫,૭૯૪ ઘુસણખોરો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે અને ૨,૧૫,૩૫૫ સામે દેશનિકાલ માટે નોટિસો બજાવવામાં આવી છે અથવા કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી છે. ચેક પોસ્ટ્સ દ્વારા પુષ્ટિ કરાયેલા આંકડા અનુસાર, આમાંથી ૧,૪૩,૪૩૮ લોકો પહેલાથી જ દેશ છોડી ચૂક્યા છે. બાકીની સંખ્યામાં જેમને નોટિસો બજાવવામાં આવી છે તેમાંથી લગભગ ૨૮,૯૯૯ લોકોએ અપીલ કરવાનું પસંદ કર્યું છે. એવું પણ માની શકાય છે કે જેમને દેશનિકાલની નોટિસ બજાવવામાં આવી હતી તે લગભગ ૨૫,૦૦૦ લોકો ચેક પોસ્ટ્સ સિવાયના માર્ગો દ્વારા

ગયા છે. ૧૯૬૧ ની વસ્તી ગણતરીના આધારે, જે ઘુસણખોરો શોધી કાઢવામાં આવ્યા છે પરંતુ દેશ છોડ્યો નથી તેમની સંખ્યા લગભગ ૪૦,૦૦૦ થશે અને કુદરતી વધારો, નવી ઘૂસણખોરી અને દેશનિકાલ કરાયેલા લોકોના પુનઃપ્રવેશથી થતી સંખ્યા લગભગ ૫,૦૦૦ થશે. આમાં આપણે આ સમયગાળા દરમિયાન કુદરતી વધારો, નવી ઘૂસણખોરી અને કેટલાક દેશનિકાલ કરાયેલા વ્યક્તિઓના પુનઃપ્રવેશથી થતી સંખ્યા ઉમેરવાની રહેશે. પરંતુ આવા લોકોની કુલ સંખ્યા વધુ ન હોવી જોઈએ. તેથી, શોધાયેલા કેસોની સંખ્યા ધીમે ધીમે ઘટી રહી છે. હવે, વધુને વધુ સીમાંત કેસ શોધી કાઢવામાં આવશે. તેથી, સમય આવી ગયો છે કે આપણે દેશનિકાલમાં વધુ કાળજી રાખવી પડશે.

ઉપરોક્ત પૃષ્ઠભૂમિના પ્રકાશમાં, સરકારનું માનવું છે કે હવેથી, દેશનિકાલના દરેક કેસમાં એવા કેસ મળવા જોઈએ જ્યાં સહેજ પણ શંકા હોય, દેશનિકાલની નોટિસ અનામત રાખવી જોઈએ નહીં, પરંતુ કાયદાની અદાલતમાં કાર્યવાહી શરૂ થવી જોઈએ અને કાયદાની અદાલતમાં ચુકાદાના આધારે દેશનિકાલની નોટિસ બજાવવામાં આવવી જોઈએ. જોકે, નીચેના શ્રેણીના કેસ કોર્ટના સંદર્ભ વિના દેશનિકાલની નોટિસની વોરંટ સેવા હશે:–

(૧) પાક પાસપોર્ટ ધરાવતી અને ભારતમાં ગેરકાયદેસર રીતે નિર્ધારિત અવધિ કરતાં વધુ રોકાયેલી વ્યક્તિ ;

(૨) એવી વ્યક્તિ જેને અગાઉ નિષ્કાસિત કરવામાં આવી હોય પરંતુ જેણે ગેરકાયદેસર રીતે ભારત દેશમાં પુનઃપ્રવેશ કર્યો હોય; અને

(૩) ભારતમાં પ્રવેશ કરનાર નવો ઘૂસણખોર.

આ શ્રેણીઓના કેસોમાં, દેશનિકાલ નોટિસની સેવા પછી, ટ્રિબ્યુનલની હાલની પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવશે.

તેથી, તમને વિનંતી છે કે તમે ઉપરોક્ત મુદ્દાઓ પર સરકારને જાણ કરીને સંબંધિત તમામ લોકોને જરૂરી સૂચનાઓ જારી કરો. આ સૂચનાઓનો હેતુ અમારા અધિકારીઓને શોધ અને દેશનિકાલના મામલે ચેતવણી આપવાનો છે અને તેનો અર્થ પાકિસ્તાની ઘૂસણખોરોની તકેદારી, શોધ અને દેશનિકાલના મામલે કોઈપણ પ્રકારની છૂટછાટ તરીકે ન લેવો જોઈએ.

ખાનગી

મેમો નં.પી.એ.(૭)/૬૨/૨૦૦ તારીખ, શિલોંગ તા.૨૯મી જૂન, ૧૯૬૬.

શ્રી એચ.કે. ભટ્ટાચાર્ય, આઈપીએસ (તમામ ડીઆઇજી/ એસપી)ને જાણ તથા જરૂરી કાર્યવાહી સારુ નકલ રવાના

એસડી/– બી.કે. બરુઆ,

પોલીસ મહાનિરીક્ષક, આસામ.

૩૯. એવું જણાશે કે સ્થાપિત કરવામાં આવેલા ટ્રિબ્યુનલ્સની સંખ્યા અત્યંત ઓછી છે, જેના પરિણામે આ ટ્રિબ્યુનલ્સ દ્વારા આપેલા નિર્ણયો ની સંખ્યા પણ અત્યંત ઓછી રહી છે. જાણવાની રસપ્રદ બાબત એ છે કે, જ્યાં ૧૯૬૧ થી ૧૯૬૫ દરમિયાન આસામમાંથી સ્થળાંતરિત વ્યક્તિઓના નિષ્કાસન અધિનિયમ, ૧૯૫૦ હેઠળ લગભગ ૧,૫૦,૦૦૦ વ્યક્તિઓને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યા હતા, ત્યાં ૧૯૮૫ થી આજદિન સુધી દેશનિકાલોની સંખ્યા ફક્ત અંદાજે ૨,૦૦૦ જેટલી હોવાનું જણાવવામાં આવે છે. આ દેશનિકાલ કરાયેલા લોકો પણ મોટા ભાગે, જો બધા નહીં તો, "પુશ બૅક્સ" જ છે, જેના પરિણામે આ જ દેશનિકાલ કરાયેલા લોકો સંપૂર્ણપણે છિદ્રાળુ સરહદ મારફતે દેશનિકાલ પછી ફરી પાછા આવી જાય છે.

૪૦. એ જોવામાં આવશે કે બાંગ્લાદેશ સાથેની સરહદનો આસામનો ભાગ ૨૬૭ કિ.મી. છે, જેમાંથી ૭૪ કિ.મી. નદીપ્રવાહી વિસ્તાર છે. અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે ભારત અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચેની સમગ્ર સરહદ અંદાજે ૪૦૦૦ કિ.મી.

છે. શ્વેતપત્ર દર્શાવે છે કે આસામ સાથેની સરહદના વિશાળ ભાગોમાં હજી સુધી ડબલ કોઇલ વાયર વાડબંધી કરવામાં આવી નથી, જેના કારણે સરહદ પાર કરવું સહેલું બની જાય છે. વધુમાં, અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે પશ્ચિમ બંગાળ તથા અન્ય ઉત્તર–પૂર્વીય રાજ્યો સાથેની સરહદના મોટાભાગના ભાગો પણ છિદ્રાળુ છે અને પાર કરવા માટે ખૂબ સહેલા છે.

૪૧. સ્વતંત્રતા પછી ૬૭ વર્ષ વીતી ગયા હોવા છતાં પૂર્વીય સરહદને છિદ્રાળુ કેમ રહેવા દેવામાં આવી છે તે સમજવામાં અમે અસમત છીએ. અમને વિશ્વસનીય રીતે જાણ કરવામાં આવી છે કે પાકિસ્તાન સાથેની સમગ્ર પશ્ચિમ સરહદ, જે ૩૩૦૦ કિલોમીટર લાંબી છે, તે માત્ર યોગ્ય રીતે વાડબંધી કરાયેલ જ નથી પરંતુ ત્યાં યોગ્ય રીતે માનવબળની પણ તહેનાતી કરવામાં આવી છે અને તે કોઈપણ બિંદુએ છિદ્રાળુ નથી.

૪૨. ઉપરોક્તના પ્રકાશમાં, અમે ભારત સંઘ અને આસામ રાજ્યને યોગ્ય નિર્દેશો જારી કરવાની આવશ્યકતાનો વિચાર કર્યો છે, જેથી બાંગ્લાદેશમાંથી દેશમાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશ અટકાવવા માટે અસરકારક પગલાં લેવામાં આવે; નાગરિકત્વ અધિનિયમની કલમ ૬(૩) અને (૪) ની જોગવાઈઓને અમલમાં મૂકવા માટે ૧.૧.૧૯૬૬ થી ૨૪.૩.૧૯૭૧ સુધીના પ્રવાહ સાથે સંબંધિત વિદેશીઓને શોધી કાઢવામાં આવે; અને ૨૫.૩.૧૯૭૧ પછી આસામ રાજ્યમાં આવેલા તમામ

ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરીઓને શોધી કાઢી તેમને દેશનિકાલ કરવામાં આવે. આવા કોઈપણ નિર્દેશો જારી કરતા પહેલાં, અમે ભારત સંઘ તથા આસામ રાજ્ય બંનેને આ બાબતમાં તેમના–તેમના અભિપ્રાયો તેમજ તેમના સૂચનો, જો કોઈ હોય, તે સોગંદનામાઓ દ્વારા રજૂ કરવા કહેવું યોગ્ય ગણ્યું હતું. ભારત સંઘ તેમજ આસામ રાજ્ય બંનેએ વિધિવત્ સત્તાધિકૃત અધિકારીઓ દ્વારા શપથપૂર્વક આપવામાં આવેલા સોગંદનામા દાખલ કરીને પ્રતિસાદ આપ્યો છે. અમે જણાવેલ સોગંદનામાઓની વિગતોનો નોંધ લીધો છે, જે દર્શાવે છે કે ભારત સંઘ અને રાજ્ય બંને, લેવામાં આવવાનાં જરૂરી પગલાં અંગે તેમજ આજદિન સુધી કરવામાં આવેલ કાર્યવાહી અંગે અને ભાવિમાં લેવાય તેવી જરૂરી નટપટિઓ અંગે, વ્યાપક રીતે સહમત છે. ભારત સંઘ દ્વારા દાખલ કરાયેલા સોગંદનામાની સંબંધિત વિગતો નીચે ઉતારવામાં આવે તો તે યોગ્ય રહેશે.

> "૫(૮). ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરને તપાસવા અને નિયંત્રિત કરવા માટે અસરકારક સરહદ રક્ષણ
>
> (૧) ભારત–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર બોર્ડર સિક્યુરિટી ફોર્સ (બીએસએફ) દ્વારા ૨૪x૭ સઘન પેટ્રોલિંગ.
>
> (૨) બાંગ્લાદેશી નાગરિકો ગેરકાયદેસર રીતે દેશમાં પ્રવેશ કરવામાં સફળ થાય છે તેવા સંવેદનશીલ વિસ્તારો/માર્ગોની ઓળખ ૧૫મી જાન્યુઆરી ૨૦૧૫ સુધીમાં કરવી. આવા સંવેદનશીલ વિસ્તારો/માર્ગોની ઓળખ થયા પછી, ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરી

માટે ઉપયોગમાં લેવાતા ઓળખાયેલા માર્ગો ઉપર આવેલા આવા સ્થળોએ સુરક્ષા અને સાવચેતી મજબૂત કરવામાં આવશે.

(૩) આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર જેમને રોકવામાં આવે છે તે વ્યક્તિઓને ત્યારે અને ત્યાં જ બાંગ્લાદેશ પરત મોકલવામાં આવશે.

(૪) ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરોની રાજ્ય પોલીસ દ્વારા બીએસએફના તે કર્મચારીઓની હાજરીમાં પૂછપરછ કરવામાં આવશે, જેઓ તેઓએ દેશમાં પ્રવેશ કરવા માટે અપનાવેલા માર્ગોની ઓળખ માટે દેશના પ્રદેશમાં પ્રવેશ કરવામાં સફળ થયા હોય. આવા માર્ગો/વિસ્તારો પર સુરક્ષા વધુ મજબૂત કરવામાં આવશે. જો કોઈ બીએસએફ કર્મચારી ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરોને આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પાર કરવામાં મદદરૂપ હોવાનું જણાશે, તો તેને કાયદા મુજબ દંડિત કરવામાં આવશે-. બીએસએફ તાત્કાલિક અસરથી તેની ગુપ્તચર શાખા મારફતે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર કડક નજર રાખશે.

(૫) ઉપરાંત, ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરી અંગે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પર નજીકથી ચોકી રાખવા તેમજ બીએસએફ સહિત સંબંધિત સત્તાધિકારીઓને અહેવાલ આપવા માટે ગુપ્તચર એજન્સીઓને તાત્કાલિક અસરથી સજ્જ કરવામાં આવશે.

(૬) સીમા વાડબંધી: ઇન્ડો–બાંગ્લાદેશ સીમાના ૩૩૨૬ કિ.મી. વિસ્તારમાં વાડબંધી કરવા, જેમાં નુકસાન પામેલી વાડની પુનઃસ્થાપના પણ સમાવેશ થાય છે, રૂપિયા ૬૩૩૭ કરોડની યોજનાને મંજૂરી આપવામાં આવી છે (સીમાની કુલ લંબાઈ ૪૦૯૬.૭ કિ.મી. છે, જેમાંથી ૨૯૮૦.૭ કિ.મી. જમીની સીમા છે અને ૧૧૧૬ કિ.મી. નદીય સીમા છે [નદીય સીમાની લંબાઈ ઋતુ પ્રમાણે બદલાતી રહે છે]). ૩૩૨૬ કિ.મી.માંથી ૨૮૨૮ કિ.મી.માં વાડબંધી પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. ૭૮.૮૦ કિ.મી. વિસ્તારમાં વાડબંધીના બાંધકામનું કામ પ્રગતિમાં છે, જે મે ૨૦૧૬ સુધીમાં પૂર્ણ થવાની સંભાવના છે. ૧૦૨.૪ કિ.મી. વિસ્તારમાં નીચાણવાળા/મુશ્કેલ ડુંગરાળ ભૂપ્રદેશને કારણે વાડબંધી શક્ય નથી. ૨૪.૨ કિ.મી.નું કામ અંદાજ/સુધારેલ અંદાજના તબક્કે છે. ભારત અને બાંગ્લાદેશ વચ્ચે ૧૯ કિ.મી. વિસ્તારમાં બાકી રહેલા સીમા–વિવાદોના કારણે, જે હજી ઉકેલવાના બાકી છે, વાડબંધીનું બાંધકામ પૂર્ણ થઈ શક્યું નથી. બાંગ્લાદેશ સાથેના સીમા–વિવાદો ઉકેલવા માટે કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી છે. ત્રિપુરા (૧૧ કિ.મી.), પશ્ચિમ બંગાળ (૮૬ કિ.મી.) અને આસામ (૩.૫ કિ.મી.) ની સંબંધિત રાજ્ય સરકારો દ્વારા જમીન અધિગ્રહણમાં વિલંબ થવાને કારણે ૧૮૮ કિ.મી. વિસ્તારમાં વાડબંધીનું કામ શરૂ

કરી શકાયું નથી. મેઘાલય રાજ્યના મામલે અગાઉ બાકી રહેલા જમીન અધિગ્રહણનો પ્રશ્ન અંદાજે ૧૩૫ કિ.મી. માટે હતો. તેમ છતાં, ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા સર્વોચ્ચ સ્તરે સતત સમજાવટના પ્રયાસોને કારણે, મામલો ભાગ્યે ઉકેલાયો અને ૨૩.૬૩ કિ.મી. સિવાયના એવા વિસ્તારોમાં વાડબંધી પૂર્ણ કરવામાં આવી છે, જેમાં કામ પ્રગતિમાં છે. હાલ મેઘાલયમાં અંદાજે ૮૭.૫ કિ.મી. માટે જમીન અધિગ્રહણ બાકી છે. વિવિધ સ્તરે વાડબંધીના બાંધકામ માટે જમીનનું ત્વરિત અધિગ્રહણ થાય તે માટે મેઘાલય, ત્રિપુરા, પશ્ચિમ બંગાળ અને આસામની રાજ્ય સરકારો સાથે આ બાબત ઉઠાવવામાં આવી છે. આ બાબતમાં તેમની સાથે નિયમિત અનુસરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે. ઉપરાંત, મિઝોરમના ડમ્પા ટાઈગર રિઝર્વ વિસ્તારમાં આવતા ૬૧.૬ કિ.મી. વિસ્તારમાં વાડ ઊભી કરવા માટે પર્યાવરણ/વન મંજૂરી પણ આવશ્યક છે. આ મુદ્દે ૧૨ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૪ના રોજ યોજાયેલી નૅશનલ બોર્ડ ઑફ વાઇલ્ડલાઇફ (એનબીડબ્લ્યુએલ) ની બેઠકમાં ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. એનબીડબ્લ્યુએલે કેટલીક શરતો સાથે યોજનાની ભલામણ કરી હતી. એનબીડબ્લ્યુએલ દ્વારા લાદવામાં આવેલી શરતોના પાલન માટે કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી છે. ભારત–બાંગ્લાદેશ સીમા સાથે વાડબંધીના બાંધકામનો વિરોધ કરતાં

મેઘાલયના લોકો દ્વારા ૨૪ કિ.મી. વિસ્તારમાં જાહેર વિરોધ ચાલુ છે. મેઘાલય રાજ્યને આ મુદ્દો ત્વરિત ઉકેલવા વિનંતી કરવામાં આવી છે. ઉલ્લેખનીય છે કે જ્યાં વાડબંધીનું બાંધકામ કાર્ય પ્રગતિમાં છે અથવા ભવિષ્યમાં વાડબંધી કરવી છે, એવા વિસ્તારોમાં બીએસએફની હાજરી વધારવામાં આવશે જેથી ગેરકાયદેસર બાંગ્લાદેશી નાગરિકો ગુપ્ત રીતે ભારતીય વિસ્તારમાં ઘૂસી ન શકે.

(૭) માર્ગોનું નિર્માણ: ભારત–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર બીએસએફ દ્વારા યોગ્ય પેટ્રોલિંગ સુલભ બને તે માટે માર્ગ નિર્માણનો એક પ્રકલ્પ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે. ભારત–બાંગ્લાદેશ સરહદની સાથે ૪૩૭૯ કિમી લંબાઈના માર્ગના નિર્માણને મંજૂરી આપવામાં આવી છે. જેમાંથી ૩૭૬૯.૯ કિમીનું નિર્માણ કાર્ય પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે અને ૧૬૦.૨૩ કિમીમાં કાર્ય પ્રગતિમાં છે, જે મે ૨૦૧૬ સુધીમાં પૂર્ણ થવાની સંભાવના છે. ૨૨૨.૦૭ કિમીમાં ડુંગરાળ ભૂપ્રદેશ/નીચાણવાળા વિસ્તારોને કારણે નિર્માણ કાર્ય શક્ય નથી. ૫૨.૧૫૩ કિમીમાં કાર્ય અંદાજ/સુધારેલ અંદાજના તબક્કામાં છે. ૧૭૪.૬૫ કિમીમાં વિવિધ કારણોસર, મુખ્યત્વે સંબંધિત રાજ્ય સરકારો દ્વારા જમીન અધિગ્રહણમાં થયેલા વિલંબને કારણે, કાર્ય શરૂ કરી શકાય તેમ નથી. માર્ગોના નિર્માણ માટે જમીનનું ત્વરિત અધિગ્રહણ થાય તે માટે મેઘાલય, ત્રિપુરા, પશ્ચિમ બંગાળ અને

આસામ રાજ્ય સરકારો સમક્ષ વિષય ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. આ બાબતે તેમની સાથે નિયમિત અનુસરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે.

(૮) ઈન્ડો–બાંગ્લાદેશ સીમા પર ફ્લડ લાઈટોની સ્થાપના: વધુમાં, રાત્રિના સમયે કડક નજર રાખી શકાય તે હેતુસર સીમા પર ફ્લડ લાઈટોની સ્થાપના માટે રૂ. ૧૩૨૭ કરોડની યોજના ઈન્ડો–બાંગ્લાદેશ સીમા વિસ્તારોમાં ૨૮૪૦ કિ.મી. વિસ્તારમાં શરૂ કરવામાં આવી છે. ૧૮૭૪ કિ.મી.માં કામ પૂર્ણ કરવામાં આવ્યું છે. ૩૩૦ કિ.મી.માં કામ પ્રગતિ હેઠળ છે, જે મે ૨૦૧૬ સુધીમાં પૂર્ણ થવાની સંભાવના છે. નીચાણવાળા વિસ્તાર/કઠિન ડુંગરાળ ભૂપ્રદેશને કારણે ૨૧૯.૪ કિ.મી.માં ફ્લડ લાઈટોની સ્થાપના વ્યવહાર્ય નથી. ઉલ્લેખનીય છે કે સીમા પર વાડ અને માર્ગોના નિર્માણ પછી જ ફ્લડ લાઈટો સ્થાપિત કરી શકાય છે. તેથી, આશરે ૪૧૬.૬ કિ.મી.માં વાડ સંબંધિત કામ બાકી હોવાથી ફ્લડ લાઈટોનું કામ શરૂ કરી શકાયું નથી. ઉપર જણાવ્યા મુજબ, જમીનના વહેલાસર અધિગ્રહણ માટે મેઘાલય, ત્રિપુરા, પશ્ચિમ બંગાળ અને આસામ રાજ્ય સરકારો સમક્ષ આ મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. આ બાબતે તેમની સાથે નિયમિત રીતે અનુસરણ કરવામાં આવી રહ્યું છે.

(૯) પ્રારંભિક તબક્કામાં સરહદની અસરકારક રક્ષા માટે ભારત–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર ૮૦૨ સરહદી બહાર ચોકીઓ

(બી.ઓ.પી.સ) સ્થાપિત કરવામાં આવી હતી. બે બી.ઓ.પી. વચ્ચેનું અંતર ઘટાડવા માટે ૩૮૩ વધારાની બી.ઓ.પી.સને મંજૂરી આપવામાં આવી છે. તેમાંથી ૬૫ બી.ઓ.પી.સ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. ૭૮ બી.ઓ.પી.સમાં કામ ચાલી રહ્યું છે, જે ડિસેમ્બર, ૨૦૧૬ સુધીમાં પૂર્ણ કરવાનો લક્ષ્ય રાખવામાં આવ્યો છે. બાકીની બી.ઓ.પી.સ માટે સંબંધિત રાજ્ય સરકારો દ્વારા જમીન સંપાદન થયા બાદ જ કામ શરૂ કરી શકાય. બી.ઓ.પી.સના નિર્માણ માટે જમીનનું વહેલી તકે સંપાદન થાય તે માટે મેઘાલય, ત્રિપુરા, પશ્ચિમ બંગાળ અને આસામ રાજ્ય સરકારો સાથે મુદ્દો ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. તેમની સાથે આ બાબતનો નિયમિત અનુસરો કરવામાં આવી રહ્યો છે.

(૧૦) નદીપ્રદેશ વિસ્તારોની સુરક્ષા માટે બી.એસ.એફ.એ ઇન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદ (આસામ ક્ષેત્ર) પર ૨૮ સિંગલ એન્જિન સ્પીડ બોટ, ૪૦ રિજિડ ઇન્ફ્લેટેબલ સ્પીડ બોટ, ૪૮ એલ્યુમિનિયમ કન્ટ્રી બોટ, ૨ ડબલ એન્જિન સ્પીડ બોટ તથા ૫૮ એન્જિનથી સજ્જ કન્ટ્રી બોટ તૈનાત કરી છે. નદીપ્રદેશીય આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની અસરકારક સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે વધારાની ૧૦ ડબલ એન્જિન સ્પીડ બોટ અને ૨૦ મીટરની પાંચ મધ્યમ કદની નૌકાઓ છથી ૧૨ મહિનાની અંદર પ્રાપ્તિ કરવામાં આવશે. અન્ય ક્ષેત્રોમાં આવેલા

નદીપ્રદેશ વિસ્તારોની અસરકારક સુરક્ષા પણ બી.એસ.એફ. દ્વારા કરવામાં આવી રહી છે.

(૧૧) એ ઉલ્લેખનીય છે કે સરહદી પાયાભૂત સુવિધાઓના કાર્યો માટે ઉપર દર્શાવેલ સમયમર્યાદાઓ પ્રારંભિક સ્વરૂપની છે અને લક્ષ્યાંકો આ શરતને આધિન છે કે "પ્રગતિમાં" રહેલ કાર્યો પૂરો, ભૂસ્ખલન, જાહેર વિરોધ, વાદવિવાદી કાર્યવાહી વગેરે જેવી અણધારી પરિસ્થિતિઓને કારણે અટકી ન જાય. વધુમાં, એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે પરિચ્છેદ (૬) થી (૯) માં ઉલ્લેખિત સરહદી પાયાભૂત સુવિધાઓની મંજૂર થયેલ અને પૂર્ણ થયેલ સ્થિતિ સરહદી વિસ્તારોમાં આવેલ કઠિન ભૂપ્રદેશ તેમજ પૂર, ભૂસ્ખલન, વાડમાં ભંગાણ વગેરેને કારણે ગતિશીલ સ્વરૂપની છે.

(૧૨) સરહદી વસ્તીને જાગૃત કરવા માટે બીએસએફના ક્ષેત્ર કમાન્ડરો દ્વારા નિયમિત ગામ સ્તરની સમન્વય બેઠકોનું આયોજન કરવામાં આવી રહ્યું છે. વધુમાં, સરહદી વિસ્તારોમાં વસતા ગામલોકોને જાગૃત કરવા માટે અસરકારક કાર્યવાહી હાથ ધરવામાં આવશે, ખાસ કરીને જો ગામમાં કોઈ નવો વ્યક્તિ દેખાય તો તેઓએ તે બાબતની જાણ સ્થાનિક પોલીસ ચોકીને કરવી જોઈએ. ઉપરાંત, આ બાબતમાં નજીકથી નજર રાખવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની

આસપાસ એક મહિનાની અંદર ગામ સંરક્ષણ ટોળીઓને પણ સક્રિય કરવામાં આવશે, જે સ્થાનિક પોલીસ સ્ટેશનોને અહેવાલ આપશે.

(૧૩) બાંગ્લાદેશમાંથી થતા ગેરકાયદેસર ઘૂસણખોરીને રોકવા માટે બીજી પંક્તિના સંરક્ષણ તરીકે કાર્ય કરવા અને બીએસએફને સહાય કરવા માટે પ્રિવેન્શન ઑફ ઇન્ફિલ્ટ્રેશન ઑફ ફૉરેનર્સ (પીઆઈએફ) યોજના હેઠળ આસામ રાજ્યને ૩૧૫૩ સુરક્ષા કર્મચારી ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યા છે. આસામ રાજ્યને તાત્કાર્લિક અસરથી પીઆઈએફ કમચારીઓનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ અને તહેનાતી કરવા અંગે સલાહ આપવામાં આવશે.

(૧૪) આગામી આર્થિક વર્ષ ૨૦૧૫–૧૬ દરમિયાન આંતરરાષ્ટ્રીય ઇન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર તૈનાતી માટે બી.એસ.એફ.ની ૪ વધારાની બટાલિયનો ઉભી કરવામાં આવશે. ૪ બી.એસ.એફ. બટાલિયનોમાંથી, એક–એક ઇન્ડો–બાંગ્લાદેશ સરહદ પર (આસામ ક્ષેત્ર અને પશ્ચિમ બંગાળ ક્ષેત્ર) તૈનાત કરવામાં આવશે, અને બાકીની બે તાલીમ બટાલિયનો તરીકે રહેશે."

૪૩. ઉપર ઉદ્ધૃત કરવામાં આવેલ બાબતો ઉપરાંત, સંઘે દાખલ કરેલ સોગંદનામામાં એ પણ જણાવ્યું છે કે ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓની ઓળખના હેતુસર

રાજ્યમાં એક મહિનાની અંદર ૫૦૦ પોલીસ એકમો/કાર્યદળ સક્રિય કરવામાં આવશે.

૪૪. સંઘ સરકારના સોગંદનામામાં પણ એવો સંકેત મળે છે કે આસામ રાજ્યમાં કાર્યરત હોવાનું દાવો કરવામાં આવેલા ૩૬ વિદેશી નાગરિક ન્યાયાધિકરણો ઉપરાંત, જૂન, ૨૦૧૩ માં વધારાના ૬૪ ન્યાયાધિકરણોને મંજૂરી આપવામાં આવી છે. આસામ રાજ્યના સોગંદનામામાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે ઉપરોક્ત ન્યાયાધિકરણોને કાર્યરત બનાવવા માટે પગલાં લેવાઈ રહ્યા છે.

૪૫. જ્યાં સુધી ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓ ગેરકાયદેસર પ્રવાસી હોવાનું નિર્દિષ્ટ થયા બાદ તેમના દેશનિકાલની પ્રક્રિયાની પદ્ધતિનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી સંઘ સરકારના સોગંદનામાના પરિચ્છેદ ૨૫, જેમાં મામલાના ઉક્ત પાસાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે પણ નોંધવા યોગ્ય છે:

> ૨૫. રજૂ કરવામાં આવે છે કે નાગરિકતાની ચકાસણી માટેની હાલની કાર્યપદ્ધતિ/પ્રક્રિયામાં અન્ય બાબતો ઉપરાંત એનો સમાવેશ થાય છે કે રાજ્ય સરકાર ગૃહ મંત્રાલયને નિર્ધારિત પ્રારૂપમાં જાહેર કરાયેલા વ્યક્તિની સંપૂર્ણ વિગતો/સંપર્ક સરનામું, જેમાં બાંગ્લાદેશનું સરનામું તથા ફોટોગ્રાફ્સનો સમાવેશ થાય છે, પ્રદાન કરે છે. રાજ્ય સરકાર પાસેથી પ્રાપ્ત આવા કેસો નાગરિકતાની ચકાસણીનો મુદ્દો

રાજદ્વારી માર્ગે બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ સમક્ષ ઉઠાવવા માટે વિદેશ મંત્રાલયને મોકલવામાં આવે છે. વિદેશ મંત્રાલય આવા કેસો બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓને મોકલે છે. આવા કેસોની તપાસ બાંગ્લાદેશના ગૃહ મંત્રાલય દ્વારા કરવામાં આવે છે અને તેઓ પોતાનો અહેવાલ બાંગ્લાદેશના વિદેશ મંત્રાલયને મોકલે છે. ત્યારબાદ તેઓ એવા વ્યક્તિઓની નાગરિકતાની ચકાસણી અથવા સ્થિતિ અંગે ભારતના વિદેશ મંત્રાલયને જાણ કરે છે. જો કેટલાક કેસોમાં તેઓ દ્વારા પુષ્ટિ કરવામાં ન આવે, તો તેવી સ્થિતિમાં અમે બાંગ્લાદેશ હાઈ કમિશન અથવા કોલકાતા અથવા મુંબઈ સ્થિત ડેપ્યુટી હાઈ કમિશન્સ મારફતે, જે લાગુ પડે તે પ્રમાણે, આવા અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ સાથે પરસ્પર સંવાદ માટે કાઉન્સ્યુલર પ્રવેશ મેળવવા બાબતે બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓને વિનંતી કરીએ છીએ. બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ એવા વ્યક્તિઓ સાથે, જેઓ અટકાયત કેન્દ્રો/કારાગૃહોમાં રાખવામાં આવ્યા હોય, સંવાદ માટે પોતાના પ્રતિનિધિને નિયુક્ત કરે છે. જો એવા વ્યક્તિઓ બાંગ્લાદેશમાં આવેલા પોતાના સરનામાં જાહેર કરે, તો તેમની નાગરિકતાની પુષ્ટિ થાય છે. તેમામાંના કેટલાક હજી પણ એવો દાવો કરે છે કે તેઓ ભારતીય નાગરિકો છે અને તેવી સ્થિતિમાં બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ એવા વ્યક્તિઓની નાગરિકતાની

પુષ્ટિ કરવામાં અસમર્થ રહે છે. જેમની નાગરિકતાની પુષ્ટિ બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા થાય છે, એવા વ્યક્તિઓને તાત્કાલિક બાંગ્લાદેશ પરત મોકલવામાં આવે છે. એવું ઉલ્લેખિત કરવામાં આવ્યું છે કે જાહેર કરાયેલા ઘણા ગેરકાયદેસર પ્રવાસીઓ બાંગ્લાદેશમાં આવેલા પોતાના સરનામાં અને પોતાના સગાસંબંધીઓના સંપર્કોની વિગતો જાહેર કરતા નથી. આવા કેસોમાં આ વ્યક્તિઓની નાગરિકતાની ચકાસણી કરવી બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ માટે અત્યંત મુશ્કેલ બને છે. વર્તમાન વર્ષોમાં આસામના અટકાયત કેન્દ્રો/કારાગૃહોમાં રહેલા ૩૨ બાંગ્લાદેશી નાગરિકોની નાગરિકતાની પુષ્ટિ બાંગ્લાદેશના સત્તાધિકારીઓ દ્વારા કરવામાં આવી હતી અને તેમને બાંગ્લાદેશ પરત મોકલવામાં આવ્યા છે.

૪૬. મુદ્દાઓના તાત્કાલિક પરિમાણો અને ભવિષ્ય માટે તેમાં રહેલી સંભાવનાઓના સર્વાંગી વિચાર પછી, અમે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪૨ હેઠળ નીચે મુજબના નિર્દેશો જારી કરીએ છીએ.

૧. સરહદી વાડબંધી, સરહદી માર્ગો અને પૂરપ્રકાશ દીવાઓની જોગવાઈ

સંઘ સરકાર ઈન્ડો–બાંગલા સરહદના (આસામ રાજ્ય સહિત) એવા ભાગો/હિસ્સાઓમાં, જ્યાં હાલમાં વાડબંધી હજી પૂર્ણ થઈ નથી, ત્યાં વાડબંધી (ડબલ કૉઈલ્ડ વાયર વાડબંધી) પૂર્ણ કરવા માટે તમામ અસરકારક પગલાં લેશે. નદીય સરહદ સાથે સતત પેટ્રોલિંગ દ્વારા અસરકારક દેખરેખ જાળવવામાં આવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદનો એવો ભાગ, જે કઠિન ભૂપ્રદેશને કારણે અણગમતા વિસ્તાર તરીકે માનવામાં આવ્યો છે, ત્યાં ગેરકાયદેસર પ્રવેશના સાધન બની શકે એવા સંવેદનશીલ બિંદુઓ પર પેટ્રોલિંગ અને દેખરેખ રાખવામાં આવશે. આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદની બાજુમાં જ્યાં જ્યાં વાહનચાલક માર્ગો અધૂરા છે અથવા હજી બનાવવામાં આવ્યા નથી, ત્યાં અસરકારક અને સઘન પેટ્રોલિંગ શક્ય બને તે માટે એવા માર્ગો બાંધવામાં આવશે. હાલની વ્યવસ્થાઓ જાળવી રાખતાં, જ્યાં જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં ફ્લડ લાઇટ્સ પણ પૂરી પાડવામાં આવશે. સરહદી વાડબંધીનો પૂર્ણ થયેલો ભાગ જાળવી રાખવામાં આવશે અને તેની મરામત કરવામાં આવશે, જેથી તે સરહદપારના તસ્કરી કારોબાર સામે અસરકારક અવરોધ તરીકે કાર્ય કરી શકે.

ઉપર ઉતારેલ સંઘના સોગંદનામામાં ઉલ્લેખિત સ્થળ પરની સ્થિતિની સરખામણીએ આજથી ૩ મહિનાના અંતે હાંસલ થયેલી પ્રગતિનું નિરીક્ષણ આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવશે અને આવા

નિરીક્ષણથી જે કંઈ પ્રકાશમાં આવશે તેના આધારે, સરહદી વાડબંધી, સરહદી રસ્તાઓ અને પૂર પ્રકાશ વ્યવસ્થાને લગતા કાર્યોની પૂર્ણાહુતિ માટે નિશ્ચિત સમયપત્રક સહિતના વધુ આદેશો આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવી શકે છે.

૨. વિદેશીઓ ન્યાયાધિકરણો

ગૌહાટી વડી અદાલતને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે તે વિદેશીઓ ટ્રિબ્યુનલોના અધ્યક્ષ અને સભ્યોની પસંદગીની પ્રક્રિયાને, જો આવશ્યક હોય તો તબક્કાવાર રીતે, ટ્રિબ્યુનલોમાં સેવા આપવા માટે પસંદગી દર્શાવનાર અધિકારીઓની ઉપલબ્ધતા પર આધાર રાખીને, ઝડપી બનાવે અને પૂર્ણ કરે. ગૌહાટી વડી અદાલત દ્વારા પસંદગી અંતિમ કરવામાં આવ્યા પછી ૬૦ (સાઠ) દિવસની અંદર, આસામ રાજ્ય ખાતરી કરશે કે સંબંધિત વિદેશીઓ ટ્રિબ્યુનલ કાર્યરત બની જાય.

ગૌહાટી વડી અદાલતના મુખ્ય ન્યાયાધીશશ્રીને વિનંતી કરવામાં આવે છે કે તેઓ વિશેષ ખંડપીઠની રચના કરીને ટ્રિબ્યુનલોના કાર્યનિર્વહનું નિરીક્ષણ કરે, જે ખંડપીઠ ટ્રિબ્યુનલોના કાર્યનિર્વહ પર દેખરેખ રાખવા માટે દર મહિને ઓછામાં ઓછું એક વખત બેસશે.

૩. જાહેર કરાયેલા ગેરકાયદેસર સ્થળાંતરિતોના દેશનિકાલની વર્તમાન વ્યવસ્થા

આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રોટોકોલની આવશ્યકતાઓને ધ્યાનમાં રાખીને નિષ્કાસન માટેની અસ્તિત્વમાં રહેલી યાંત્રિકતા/પ્રક્રિયાની નોંધ લેતા, અમે ભારત સંઘને નિષ્કાસનની પ્રક્રિયાને સુવ્યવસ્થિત બનાવવા માટે બાંગ્લાદેશ સરકાર સાથે આવશ્યક ચર્ચાઓ કરવા નિર્દેશ કરીએ છીએ. ઉક્ત પ્રક્રિયાનું પરિણામ નિર્ધારિત આગામી તારીખે અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે.

૪૭. ઉપરોક્ત દિશાનિર્દેશોના અમલીકરણ પર આજથી ત્રણ મહિનાની અવધિ પૂર્ણ થતા આ અદાલત દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવશે. જો એવું કરવું આવશ્યક બને, તો અદાલત આવી દેખરેખ સોંપિત સમિતિને સોંપશે, જે આ અદાલત દ્વારા જરૂરી પડે ત્યારે અને જરૂરી હોય તો રચવામાં આવશે.

૪૮. રિટ પિટિશન (સી) નં. ૨૭૪/૨૦૦૯ અંગે જેટલું સંબંધિત છે, અમારી એવી દૃષ્ટિ છે કે આ ચુકાદાની તારીખથી નીચે મુજબનો સમયપત્રક આસામમાં એન.આર.સી.ને અદ્યતન બનાવવાના કાર્યને નિયંત્રિત કરવો જોઈએ, જેથી સંપૂર્ણ અદ્યતન એન.આર.સી. જાન્યુઆરી, ૨૦૧૬ના અંત સુધીમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે.

૧. વિક્રેતા પ્રણાલી (સિસ્ટમ ઈન્ટિગ્રેટર) ની પસંદગી; સિસ્ટમ ઈન્ટિગ્રેટર દ્વારા વિકાસ; સ્ટાફની નિમણૂક અને તાલીમ વગેરે જેવા

પ્રારંભિક કામો અદાલતના તા. ૨૭.૧૧.૨૦૧૪ ના આદેશ દ્વારા જાન્યુઆરી ૨૦૧૫ ના અંત સુધીમાં પૂર્ણ કરવા માટે અગાઉથી જ નિર્દેશિત કરવામાં આવ્યા છે.

૨. એન.આર.સી.ને અદ્યતન બનાવવાનું બાકી રહેલું કાર્ય હવે નીચે દર્શાવેલ સમયપત્રક મુજબ થશે, જેનું કડકપણે પાલન કરવામાં આવશે.

ક્રમ	કાર્ય	સમયગાળો માસમાં	શરૂઆત	અંત
૧	અભિલેખોના પ્રકાશન–શોધ/ તપાસ માટે જોડાણ જાહેર દ્વારા	૧	ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૫	ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૫
૨	અરજીઓની પ્રાપ્તિ	૩	માર્ચ, ૨૦૧૫	મે, ૨૦૧૫
૩	ચકાસણી	૪	જૂન, ૨૦૧૫	સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૫
૪	ખરડો પ્રકાશન		૧લી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૫	
૫	દાવાઓ અને આક્ષેપોની પ્રાપ્તિ	૧	ઓક્ટોબર, ૨૦૧૫	ઓક્ટોબર, ૨૦૧૫
૬	દાવાઓ અને આક્ષેપોના નિવારણ	૨	નવેમ્બર, ૨૦૧૫	ડિસેમ્બર, ૨૦૧૫
૭	અંતિમ સુધારેલ એન.આર.સી.નું અંતિમીકરણ		૧લી જાન્યુઆરી, ૨૦૧૬	
	કુલ સમયગાળો મહિનાઓમાં	૧૧		

૪૯. ઉપરોક્ત દિશાનિર્દેશોના અમલીકરણની પ્રગતિની નોંધ લેવા માટે તમામ કેસો માર્ચ, ૨૦૧૫ના છેલ્લાં અઠવાડિયામાં યાદીબદ્ધ કરવામાં આવે.

દિશાનિર્દેશ આપવામાં આવ્યા.

The translation of this judgment has been provided by M/s. Hyperlink E-Solution Private Limited.

===

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*